

ИЗВЕШТАЈ ВО СЕНКА ЗА ПОГЛАВЈЕ 23

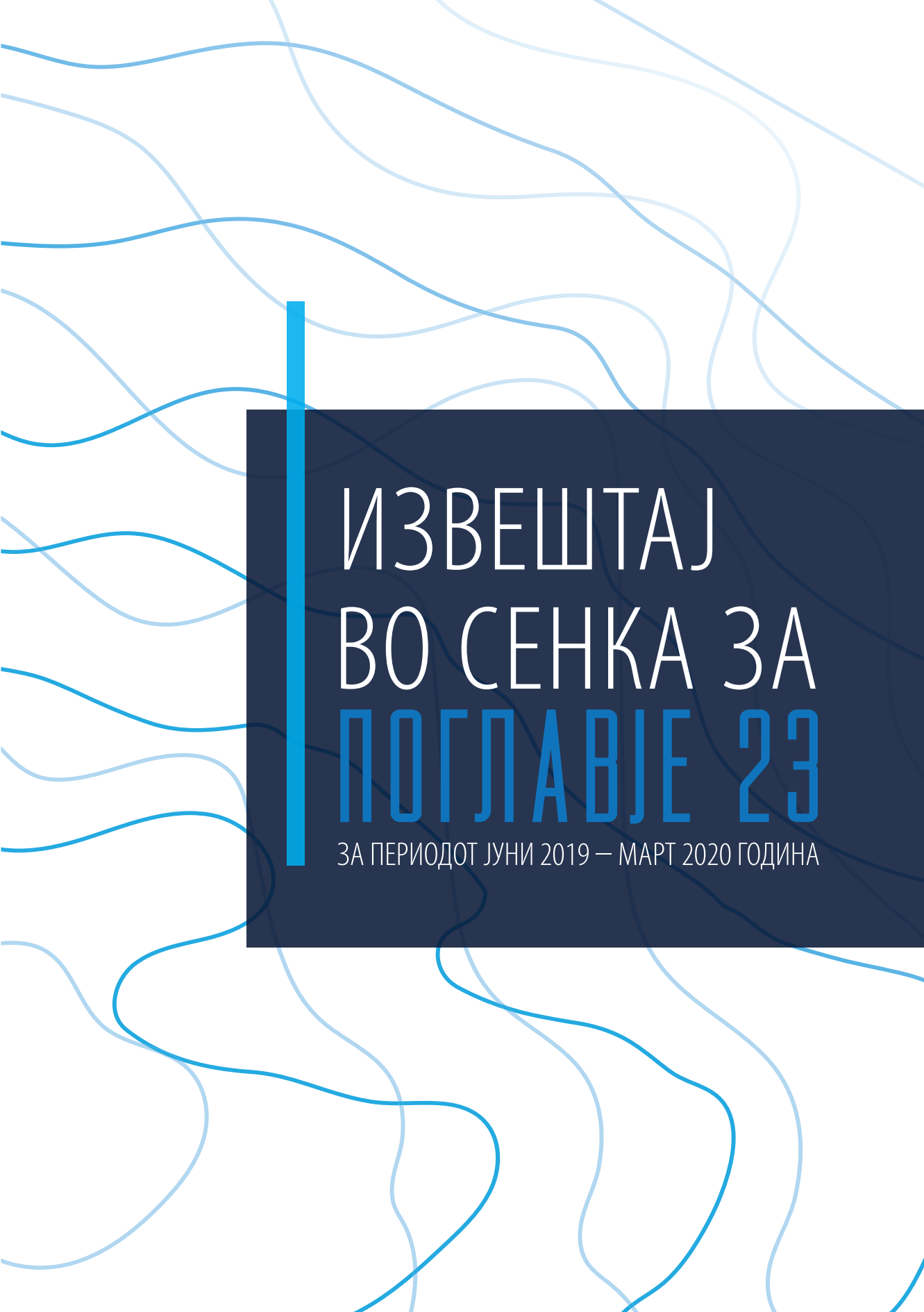
ЗА ПЕРИОДОТ ЈУНИ 2019 — МАРТ 2020 ГОДИНА

СКОПЈЕ, АПРИЛ 2020

Институт
за
европска
политика.
Скопје

ИЗВЕШТАЈ
ВО СЕНКА ЗА
ПОГЛАВЈЕ 23

ЗА ПЕРИОДОТ ЈУНИ 2019 — МАРТ 2020 ГОДИНА

Извештај во сенка за Поглавје 23

за периодот април 2019 – март 2020 година

Издавач:
Институт за европска политика - Скопје

Уреднички:
Д-р Симонида Кацарска
Д-р Билјана Котевска

Автори:
М-р Ива Цоневска
М-р Исмаил Камбери

Лектор:
Дејан Василевски

Графички дизајн и печатење:
Релатив

Скопје, Април 2020

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека "Св. Климент Охридски", Скопје

347.96/.99.047(497.7)"2019/2020"(047)
343.85:343.352(497.7)"2019/2020"(047)
342.72/.73.037(497.7)"2019/2020"(047)

ЦОНЕВСКА, Ива

Извештај во сенка за Поглавје 23 : за периодот јуни 2019 – март 2020 година / [автори Ива Цоневска, Исмаил Камбери].
- Скопје : Институт за европска политика, 2020. - 92 стр. ; 25 см

Фусноти кон текстот. - Библиографија: стр. 78-90

ISBN 978-608-4702-43-6

1. Камбери, Исмаил [автор]

а) Правосудство -- Реформи -- Македонија -- 2019-2020 -- Извештаи б) Корупција -- Спечување -- Македонија -- 2019-2020 -- Извештаи в) Човекови права и слободи -- Заштита -- Македонија -- 2019-2020 -- Извештаи

Оваа публикација е овозможена со поддршка на програмата на ЦИВИКА мобилитас. Наведените мислења во оваа публикација се мислења на авторите и не ги одразуваат секогаш мислењата на ЦИВИКА мобилитас, Швајцарската агенција за развој и соработка (SDC) и организациите што ја спроведуваат.

ЛИСТА НА КРАТЕНКИ

АВМУ	Агенција за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги
АКМИС	Автоматизиран информациски систем за управување со судските предмети
АСЈО	Академија за судии и јавни обвинители
ГРЕКО	Група држави против корупција
ДЗЛП	Дирекција за заштита на лични податоци
ДЗС	Државен завод за статистика
ДИТ	Државен инспекторат за труд
ДКСК	Државна комисија за спречување на корупцијата
ЕИГЕ	Европски институт за родова еднаквост
ЕКЧП	Европска конвенција за човекови права
ЕНЕР	Електронски национален регистар на прописи
ЕСЧП	Европски суд за човекови права
ЗНМ	Здружение на новинари на Македонија
ЗСЗД	Закон за спречување и заштита од дискриминација
ИКТ	Информатичка комуникациска технологија
КСТ	Европски комитет за спречување на мачење и нечовечко или понижувачко постапување или казнување
ЛГБТИ	Лезбиска, геј, бисексуална, транс и интерсексуална заедница
МВР	Министерство за внатрешни работи
МИОА	Министерство за информатичко општество и администрација
МРТ	Македонска радио-телевизија
МТСП	Министерство за труд и социјална политика
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка во Европа
ОЈОГОКК	Основно јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција
РМ	Република Македонија
РСМ	Република Северна Македонија
САД	Соединети Американски Држави
СДСМ	Социјалдемократски сојуз на Македонија
СЕММ	Совет за етика во медиумите во Македонија
СЈО	Јавно обвинителство за гонење на кривични дела поврзани и кои произлегуваат од содржината на незаконското следење на комуникациите (Специјално јавно обвинителство)
ССРСМ	Судски совет на Република Северна Македонија
УБК	Управа за безбедност и контраразузнавање
ЕПИ	Институт за европска политика
ЕК	Европска комисија
ЕУ	Европска унија
ОЈО	Основно јавно обвинителство
СЕРЕЈ	Европската комисија за ефикасност на правдата
ЦСР	Центар за социјална работа

СОДРЖИНА

Вовед	8
Методологија	11
1. Правосудство	13
Стратешки документи	16
Управувачки тела	19
Независност и непристрасност	24
Одговорност	29
Професионалност и компетентност	31
Квалитет на правда	34
Ефикасност	39
2. Борба против корупцијата	43
Институционална рамка	44
Државна комисија за спречување на корупцијата	44
Јавно обвинителство	46
Меѓуинституционална соработка за борба против корупцијата и перењето пари	48
Правна рамка	49
3. Фундаментални права	51
Слобода на движење	52
Судската практика на европскиот суд за човекови права	52
Народен правобранител	53
Тортура или друг вид на сурово, нечовечно или понижувачко постапување или казнување	54
Затвори и притвори	55
Заштита на лични податоци	57
Слобода на мисла, совест и религија	58
Слобода на изразување	59
Притисок врз новинари	59
Имплементација на легислатива/институции	60
Јавен радиодифузен сервис	61
Економски фактори	61
Интернет	62
Професионални организации/професионални услови	63
Право на сопственост	63
Ранливи групи и принцип на недискриминација	64
Род	65
Говор на омраза	69
Дела од омраза	70
ЛГБТИ+	71
Роми	73
Лица со попреченост	74
Користена литература	78

ВОВЕД

Овој извештај во сенка ги обединува во единствена кохерентна целина сите наоди, заклучоци и препораки што произлегоа од следењето на областите содржани во Поглавјето 23 – Правосудство и темелни права. Ова е петти ваков извештај што го објавува Институтот за европска политика – Скопје (ЕПИ), земајќи ги предвид коментарите и мислењата на членките на „Мрежа 23“. Претходните четири извештаи ги покриваа следните периоди: октомври 2014 година – јули 2015 година¹, јули 2015 година – април 2016 година², мај 2016 година – јануари 2018 година³ и јуни 2018 година – март 2019 година⁴.

Извештајот го опфаќа периодот од почетокот на април 2019 година, заклучно со крајот на март 2020 година. Во извештајот се прикажани податоци што се релевантни и пред април 2019 година, доколку тие биле потребни за контекстуализација или за појаснување на новините од тековниот извештаен период. Периодот на опфат на извештајот соодветствува на извештајниот период на Европската комисија (ЕК) за Република Северна Македонија (РСМ, Северна Македонија). Овој извештај ја следи структурата на Поглавјето 23, согласно извештајот на ЕК. На крајот на секоја област во рамка ги издвоивме препораките и главните заклучоци.

¹ Чаловска, и др., „Правосудството и темелните права во Република Македонија“.

² Чаловска, Стојановски, и Јовановски, „Извештај во сенка за Поглавје 23“.

³ Деловски и др., „Извештај во сенка за Поглавјето 23 за периодот мај 2016 – јануари 2018 година“.

⁴ Цоневска и др., „Извештај во сенка за Поглавјето 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

Во текот на извештајниот период, на Европскиот самит во октомври 2019 година, покрај вложените реформски напори и преземените тешки чекори, вклучувајќи го и постигнатиот т.н. Преспански договор⁵ и Договорот за добрососедство со Република Бугарија⁶, РСМ не доби датум за почеток на пристапни преговори. Иако не со истиот интензитет како пред Европскиот самит, државата продолжи со работа на реформите согласно со заклучоците на Советот. Во март 2020 година ЕК објави Ажуриран извештај за земјава,⁷ во кој беа поздравени реформите во делот на правосудството, но беше наведено дека, меѓу другото, потребно е државата да се фокусира на правосудните реформи, водењето на проактивни истраги, гонења и конечни пресуди за случаи на корупција и организиран криминал, вклучително и на високо ниво.⁸ Што се однесува на правосудните реформи, значајни законодавни чекори се преземени за зајакнување на независноста на правосудството. Во овој поглед, РСМ ја засили имплементацијата на реформите предвидени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор и акциониот план⁹, имплементирајќи ги „Итните реформски приоритети“¹⁰, препораките од Венецијанската комисија¹¹ и од Групата на високи експерти за системско владеење на правото¹². Сепак, во извештајот е нотирано дека врвен приоритет е следењето на реформите, за што има и отворен дијалог со ЕК и другите партнери за да се обезбеди квалитет на донесените стратегии и на законодавството.¹³ Собранието на РСМ се распушти во февруари 2020 година заради организирање на предвремени парламентарни избори.¹⁴ Меѓутоа, поради пандемијата со вирусот Ковид-19, претседателот на државата на 18 март 2020 година донесе одлука за прогласување на вонредна состојба на територијата на целата држава.¹⁵ Согласно член 126 од Уставот,¹⁶ во време на вонредна состојба, Владата донесува уредби со законска сила.

Новото централно независно тело со надлежност за борба и спречување корупција – Државната комисија за спречување корупција (ДКСК) – беше особено активна.¹⁷ Во моментот, покрај активна ДКСК, РСМ има и ревидирана правна рамка за спречување корупција и судир на интереси, како и за надлежностите на ДКСК. Извештајот укажува и на потребата за зголемување на буџетот и ресурсите со кои располага ДКСК, со цел непречено и ефикасно спроведување на нејзините надлежности.

5 Влада на Република Северна Македонија, „Конечен договор за решавање на македонско-грчкиот спор за името и за стратешко партнерство“.

6 Влада на Република Македонија, „Договор за пријателство, добрососедство и соработка меѓу Република Македонија и Република Бугарија“.

7 European Commission, „Update on the Republic of North Macedonia.“

8 Ibid.

9 Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акциски план.

10 European Commission, „Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia.“

11 Barrett et al., „Opinion on the Draft Amendments to the Law on Courts, Adopted by the Venice Commission at Its 117th Plenary Session“; Barrett, Dimitrov, and Ribičič, „Opinion on the Draft Law on the Judicial Council, Adopted by the Venice Commission at Its 118th Plenary Session.“

12 Senior Experts' Group, „The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues Relating to the Communications Interception Revealed in Spring 2015“; Senior Experts' Group, „The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues 2017.“

13 European Commission, „Update on the Republic of North Macedonia.“

14 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 137 на Собранието на Република Северна Македонија“.

15 Службен весник на Република Северна Македонија, Одлука за утврдување на постоење на вонредна состојба на територијата на Република Северна Македонија за период од 30 дена.

16 Член 126, Устав на Република Северна Македонија. Извор: Службен весник, бр. 52/1991, Устав на Република Македонија.

17 European Commission, „Update on the Republic of North Macedonia.“

Правната рамка во поглед на одредени ранливи категории на граѓани беше унапредена, но остануваат да се допрецизираат одредени недоследности во законските решенија на Законот за социјална заштита и Законот за основно образование. Во извештајниот период, и покрај двата обиди, не се изврши избор на членови во Комисијата за заштита и спречување од дискриминација, што ги остави граѓаните без овој механизам за заштита од дискриминација. Делата од омраза, а особено говорот на омраза, се во големи размери присутни, за што е потребна проактивна превенција и едукација на населението за опасностите предизвикани од овие појави. Жените во извештајниот период беа цел на напади и навреди од страна на политичари, новинари и други лица. Дополнително, ЛГБТИ+ заедницата и Ромите остануваат најранливи категории врз кои позначајно е присутна и интерсекциската дискриминација. Потребно е унапредување на напорите за спроведување на пресудите на ЕСЧП и превенирање на таканаречените повторувачки случаи што од земјава доаѓаат до Судот во Стразбур. Министерството за правда во извештајниот период ги унапреди условите во затворите и ја унапреди правната рамка во поглед на заштита на личните податоци. Слободата на изразување останува предизвик; новинарки и новинари сè уште пријавуваат закани и притисоци, додека оние што се занимаваат со истражувачко новинарство со фокус на криминал и корупција немаат доволно ресурси и поддршка за да укажуваат на високопрофилни случаи на корупција. Потребно е понатамошно реформирање на јавниот дифузен сервис, а предизвикот со ширење на лажни информации и сомнително финансирање на интернет-медиуми сè уште е присутен.

Овој извештај во сенка е изготвен во рамките на институционалниот грант на Институтот за европска политика финансиран во рамките на програмата на ЦИВИКА мобилитас.

МЕТОДОЛОГИЈА

При подготвувањето на овој извештај се примени методологијата за следење на областите што се фокус на работа на „Мрежа 23“ – Правосудство, борба против корупција и темелни права,¹⁸ изработена во 2015 година и веќе применета на претходните извештаи. Таа вклучи истражување на официјалните извори на државните и на правосудните институции, анализа на медиумското известување за одредени случувања во овие области во предметниот период, следење на исполнувањето на Итните реформски приоритети, многубројни анализи и извештаи подготвени од граѓански организации.

За подготовка на овој извештај во сенка направени беа два циклуса на консултации по пишан (електронски) пат со граѓански организации и институции. Најнапред беа направени консултации за доставување на релевантни анализи, извештаи и истражувања поврзани со Поглавјето 23. Во вторите консултации, граѓанските организации и институциите дадоа свои коментари и придонес кон нацрт-извештајот во сенка.

Посебен придонес кон овој извештај дадоа Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги (АВМУ), Блупринт групата за правосудство, Државната комисија за спречување корупција, Здружението на судската администрација, Коалицијата „Сите за правично судење“, министерот без ресор задолжен за имплементација на Стратегијата за подобрување на состојбата на Ромите, Министерството за правда, Националната мрежа против насилство врз жени и семејно насилство, „Реактор“ – истражување во акција, „Ромалитико“, Советот за етика во медиумите во Македонија, Фондацијата „Метаморфозис“, Фондацијата „Отворено општество“ – Македонија, Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија и Центарот за правни истражувања и анализи.

¹⁸ Шикова, „Методологија за мониторинг и евалуација на јавните политики од Поглавјето 23 – правосудство и фундаментални права од законодавството на Европската унија“.

1. ПРАВОСУДСТВО

Реформите во делот на правосудството се видливи, особено споредено со претходните извештајни периоди покриени со извештаите во сенка.¹⁹ Клучните реформи почнаа со донесување на Стратегијата за реформи во правосудниот сектор 2017-2022 година со Акциски план (Стратегијата).²⁰

Во делот на правосудството се работеше на имплементацијата на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор за период 2017-2022 година²¹ со Акциски план, имплементирајќи ги Итните реформски приоритети, препораките дадени од Венецијанската комисија и од експертската група предводена од Прибе. Најголем приоритет е следењето на реформите за кои постои отворен дијалог со ЕК и другите партнери со цел да се обезбеди квалитет на усвоените стратегии и законодавство.²²

Со цел имплементација на Стратегијата, беа донесени повеќе реформски закони и се работеше и на подготовка на предлог-закони. Во овој извештај во сенка е прикажана имплементацијата на дел од клучните реформски закони предвидени во Стратегијата. За законите, односно законските измени што беа донесени во 2020 година или, пак, што ќе почнат да се применуваат во 2020 година, имплементацијата ќе биде прикажана во следниот Извештај во сенка за Поглавјето 23.

Во оваа насока беа донесени измените на Законот за судови, во една инклузивна постапка на негова подготовка,²³ кој беше позитивно оценет од страна на Венецијанската комисија. Беше донесен нов закон за Судски совет со кој се создава основа за подобрена отчетност и транспарентност на Судскиот совет.²⁴ „Согласно Законот за судски совет, расправата на Судскиот совет по правило е јавна. Јавноста може да се исклучи само доколку се исполнети одредени законски претпоставки, кога се работи за заштита на личноста и интегритетот на судијата“.²⁵ „За исклучување на јавноста од седниците, Советот одлучува со двотретинско мнозинство гласови од вкупниот број членови на Советот со право на глас“.²⁶ „Во случај кога Советот одлучил за исклучување на јавноста од седницата, претседателот на Советот е должен да ја извести јавноста за причините за исклучување на јавноста и во случај ако на истата седница донесува одлука со гласање, гласањето за одлуката е јавно.“²⁷ Покрај тоа, при изборот на судии секој член на Судскиот совет е должен јавно да го образложи својот глас.²⁸

Со новиот закон за управни спорови што ќе се применува од мај 2020 година, се предвидуваат поголеми обврски за управното судство, со тоа што пред Управниот суд ќе се води јавна расправа. Донесен е нов закон за прекршоци и во моментот се прават

19 Чаловска, Стојановски, и Јовановски, „Извештај во сенка за Поглавје 23“.

20 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

21 Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акциски план.

22 Исто е укажано и во Ажурираниот извештај за Република Северна Македонија. Извор: European Commission, “Update on the Republic of North Macedonia.”

23 Цоневска и др., „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

24 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

25 Ibid.

26 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

27 Ibid.

28 Ibid.

усогласувања на материјалните закони што содржат прекршочни одредби. Измени се направени во однос на извршувањето што треба да овозможат социјална правда, додека во делот на нотаријатот укинати се судските такси за одредени постапки.²⁹ Новиот предлог-закон за Академијата за судии и јавни обвинители, иако беше усвоен на владина седница во јули,³⁰ до распуштање на Собранието остана во собраниска процедура. Донесен е и нов закон за бесплатна правна помош со кој се проширува кругот на лица кои можат да добијат бесплатна правна помош,³¹ додека Законот за управување за движење на предмети во судовите беше донесен по скратена постапка на 16 февруари 2020 година.³² Министерството за правда подготви и нови предлози на закони, односно предлог-закон за меѓународно приватно право (што до моментот на распуштање на Собранието беше во собраниска процедура),³³ предлог-закон за кривична постапка, предлог-закон за исплата на паричен надоместок на жртви од кривични дела со насилство и во тек е подготовка на нов закон за правда на децата. Во сферата на граѓанското право се подготвува нацрт-законот за облигациски односи, министерката за правда нагласи дека за овие измени очекуваат подолг инклузивен процес на дебати, бидејќи станува збор за темелен закон што регулира секојдневни односи меѓу граѓаните.³⁴ Во однос на правната рамка во сферата на граѓанското процесно право, во тек е формирање на работна група за измена на Законот за парнична постапка, што до прогласување на вонредната состојба одржуваше редовни состаноци секоја среда.³⁵ Членови на формираната Работна група за изготвување измени и дополнувања на ЗПП се претставници на неколку здруженија.³⁶ На 16 февруари 2020 година, по долги дебати помеѓу политичките партии и одржаната јавна експертска расправа во Собранието, беше донесен новиот закон за јавното обвинителство.³⁷ На истата седница беа донесени и измените и дополнувањата на Законот за советот на јавни обвинители.³⁸

Очекуваме дека во следниот период фокусот ќе биде ставен на доследна имплементација на законите и измената на законите во областа на правосудството, со што ќе се зголеми ефикасноста и независноста во правосудството, а со тоа и ќе се зголеми довербата на граѓаните во правосудниот систем. Воедно, следењето на новите законски решенија ќе биде од клучно значење за да се покажат резултати во контекст подготвителните активности за пристапните преговори во Поглавјето 23.

²⁹ Ibid.

³⁰ Академик, „Новиот закон за Академијата за судии и јавни обвинители влегува во собраниска процедура“.

³¹ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година““.

³² Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 131 на Собранието на Република Северна Македонија“.

³³ Ibid.

³⁴ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година““.

³⁵ Придонес од Министерството за правда дадено за овој извештај во сенка.

³⁶ Млади правници, Центар за правни истражувања и анализи. Извор: Придонес од Министерството за правда дадено за овој извештај во сенка.

³⁷ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавното обвинителство.

³⁸ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за изменување и дополнување на Законот за Советот на јавни обвинители.

СТРАТЕШКИ ДОКУМЕНТИ

Во ноември 2017 година Владата на Република Македонија ја усвои Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 со Акциски план, во насока на унапредување на судскиот систем во земјата врз основа на начелата на независност, непристрасност, одговорност, ефикасност и квалитет.³⁹ Временската рамка утврдена во Стратегијата не соодветствуваше целосно на можностите и на комплексноста на подготовката на политиките за одредени реформи во правосудниот сектор. Во оваа насока беше изменет Акцискиот план со цел да се даде реална временска рамка и простор за сеопфатна дебата по одредени решенија што се предлагаат и што се преземаат, бидејќи голем дел од законите што се носат во сферата на правосудството се закони што се двотретински и системски за кои е потребно да се остави доволно време за соодветен процес на консултации, со цел да се изберат најдобрите решенија. Дополнително, правосудните реформи се комплексни, бидејќи бараат голема заложба и дејствување од сите три власти во државата – извршната, која ги подготвува политиките, Собранието, кое ги носи законите, и судството, кое треба соодветно да ги имплементира овие закони.⁴⁰

Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година⁴¹ дава насоки за подобрување на правосудниот систем преку надминување на постојните недостатоци од нормативен и институционален карактер што се провлекуваат низ него. Во Стратегијата е наведено дека „Нормативните мерки утврдени во Стратегијата често ќе значат враќање назад кон законските решенија пред 2009 година, бидејќи анализите покажуваат дека нормативниот хаос во казненото, управното, прекршочното и граѓанското право почнува токму во тој период и трае непрекинато до 2017 година“.⁴² Во оваа насока беа донесени закони и законски измени со кои се имплементираат стандардите во делот на правосудството, препораките дадени од Венецијанската комисија, пред сè со последните измени на Законот за судовите⁴³ и новиот закон за судскиот совет⁴⁴, препораките на експертската група предводена од Прибе и Итните реформски приоритети. Покрај донесувањето закони и законски измени, беа имплементирани и други мерки предвидени во Стратегијата.

Во Министерството за правда беа формирани повеќе работни групи во кои беа вклучени експерти, правни практичари и претставници од невладиниот сектор за подготовка на законските решенија во областа на правосудството. Во девет работни групи беа вклучени граѓанските организации како засегнати страни, додека во подготовката на законите од кривично-правната област, Законот за јавното обвинителство и Законот за Советот на јавни обвинители граѓанските организации не беа формално вклучени во работните групи.⁴⁵

39 Министерство за правда, „Годишен извештај за имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

40 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година““.

41 Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акциски план.

42 Ibid.

43 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/19, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

44 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

45 Блупринт група за правосудство, „Податоци од вториот квартален извештај за следење на спроведувањето на Стратегијата за реформи во правосудството (2017-2022) во однос на транспарентноста, вклученоста на засегнатите страни, како и временската рамка на спроведување на стратегијата“.

Советот за следење на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор од основањето има одржано вкупно 12 седници, од кои две во овој извештаен период,⁴⁶ на кои се дискутирани и се разгледани важни реформски закони, како и преземените мерки за имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Во мај 2019 година Претседателот на Владата на Република Северна Македонија се повлече од претседателското место во Советот и оваа функција ја презеде министерката за правда.⁴⁷

Во февруари 2019 година, Министерството за правда ја донесе Стратегијата за информатичко-комуникациска технологија во правосудството за 2019-2024 година (ревидирана стратегија). Таа беше подготвена од претставници на Министерството за правда, судовите, Судскиот совет, Јавното обвинителство, Академијата за судии и јавни обвинители, Адвокатската комора, Нотарската комора, како и претставниците на извршителите и медијаторите.

Во Стратегијата е предвидено нејзино континуирано следење со цел ефективно спроведување на предвидените активности, за што е надлежен Советот за информатичко-компјутерска технологија (ИКТ). Меѓу другото, овој совет може да превиди ревидирање на Стратегијата и на Акцискиот план согласно утврдени потреби.⁴⁸

Советот за ИКТ е формиран со измените и дополнувањата на Законот за судови⁴⁹, според кој Советот за ИКТ дава предлог за утврдување приоритети на политиките и координација на правосудните органи во работењето на системот на информатичко-комуникациската технологија. Ова се оцени како неопходно заради уедначување на податоците што се добиваат од сите правосудни органи, имајќи предвид дека Министерството за правда е надлежна институција за изготвување и следење на имплементацијата на Стратегијата за информатичко-комуникациска технологија во правосудството за 2019-2024 година.⁵⁰ Советот за ИКТ ја одржа својата конститутивна седница на шести ноември 2019 година.⁵¹

Советот за ИКТ донесе план за работа за период од февруари до јуни 2020 година, по што се изврши поделба на работните задачи, со цел да може да се создаде една структура на организирано дејствување, преку која ќе може да се реализира планот за работа на Советот за предвидениот период. Во таа смисла, работните задачи беа поделени на членовите на Советот и тие добија овластување во зависност од потребите да оформат работни групи составени од членови кои врз основа на своите компетенции ќе можат соодветно да одговорат на работните задачи што произлегуваат од тие работни групи, сами да ја координираат работата на групите, меѓусебно да соработуваат и за својата работа да поднесуваат извештај до Советот најмалку еднаш во месецот.⁵²

46 „Дванаесетта седница на Советот, 19 јуни 2019“, 12 јуни 2019.

47 Влада на Република Северна Македонија, „Од 134. седница на Владата“.

48 Министерството за правда, Стратегија за информатичко-комуникациска технологија во правосудството за 2019-2024 година (ревидирана стратегија).

49 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

50 Цоневска и Камбери, „Процена на влијанието на регулативата на законот за судови“.

51 Академик, „Конституиран Советот за координирање на ИКТ во правосудството“.

52 Придонес од Министерството за правда дадено за овој извештај во сенка.

Планот за работа⁵³ се состои од шест задачи што беа поделени на членовите во следниот редослед:

1. Следење на набавките од областа на ИКТ со цел избегнување на технолошки фрагментации (со посебен осврт на набавката што е во тек во Врховниот суд).
2. Воведување на централизирано управување со ИКТ во правосудството со обезбедување на соодветни човечки ресурси.
3. Обезбедување на соодветна инфраструктура, архитектура и технологии што се користат во ИКТ-секторот во правосудството.
4. Реорганизација и зајакнување на капацитетите на човечките ресурси во ИКТ-секторот, за да бидат во можност соодветно да ги поддржат процесите во правосудството.
5. Планирање и обезбедување на соодветни финансиски средства за функционирање на ИКТ-секторот (од буџет и донатори).
6. Следење на законите и законските прописи што се однесуваат на работата на Советот за ИКТ.

Проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“, во рамките на својата трета компонента, дава поддршка на Советот за ИКТ и воопшто на имплементацијата на Стратегијата за ИКТ. Во рамките на овој проект се изготвени и следните документи: Предлог за заштита на податоци и безбедност на информации, Предлог за развој на деловен континуитет во ИКТ во правосудството,

Предлог за надградба на правата за пристап и Препораки за оперативен менаџмент и координација на ИКТ во правосудството.⁵⁴

Во следниот период потребно е преземање мерки и активности за соодветна имплементација на Стратегијата за ИКТ и нејзино следење од сите релевантни чинители.

Од моментот на донесување на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година со Акциски план во најголем дел се имплементирани реформите што се однесуваат на измена на законската рамка, имплементирајќи ги ИТните реформски приоритети, препораките на Венецијанската комисија и препораките дадени од експертската група предводена од Прибе. Покрај тоа, имплементирани беа и други мерки предвидени во Стратегијата. Акцискиот план на Стратегијата беше изменет со цел да се даде реална временска рамка и простор за сеопфатна дебата по одредени решенија. На дел од клучните реформски закони може да се следи имплементацијата во еден исклучително краток период, сепак за голем дел од реформските закони имплементацијата ќе следува во наредниот период.

Очекуваме дека во следниот период фокусот ќе биде ставен на доследна имплементација на законите и измената на законите во областа на правосудството, со што ќе се зголеми ефикасноста и независноста во правосудството, а со тоа и ќе се зголеми довербата на граѓаните во правосудниот систем. Воедно, следењето на новите законски решенија ќе биде од клучно значење за да се покажат резултати во контекст на подготвителните активности за пристапните преговори во Поглавјето 23.

⁵³ Придонес од Министерството за правда дадено за овој извештај во сенка.

⁵⁴ Придонес од Министерството за правда дадено за овој извештај во сенка.

Очекуваме и продолжување и зајакнување на практиката за инклузивност во врска со формирањето и работата на работните групи за подготовка на закони, како и зголемени дебати и предлози во однос на определени решенија што се од исклучителна важност за граѓаните. Министерството за правда формираше работна група за подготовка на измени и дополнувања на Законот за парнична постапка. Членови на оваа група се и претставници на граѓански организации.

Во следниот период, покрај следењето на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година, од исклучителна важност ќе биде и следењето на Стратегијата за ИКТ, како од страна на Советот на ИКТ, така и од сите други релевантни чинители, вклучително и граѓанските организации.

УПРАВУВАЧКИ ТЕЛА

Активностите и мерките утврдени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор⁵⁵ поврзани со независноста и непристрасноста на правосудниот систем се однесуваат токму на донесувањето на нов закон за судски совет и закон за изменување и дополнување на законот за совет на јавни обвинители. Активностите и мерките што се утврдени се во насока на исполнување на Итните реформски приоритети, како и препораките на Венецијанската комисија што се однесуваат на Законот за судски совет. Новиот закон за судски совет⁵⁶ и Законот за изменување и дополнување на Законот за Советот за јавни обвинители⁵⁷ се во насока на исполнување на дел од мерките утврдени во Стратегијата, а со тоа и подобрување на независноста на правосудниот систем.

Со новиот закон за Судскиот совет⁵⁸ се создава основа за подобрување на отчетноста и транспарентноста на Судскиот совет. Расправата на Судскиот совет е и јавна. Јавноста може да биде исклучена само доколку се исполнети одредени законски претпоставки, а тоа е кога се работи за заштита на личноста и интегритетот на судијата. Но, и кога јавноста е исклучена, претседателот на Судскиот совет мора да даде образложени причини зошто јавноста е исклучена. Покрај тоа, при изборот на судии секој член на Судскиот совет е должен јавно да ја брани својата одлука, зошто гласот го дал за определен судија и да даде образложени причини за тоа.

Иако Законот за судскиот совет беше позитивно оценет од страна на Венецијанската комисија⁵⁹, несогласувања постојат од страна на судската фела во однос на организациската поставеност на Советот и изборот на членови на Советот од редот на судиите и оние членови кои се избираат од Собранието.⁶⁰ По однос на организациската

⁵⁵ Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017–2022 година со Акциски план.

⁵⁶ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

⁵⁷ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за изменување и дополнување на Законот за Советот на јавни обвинители.

⁵⁸ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

⁵⁹ Barrett, Dimitrov, and Ribičić, "Opinion on the Draft Law on the Judicial Council, Adopted by the Venice Commission at Its 118th Plenary Session."

⁶⁰ Според излагањето на претседателот на Судскиот совет дадено на дијалогот за јавни политики. Извор: Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017–2022 година“.

поставеност, судската фела има забелешки кон одредбата од законот, според која, претседателот на Судскиот совет се избира од членовите кои се избрани од Собранието на Република Северна Македонија, од причини што Судскиот совет е должен да обезбеди и ја гарантира самостојноста и независноста на судската власт, утврдено со Уставот и законите на Република Северна Македонија. Ставовите се во насока дека овој начин на избор на претседател на Советот сепак на мала врата ја внесува политиката во Судскиот совет. Постои и дискриминација по однос на реизборот на членовите на Судскиот совет. Значи, членовите на Судскиот совет од редот на судиите немаат право на повторен избор, односно треба да поминат шест години по завршување на нивниот мандат како член на Советот за да можат повторно да бидат избрани, додека членовите на Судски совет од редот на членови кои ги избира Собранието, тие можат двапати последователно да бидат избрани за членови на Судскиот совет.⁶¹ На 25 април 2019 година, согласно Законот за Судски совет, кој тогаш беше на сила, членовите на Судскиот совет избраа претседател на Судскиот совет и заменик-претседател на Судскиот совет.⁶² По истекот на мандатот на заменик-претседателот како член на Судскиот совет, на 22 октомври 2019 година беше избран нов заменик-претседател.⁶³

Во однос на имплементацијата на Законот за судскиот совет, Собранието на Република Северна Македонија ја одолжуваше постапката за избор на членови на Судскиот совет.⁶⁴ На 12 декември 2019 година, по многубројните реакции на медиумите, на граѓанските организации⁶⁵ и на другите чинители, Собранието избра двајца члена на Судскиот совет од редот на истакнати правници, од кои еден од членовите беше предложен од страна на претседателот на државата.

Во новиот закон за Судскиот совет⁶⁶, донесен во мај 2019 година, дадени се услови кој сè може да биде член на ССРСМ по предлог на Претседателот, а избран од Собранието на РСМ. По препораките од извештајот на Прибе⁶⁷ и на ЕК⁶⁸, беше усвоена нова дефиниција за терминот „истакнат правник“.⁶⁹ Имено, за член на Советот по предлог на Претседателот, Собранието може да избере лице кое, покрај тоа штотрба да биде државјанин на Република Северна Македонија и да не е осуден со правосилна судска

пресуда за кривично дело злоупотреба на службена должност и овластување во вршење на функцијата или друго кривично дело на безусловна казна затвор од најмалку шест месеци што го прави недостоен за да ја врши функцијата член на Советот, потребно е да има најмалку 15 години работно искуство во правната професија со положен правосуден испит и кое во вршењето на правната професија се истакнало со научна или професионална работа или со свое јавно дејствување, да ужива углед и да поседува

61 Според излагањето на претседателот на Судскиот совет дадено на дијалогот за јавни политики. Извор: Ibid.

62 Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 305. седница, одржана на ден 25.04.2019 година“.

63 Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 321. седница, одржана на ден 22.10.2019 година“.

64 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година““.

65 „Граѓанските организации побараа итен избор и именување на кадар во повеќе институции и тела“.

66 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

67 Senior Experts' Group, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues Relating to the Communications Interception Revealed in Spring 2015"; Senior Experts' Group, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues 2017."

68 The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report, European Commission.

69 Член 11 од Законот за Судскиот совет на РСМ, Службен весник на РСМ, бр. 102/2019.

интегритет за вршење на функцијата член на Совет. Покрај ова, законот дава предлози кој сè може да биде избран за член на ССРСМ, па ги наведува универзитетските професори по право, адвокати, поранешни судии на Уставен суд на Република Северна Македонија, меѓународни судии и други истакнати правници. Но, според Блупринт групата за правосудство, останува спорна примената на овие одредби, бидејќи „не може да се види исполнувањето на законските услови во насока на утврдување на елементите за истакнат правник“.⁷⁰ Имено, Блупринт групата смета дека се продолжува со практиката за членови на Судски совет предложени од Претседателот на државата, а избрани од Собранието, да се избираат кандидати кои имаат работно искуство во извршната и во судската власт, а од приложената биографија не може да се види исполнувањето на законските услови во насока на утврдување на елементите за истакнат правник.⁷¹

За избор на член на Советот од редот на судиите кои не се мнозинство во државата, Судскиот совет навремено го објави огласот. Постапката за изборот на член на Советот беше направена во согласност со новиот закон за Судски совет.⁷² Комисијата за избор беше формирана транспарентно и во согласност со законот и во неа учествуваа претседател, еден член и нивни заменици од Здружението на судии и еден член и негов заменик од редот на претставниците на здруженијата и фондациите што работат повеќе од пет години во областа на човековите права и владеење на правото. На 22 јануари 2020 година, врз основа на сумирањето и утврдувањето на резултатот од гласањето за избор, беше избран член на Судски совет на Република Северна Македонија од редот на судиите-припадници на заедницата што не е мнозинство во Република Северна Македонија.⁷³

„Иако е добра одредбата предвидена во Законот за судски совет, што овозможи проширување на правото на пристап до Судскиот совет и секој граѓанин да може да поднесе барање за утврдување одговорност на судија, сепак ангажираноста на Судскиот совет во овој сегмент од неговата надлежност е огромна и постои опасност да не може да се одговори на законски предвидените други надлежности на Судскиот совет“.⁷⁴

Со цел доследно да се имплементира новиот закон, Судскиот совет почна со имплементација на повеќе активности со поддршка на повеќе проекти. Судскиот совет го изработи⁷⁵ Деловникот за работа на Судскиот совет на РСМ,⁷⁶ како и неколку

други подзаконски акти, што се предвидени со Законот за судски совет, вклучително и Правилникот за начинот на рангирање кандидати за судии од Академијата за судии и јавни обвинители, што е донесен на 26 декември 2019 година, а со кој се уредува начинот на рангирање на кандидатите од листата на кандидати доставена од Академијата за судии и јавни обвинители што се пријавиле за избор на судија на Основен суд. По стариот

⁷⁰ Блупринт група за правосудство, „Реакција по повод изборот на член на Судскиот совет на РСМ“.

⁷¹ Ibid.

⁷² Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

⁷³ Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение“.

⁷⁴ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

⁷⁵ Во рамките на проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“.

⁷⁶ Објавен во Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 274/2019.

закон, таа ранг-листа ја утврдуваше Академијата за судии и јавни обвинители.⁷⁷ Судскиот совет на РСМ го изработи⁷⁸ и на четврти февруари 2020 година го донесе Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за избор на судија во повисок суд.⁷⁹

Со поддршка на проект финансиран од кралството Холандија, а имплементиран од страна на Центарот за правни истражувања и анализи, како и со поддршка на проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“, во тек е изработката на методологија со индикатори на сложеноста на предмети и посебен правилник за евалуација, односно оценување на самите судии. „Оваа методологија е од огромно значење, како по однос на утврдувањето на одлуката со којашто ќе се утврдува ориентациската норма што месечно треба да ја решаваат судиите, а исто така од неа зависат и понатамошните активности на Судскиот совет, во смисла на ревидирање на правилниците за систематизација на работните места, односно на потребниот број судии и на судски службеници во судовите. Овој правилник е од особена важност за евалуацијата на судовите и на судиите, кои ќе бидат евалуирани по реални и објективни критериуми, земајќи ја предвид сложеноста на предметите. Поради ова, најсоодветно е за изработка на овој правилник за оценување на судиите, сите судии и судови во државата да дадат свој придонес⁸⁰“. ⁸¹ Во тек на реализација се и проектите „Поддршка на реформите во правосудниот систем и Стратегија за развој на човечките ресурси“, „Функционална анализа на човечките ресурси во Судскиот совет“ и „Стратешкиот план на Судскиот совет“.⁸²

Во текот на 2019 година Судскиот совет одржа 35 седници, за разлика од 2018 година, кога се одржани 23 седници.⁸³

Пред распуштањето на Собранието на Република Северна Македонија во февруари 2020 година, по одолжување од речиси цела година, Собранието ги донесе измените и дополнувањата на Законот за Советот на јавни обвинители.⁸⁴ Согласно овие измени, се додаваат одредени надлежности на советот, односно советот се овластува да одлучува по поднесено барање за дисциплинска одговорност на член на советот. Оваа измена е во насока да се зголеми одговорноста при работењето на членовите на советот во самиот совет во време на вршењето на нивната функција, да има нивна поголема активност и правилно и законито извршување на функцијата. Како нова надлежност се додава советот да донесе одлука на член на Советот на јавни обвинители да може да врши непосреден увид во работењето на јавните обвинители. Со законот се предвидува зголемена јавност во работата

77 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

78 Овој правилник е изработен во рамките на проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“.

79 Придонес од Министерството за правда кон Извештајот во сенка.

80 Судиите-учесници во дискусијата на дијалогот за јавни политики „Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“ смета дека е потребно судиите самите да дадат придонес во изработката на правилникот за оценување на судиите. Оваа дискусија е документирана во: Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

81 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

82 Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

83 Ibid.

84 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“.

на советот. Исто така, се воведува нова глава, со која се преговара постапка за разрешување член на советот. Се внесува и глава со која се регулира постапката за изземање член на советот од работата на Советот на јавни обвинители. Промени се направени и во начинот на избирање и гласањето при избор на член на советот.

Советот на јавни обвинители во август 2019 година го избра својот нов претседател.⁸⁵ На 12 декември 2019 година е избран член на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија од редот на јавните обвинители.⁸⁶ Собранието на Република Северна Македонија, на седницата одржана на четврти февруари 2020 година,⁸⁷ избра член на Советот на јавни обвинители.

Во текот на периодот на известување Судскиот совет⁸⁸ и Советот на јавни обвинители⁸⁹ ја подобрија транспарентноста и отчетноста во својата работа. Подобрување на транспарентноста и отчетноста особено е забележана кај Судскиот совет. Имено, Судскиот совет во неколку наврати застана во одбрана и на судиската независност и активно се произнесуваше во однос на прашања од делокругот на својата работа и актуелните состојби во правосудството.⁹⁰ Сепак, потребно е навремено објавување на одлуките, соопштенијата на двата совета и детално образложување на одлуките за избор на судии и јавни обвинители.

Иако со новиот закон за Судскиот совет на РСМ се прецизира терминот „истакнат правник“, сепак постојат реакции за изборот на член на Судски совет предложени од Претседателот на државата, а избрани од Собранието.

Со цел доследно да се имплементира новиот закон за Судски совет, Судскиот совет почна со имплементација на повеќе проекти. Во рамките на овие проекти Судскиот совет ги изработи и ги донесе Деловникот за работа на Судскиот совет на РСМ, Правилникот за начинот на рангирање кандидати за судии од Академијата за судии и јавни обвинители и Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за избор на судија во повисок суд. Во тек е изработката на методологија со индикатори на сложеноста на предмети и посебен правилник за евалуација, односно оценување на самите судии. Поради ова, најсоодветно е за изработка на овој правилник за оценување на судиите, сите судии и судови во државата да дадат свој придонес.

Пред распуштањето, Собранието на Република Северна Македонија во февруари 2020 година, по одолжување од речиси цела година, ги донесе измените и дополнувањата на Законот за Советот на јавни обвинители. Потребна е доследна имплементација на овој закон.

Има подобрување во однос на транспарентноста и отчетноста во работењето на Судскиот совет и Советот на јавните обвинители, а сепак потребни се дополнителни заложби во оваа насока. Подобрување на транспарентноста и отчетноста е особено забележана кај Судскиот совет.

85 Правико, „Избран новиот претседател на Советот на јавни обвинители“.

86 Совет на јавни обвинители, „Соопштение“.

87 Собрание на Република Северна Македонија, „Одлука за избор на член на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија“.

88 Судски портал на Република Северна Македонија, Судски портал.

89 Совет на јавни обвинители, Совет на јавни обвинители.

90 Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

НЕЗАВИСНОСТ И НЕПРИСТРАСНОСТ

Дел од активностите и мерките утврдени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор⁹¹, што се однесуваат на независноста и непристрасноста, се имплементирани со донесувањето на третиот сет на измени на Законот за судовите и новиот закон за Судскиот совет. Во насока на зголемување на независноста на правосудството се и Законот за јавното обвинителство и Законот за изменување и дополнување на Законот за Совет на јавни обвинители.⁹²

Во последниот извештај на Стејт департаментот⁹³ за човекови права е нотирано дека Владата повеќе ја почитуваше судската независност и непристрасност, во споредба со претходните години. Сепак, ограничената судска независност, политизацијата на судското надзорно тело и несоодветно финансирање на судството продолжува да ги попречува судските активности и ефективност на судството.⁹⁴

Некои претставници на политичките партии и високи претставници на Владата го отворија прашањето за потребата од проверка на судиите и обвинителите. Прашањето за проверка на судиите (ветинг) беше отворено поради ниската доверба на граѓаните во судството, предметите за политичари кои брзо застаруваат, различните аршини во казнувањето и други аспекти, што го зголемија притисокот за проверка на работата на судиите и обвинителите.⁹⁵ Позициите на меѓународната заедница се многу воздржани или, поточно, се спротивставуваат на ветингот во Република Северна Македонија. Во врска со ова, во 2017 година,⁹⁶ во извештајот на Прибе се вели дека не се препорачува општо проверување на сите судии, „бидејќи судското однесување во никој случај не е универзално“ и „има мал број судии на моќни позиции кои продолжуваат да служат и да промовираат политички интереси“. Ова малцинство на политички влијателни судии треба да подлежи на ефективни професионални и етички правила и кога се достапни докази за да се докаже кривична одговорност треба кривично да одговараат за нивното несоодветно постапување.⁹⁷ На 14-тиот состанок на Поткомитетот за правда и внатрешни работи,⁹⁸ одржан во ноември 2019 година, претставниците на Европската комисија го изнесоа ставот на ЕК дека најнапред треба да се искористат постојните механизми⁹⁹ за проверка на судиите и јавните обвинители, а ветингот да се користи како последно средство доколку редовните механизми не покажат резултати.

91 Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017–2022 година со Акциски план.

92 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“.

93 State Department, “North Macedonia 2019 Human Rights Report.”

94 Ibid.

95 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

96 Senior Experts’ Group, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and Recommendations of the Senior Experts’ Group on Systemic Rule of Law Issues 2017.”

97 Senior Experts’ Group, “The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts’ Group on Systemic Rule of Law Issues Relating to the Communications Interception Revealed in Spring 2015.”

98 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

99 Државната комисија за спречување на корупцијата и Судскиот совет на РСМ, преку проверка на изјави за судир на интереси, анкетни листови, спроведување на дисциплински постапки итн.

На дијалогот за јавни политики фокусиран на ветингот што го организираше ЕПИ¹⁰⁰ беа донесени неколку заклучоци. Ветингот како вонредна мерка ќе создаде вонредни проблеми, особено што кај нас беше најавен во предизборен контекст и беше нејасно дефиниран, со што не може да се зборува за резултати од тој процес. Искуствата од регионот укажуваат на потребата од особена внимателност и сеопфатна дебата за процесот на ветинг, додека според експертите подобро решение за нашите околности е проверка на интегритетот и капацитетот преку постојните институции.¹⁰¹ Претседателот на Судскиот совет отворено се спротивстави на ветинг во судството.¹⁰² Процесот на ветинг може да ја доведе во прашање независноста на правосудниот систем и постигнатата ефикасност во судството.¹⁰³ Дополнително, прашањето на ветинг задира и во судиската независност која е гарантирана со Уставот, а бара и уставни измени.¹⁰⁴ Врз основа на наведеното би можело да се тврди дека потенцијалните ризици од негативни последици и исход на ветингот во голема мера ги надминуваат можните позитивни ефекти од него. Поради тоа, кон ветингот во судството би требало да се пристапи со исклучителна претпазливост, бидејќи вонредната мерка може многу лесно да доведе до вонредни проблеми за кои нашите институции немаат соодветен капацитет да се справат.¹⁰⁵

За прашањето за независноста на правосудниот систем од исклучителна важност е и независноста на судството и независноста на јавното обвинителство. Донесен е Законот за јавно обвинителство во февруари 2020 година по скратена постапка.¹⁰⁶ Работната група за подготовка на овој закон беше формирана на први ноември 2017 година и без формално учество на граѓанските организации.¹⁰⁷ По доставеното барање до Министерството за правда за учество во работна група, претставник од Блупринт групата за правосудство беше вклучен во работата на оваа работна група и учествуваше само на неколку средби.¹⁰⁸ По долгите политички преговори, по однос на клучен закон што се однесува на организацијата на јавно-обвинителскиот систем, во Собранието на РСМ на 28 и 29 јануари се одржа стручна дебата во однос на решенијата што се содржани во овој закон. Политичките преговарања за закон што е системски и се однесува на организациската поставеност и независноста на јавното обвинителство се неприфатливи. Дополнително, овој закон, за разлика од предложените измени на Законот за судовите и предлогот за нов закон за судски совет, не беше доставен на мислење до Венецијанската комисија. Единствено мислење во однос на јавно-обвинителскиот систем, односно за Законот за јавното обвинителство и Законот за советот на јавни обвинители, Венецијанската комисија го има дадено во 2007 година, пред повеќе од една декада.¹⁰⁹ Со дел од решенијата што се содржани во овој закон се имплементираат препораките дадени од извештаите на Прибе и препораките на Групата на држави

¹⁰⁰ Институт за европска политика, „Дијалог за политики: Ветингот како вонредна мерка ќе создаде вонредни проблеми“.

¹⁰¹ Ibid.

¹⁰² Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

¹⁰³ Институт за европска политика, „Дијалог за политики: Ветингот како вонредна мерка ќе создаде вонредни проблеми“.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Д-р Денис Прешова, „Ветинг во судството: Од вонредна мерка до вонредни проблеми“.

¹⁰⁶ Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“.

¹⁰⁷ Аврамовски и др., „Анализа на спроведувањето на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор (2017-2022) за периодот 2018/2019“.

¹⁰⁸ Придонес од Фондацијата „Отворено општество“ кон овој извештај, доставено на 29.04.2019 година.

¹⁰⁹ Venice Commission, “Draft Opinion on the Draft Law on the Public Prosecutors Office and the Draft Law on the Council of Public Prosecutors of the Former Yugoslav Republic of Macedonia.”

за борба против корупција (ГРЕКО), се имплементираат и мерките предвидени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Во предлог-законот¹¹⁰ како причина за донесување на законот е наведено негово усогласување со Законот за кривичната постапка. Сепак, останува отворено прашањето¹¹¹ за регулирањето на користењето на прислушкуваните материјали како докази во Законот за јавно обвинителство¹¹², со оглед на тоа што употребата на доказите и начелото на слободна оценка на доказите е регулирано со Законот за кривична постапка. Дополнително, останува дилемата „дали може со закон да се ограничи користењето на одреден вид докази за кои домашната практика и практиката на Европскиот суд за човекови права имаат утврдено дека целта поради која биле прибавени ваквите докази ја оправдува нивната употреба“.¹¹³

Позитивно е тоа што Судскиот совет во неколку наврати застава на браникот на независноста на судството. Заради заштита на личноста и интегритетот на судиите, Судскиот совет ја извести јавноста дека досега не е поведена постапка за утврдување одговорност, ниту, пак, е поднесена претставка против судијката Добрила Кацарска за случајот „Рекет“.¹¹⁴ Судскиот совет остро реагираше на заканите на јавниот обвинител за организиран криминал против судиите на Апелациониот суд со цел заштита на личноста и интегритетот на судиите.¹¹⁵ Проактивен став за заштита на независноста на судството и интегритетот на судиите во конкретниот случај имаше и Апелациониот суд во Скопје.¹¹⁶

Неоспорно е дека дамка на независноста на јавно-обвинителскиот систем, особено работата на Специјалното јавно обвинителство, остави обвинението против специјалната јавна обвинителка во случајот „Рекет“. Сепак, основаното сомнение за вмешаност на специјалната јавна обвинителка и покренатата постапка против неа не треба да ги доведе во прашање сите постапки покренати од ова јавно обвинителство и интегритетот на другите обвинители во ова јавно обвинителство. СЈО остави добар пример на функционирање на едно обвинителство од аспект на организациската поставеност, човечките и материјалните ресурси, како и финансиската независност.¹¹⁷ Но, ова треба да се земе како потсетник за важноста на изборот и интегритетот на судиите и јавните обвинители за независноста на правосудниот систем.¹¹⁸

Важен аспект од независноста на правосудниот систем е секако и финансиската независност. Судскиот буџетски совет направи големи напори во однос на подобрувањето на материјалниот статус на судиите. Во тек се и преговори со извршната власт по однос на зголемување и на коефициентите на наплатите.¹¹⁹ Сепак, сè уште се

110 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“.

111 Прашањето беше отворено на стручната дебата за предлог-законот за јавното обвинителство, што се одржа на 28 и 29 јануари во Собранието на РСМ. Извор: МИА, „Голем интерес за дебатата за законот за јавното обвинителство“. Коментари за ваквите решенија има и Блупринт групата за правосудство. Извор: Блупринт група за правосудство, „Коментари на Блупринт групата за предлог-законот за јавното обвинителство“.

112 Член 110 од Законот за јавно обвинителство.

113 Блупринт група за правосудство, „Коментари на Блупринт групата за предлог-законот за јавното обвинителство“.

114 Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение за јавност“.

115 Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

116 Апелациони суд Скопје, „Соопштение до јавноста“.

117 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година’“.

118 Институт за европска политика, „Дијалог за политики: Ветингот како вонредна мерка ќе создаде вонредни проблеми“.

119 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година’“.

соочуваме со фактот на недоволно финансирање на судската власт. „Судството не може да биде целосно независно ако нема финансиска самостојност и слобода да одлучува за трошењата, тековните активности и набавките. Кај нас, судството добива повеќе од двојно помалку средства отколку што е предвидено со закон, меѓутоа и за сите набавки и вработувања мора да добие одобрение од Министерството за финансии. Буџетот за судството по глава на жител е најнизок во споредба со 32 други европски земји.“¹²⁰ Судиите се согласни дека судството треба да има свој буџет и свој трезорски систем со тело што ќе одлучува за вработувањата и потребите во судството. Со тоа би се постигнало негова поголема независност, а набавките и тековните вработувања би се вршеле без одобрение на извршната власт.¹²¹

Потребно е зголемување на средствата доделени и на Јавното обвинителство, како клучен орган за спречување на криминалот и корупцијата. Во Законот за јавно обвинителство¹²² е предвидено висината на средствата за работа на јавното обвинителство да изнесува најмалку 0,4% од Буџетот на Република Северна Македонија. Ваквата одредба воопшто не кореспондира со заложбата за гарантирано обезбедување минимум финансиски средства, ниту, пак, некое драстично покачување на веќе определениот износ. За 2020 година Министерството за финансии му одобрило на Јавното обвинителство на Република Северна Македонија средства во износ од 773.164.000 денари, што означува зголемување на одобриениот буџет во однос на 2019 (744.765.000 денари) и 2018 година (661.645.000 денари). „Со цел обезбедување на успешно работење и гарантирање на независноста на Јавното обвинителство, Советот на јавни обвинители треба да има посебен буџет со кој самостојно ќе управува и ќе одлучува за потребите и вршењето на јавните набавки за јавните обвинителства.“¹²³

Систем АКМИС

Надзорот на системот АКМИС почна во 2019 година и тој заврши како што беше планирано со тоа што Комисијата за надзор направи надзор на 16 судови. Заклучно со јуни 2019 година, беше направен надзор во осум судови, а до крајот на годината на преостанатите осум судови.¹²⁴ Забележан е напредок во однос на примената на системот АКМИС во судовите. Движењето на предметите во судовите се врши преку системот АКМИС, а распределба и прераспределба на предмети се врши електронски и досега не се забележани случаи на доделување предмет на рака.¹²⁵

Во февруари 2020 година во скратена постапка беше донесен Законот за управување со движењето на предметите во судовите.¹²⁶

¹²⁰ Центар за правни истражувања и анализи, Финансиската независност на судството.

¹²¹ Ibid.

¹²² Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавно обвинителство.

¹²³ Блупринт група за правосудство, „Анализа на капацитетите и ресурсите на јавното обвинителство во Република Северна Македонија“.

¹²⁴ Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

¹²⁵ Влада на Република Северна Македонија, „Редовен надзор во судовите за системот АКМИС – предметите се доделуваат електронски, нема доделени предмети на рака“.

¹²⁶ Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 131 на Собранието на Република Северна Македонија“.

По доставувањето на Извештајот од извршен увид за функционирањето на системот АКМИС и примената на судскиот деловник,¹²⁷ Основното јавно обвинителство – Скопје на осми јули 2019 година поднесе Обвинителен предлог за сторено кривично дело „Злоупотреба на службената положба“ против поранешниот претседател на Основниот кривичен суд – Скопје. Во однос на Извештајот од извршен увид во функционалноста на информатичкиот систем и надзор над примената на одредбите од Судскиот деловник во судовите на петти февруари 2018 година беше поднесено барање за декласификација на извештајот до Министерството за правда. Одговорот за декласификација на извештајот од Министерството за правда пристигна на 22 февруари 2018 година, по што интензивно се преземаа истражни дејства во предметот.¹²⁸ Судието по овој предмет е во тек.

Во однос на употребата на АКМИС, „потребно е ревизија и унапредување на судскиот информатички систем. Потребно е уедначување на податоците во системот АКМИС. Постојат различни бројки во Судскиот совет, Врховниот суд и Министерството за правда во однос на податоците од системот АКМИС. Доколку има потреба да се вадат точни бројки во однос на тоа колку истраги имало наназад, оценка на обвинителни акти, спорови од мала вредност, привремени мерки, точните податоци треба да се вадат рачно. Дел од судските администратори рачно ги вадат овие бројки и ги доставуваат како извештај до Врховниот суд на РМ. Потребно е да се вреднува работата и на судиите во Кривичниот совет, освен претседателот на советот“.¹²⁹

Некои претставници на политичките партии и високи претставници на Владата го отворија прашањето за потребата од проверка на судиите и обвинителите. Прашањето за проверка на судиите (ветинг) беше отворено поради ниската доверба на граѓаните во судството, предметите за политичари кои брзо застаруваат, различните аршини во казнувањето и други аспекти, што го зголемија притисокот за проверка на работата на судиите и обвинителите. Меѓутоа, кон ветингот во судството би требало да се пристапи со исклучителна претпазливост, бидејќи вонредната мерка може многу лесно да доведе до вонредни проблеми за кои нашите институции немаат соодветен капацитет да се справат.

Донесен е Законот за јавно обвинителство во февруари 2020 година, по скратена постапка. По долгите политички преговори, по однос на клучен закон што се однесува на организацијата на јавно-обвинителскиот систем, во Собранието на РСМ на 28 и 29 јануари се одржа стручна дебата во однос на решенијата што се содржани во овој закон. Политичките преговарања за закон што е системски и се однесува на организациската поставеност и независноста на јавното обвинителство се неприфатливи.

Позитивно е тоа што Судскиот совет во неколку наврати застава во одбрана на независноста на судството и заштита на интегритетот на судиите.

Потребно е зголемување на средствата доделени на судството и на јавното обвинителство. Судиите се согласни дека судството треба да има свој буџет и свој трезорски систем со тело што ќе одлучува за вработувањата и за потребите во судството. Со тоа би се постигнало поголема независност во судството, а набавките и тековните вработувања би се вршеле без одобрение на извршната власт.

¹²⁷ Министерство за правда, „Извештај од извршен увид во функционалноста на информатичкиот систем и надзор над примената на одредбите од судскиот деловник во судовите“.

¹²⁸ Основно јавно обвинителство Скопје, „Поднесено обвинение за злоупотреба на информацискиот систем за автоматско управување со судски предмети АКМИС“.

¹²⁹ Цоневска и Камбери, „Процена на влијанието на регулативата на законот за судови“.

Забележан е напредок во однос на примената на системот АКМИС во судовите. Движењето на предметите во судовите се врши преку системот АКМИС, а распределба и прераспределба на предмети се врши електронски и досега не се забележани случаи на доделување предмет на рака. Во однос на употребата на АКМИС, потребно е унапредување на судскиот информатички систем. Дополнително, потребно е уедначување на податоците од АКМИС.

ОДГОВОРНОСТ

Измените на Законот за судовите,¹³⁰ во однос на основите на одговорност на судиите, се во функција на јакнење на независноста на судиите и на судството. Измените се во насока на исполнување на препораките дадени во извештајот на ГРЕКО¹³¹, како и мерките утврдени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Овие измени се позитивно оценети и од страна на Венецијанската комисија.¹³² Со нив се врши степенување на основите за разрешување,¹³³ со што се зема предвид и тежината на сторената повреда и вината на судијата.

Законот за Судскиот совет ги имплементира препораките дадени од Венецијанската комисија.¹³⁴ Тој ја дефинира постапката за утврдување одговорност на претседателите и на судиите, како и основите за дисциплинска постапка за член на Советот и постапката.¹³⁵

Во текот на 2019 година Судскиот совет одржа 35 седници, во споредба со 2018 година, кога се одржани 23 седници. Ова се должи, пред сè, на решеноста да се завршат постапките за утврдување одговорност на претседатели и судии почнати порано, како и доследна имплементација на новиот закон за судскиот совет.¹³⁶

Со новиот закон за судски совет¹³⁷ се прошири правото на пристап на граѓаните и правните лица до Судскиот совет со поднесување на барање за утврдување одговорност на судии и претседатели на судови. Со тоа се зголеми и одговорноста на членовите на Судскиот совет за утврдување на основаноста на поднесените барања.¹³⁸ Во споредба со 2018 година, кога биле поднесени барања за утврдување одговорност против десет судии, во 2019 година се поднесени барања за утврдување одговорност за 107 судии или претседатели на судови. Судскиот совет во 2019 година, заклучно со март 2020 година, разреши еден претседател и пет судии, од кои четири во постапки поведени во 2017 година и двајца во постапки поведени во 2019 година. Имунитетот

130 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

131 Усвоен од ГРЕКО на својата 80. пленарна седница, „Четврти круг на евалуација – Превенција на корупцијата во однос на пратениците, судиите и обвинителите, втор извештај за усогласеност во Република Македонија“.

132 Barrett et al., „Opinion on the Draft Amendments to the Law on Courts, Adopted by the Venice Commission at Its 117th Plenary Session.“

133 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

134 Barrett, Dimitrov, and Ribičić, „Opinion on the Draft Law on the Judicial Council, Adopted by the Venice Commission at Its 118th Plenary Session.“

135 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

136 Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

137 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

138 Претседател на Судскиот совет на РСМ, „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“.

е одземен на двајца судии.¹³⁹ Имено, во мај 2019 година Судскиот совет донесе одлука со која беше одземен имунитетот на еден судија и одлука со која се одобри барањето за определување на мерката притвор за судијата.¹⁴⁰ На 31 декември 2019 година, Судскиот совет му го одзеде судскиот имунитет, но го одби барањето на обвинителот за 30-дневен притвор, на судија и член на Советот.¹⁴¹

Во Законот за јавното обвинителство¹⁴² се утврдени основите за престанок, разрешување и дисциплинска одговорност на јавните обвинители. Позитивно е што, како и со измените на Законот за судовите, со овој предлог-закон се врши степенување на основите за разрешување, поточно за полесен облик на повреда на основите за потешка дисциплинска повреда, на јавниот обвинител да му биде изречена дисциплинска мерка, наместо да биде разрешен. Во однос на основите за разрешување на јавните обвинители се зема предвид и тежината на сторената повреда и вината на јавниот обвинител.¹⁴³ Во законот е утврдено потребното мнозинство со кое Советот на јавни обвинители може да ги разреши обвинителите. Во однос на постапката, правилникот за начинот на спроведување на постапката за утврдување одговорност на јавниот обвинител, по предлог на јавниот обвинител на Република Северна Македонија, го донесува Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија.¹⁴⁴ Останува да се види како Законот за јавно обвинителство ќе се спроведува во практиката.

Измените на Законот за судовите што стапија на сила во мај 2019 година, во однос на основите на одговорност на судиите, се во функција на јакнење на независноста на судиите и на судството. Измените се во насока на исполнување на препораките дадени во извештајот на ГРЕКО, препораките на Венецијанската комисија, како и мерките утврдени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Измените се на линија со препораките дадени од судиите.

Во новиот закон за Судскиот совет е дефинирана постапката за утврдување одговорност на претседателите и на судиите, како и основите за дисциплинска постапка за член на Советот и постапката. Со новиот закон за судски совет се прошири правото на пристап на граѓаните и правните лица до Судскиот совет со поднесување на барање за утврдување одговорност на судии и претседатели на судови. Со тоа се зголеми и одговорноста на членовите на Судскиот совет за утврдување на основаноста на поднесените барања. Во споредба со 2018 година, кога биле поднесени барања за утврдување одговорност против десет судии, во 2019 година се поднесени барања за утврдување одговорност за 107 судии или претседатели на судови. Судскиот совет во 2019 година, заклучно со март 2020 година, разреши еден претседател и пет судии, од кои четири во постапки поведени во 2017 година и двајца во постапки поведени во 2019 година. Имуитетот е одземен на двајца судии.

Во Законот за јавно обвинителство се утврдени основите за престанок, разрешување и дисциплинска одговорност на јавните обвинители. Останува да се види како овие измени ќе се имплементираат во практиката.

139 Ibid.

140 Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 306. седница, одржана на ден 3.05.2019 година“, 306.

141 Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 329. седница на Судски совет на РСМ – 31.12.2019 година“.

142 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавното обвинителство.

143 Ibid.

144 Ibid.

ПРОФЕСИОНАЛНОСТ И КОМПЕТЕНТНОСТ

Препораката ix од извештајот на ГРЕКО¹⁴⁵, што се однесува на зголемување на квалитативните во однос на квантитативните критериуми за оценување на судиите, е имплементирана со донесувањето на новиот закон за судскиот совет.¹⁴⁶ Судскиот совет го подготвува правилникот за евалуација на судиите. „Поради улогата што новиот закон ја дава на судиите во овој процес потребно е во изработката на овој правилник свој придонес да дадат сите судии и судови во државата.“¹⁴⁷ Судскиот совет изврши евалуација на работата на судиите и претседателите на судовите за 2017 и 2018 година.¹⁴⁸

Со новите измени на Законот за судовите изменети се критериумите за избор на судии.¹⁴⁹ Согласно овие измени, влезот во судството ќе биде исклучиво преку Академијата за судии и јавни обвинители. Единствен исклучок е предвидено за судија во меѓународен суд, кој, доколку ги исполнува општите услови за избор на судија, може да биде избран за судија во суд од сите степени. Судскиот совет, со поддршка на проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“, го изработи и го донесе Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за судии од Академијата за судии и јавни обвинители (за избор на судии во основните судови) и Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за избор на судија во повисок суд.¹⁵⁰

Во однос на упатувањето судии во друг суд и прераспделувањето во друг оддел, согласно измените на Законот за судовите, судија може да биде упатен или прераспделен за период од една година, но не повеќе од еднаш во период од пет години.¹⁵¹ „Овие гаранции се воведени по предлог на Венецијанската комисија во случај на упатување на судиите во друг суд или распоредување во понизок суд. Имено, се воведува ограничување до кога ќе се смета таа една година во која судијата може да биде упатен или распореден. Со предложеното решение, упатувањето и распоредувањето ќе биде најмногу еднаш во пет години. Со ваквото решение се оневозможува упатувањето и распоредувањето да се користат како форма на притисок.“¹⁵²

Што се однесува на правната заштита на судиите за определени мерки што се преземаат кон судиите, се воведува правото на жалба до Советот за жалби при Врховниот суд како еден вид гаранција.¹⁵³

145 Усвоен од ГРЕКО на својата 80. пленарна седница, „Четврти круг на евалуација – Превенција на корупцијата во однос на пратениците, судиите и обвинителите, втор извештај за усогласеност во Република Македонија“.

146 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019, Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија.

147 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

148 Судски портал на Република Северна Македонија, Судски портал.

149 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

150 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

151 Цоневска и др., „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

152 Цоневска и Камбери, „Процена на влијанието на регулативата на законот за судови“.

153 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

Во периодот од април 2019 до март 2020 година, Судскиот совет определил 17 вршители на должност претседатели на судови и извршил избор на 11 претседатели на судови.¹⁵⁴ На десетти септември 2019 година е донесена одлука за избор на судија во Врховниот суд за кривична материја.¹⁵⁵ На седми февруари 2020 година, Судскиот совет донесе одлука за избор на тројца судии во Врховниот суд по огласот од 27 септември 2019 година и одлука за избор на еден судија во Врховниот суд по огласот од 12 ноември.¹⁵⁶ На истата седница¹⁵⁷ Судскиот совет донесе одлука за избор на 13 судии во основните судови, од кои 11 се од кандидати од Академијата за судии и јавни обвинители, а двајца кандидати се судии и се избрани согласно новото решение во Законот за судови што овозможува мобилност на судиите, односно судиите со работно искуство од најмалку четири години непрекинат судиски стаж како судија во основен суд до моментот на пријавувањето за избор и кои се оценети со позитивна оцена можат да конкурираат во друг суд. Согласно претходното законско решение, што овозможуваше избор на судии во Управниот суд на лица кои имаат најмалку пет години стаж на правни работи во државен орган со потврдени резултати во работата, Судскиот совет на втори октомври избра двајца судии во Управниот суд. Изборот беше направен со непотребно одолжување, по огласот што беше објавен во јануари 2019 година. Со изборот на овие судии ќе се пополнат сите испразнети места во Управниот суд.¹⁵⁸ Подолго од една година беше потребно за Судскиот совет на Република Северна Македонија да избере шест судии на Апелациониот суд Скопје. Конечно, на десетти февруари 2020 година,¹⁵⁹ согласно старите критериуми за избор според законот што важел во време на објавување на огласот за избор, се избраа тројца судии од кривична област, двајца судии од граѓанска област и еден судија во стопанска област. „Иако не се предвидени роковите за избор на судии од страна на Судскиот совет, сепак се подразбира дека кога ќе се заврши формалниот дел од постапката, во најкраток рок треба да се пристапи кон избор на судии. Интересот за овие судиски места по подолго време беше мошне голем, со над 90 пријавени кандидати, а неоправданото пролонгирање на изборот кај нив предизвика неизвесност во врска со нивната понатамошна кариера.“¹⁶⁰

Блупринт групата за правосудство смета дека со пролонгирање на изборот се доведе во прашање и ефикасноста и ефективноста на Судскиот совет при избор и разрешување судии.¹⁶¹ „Судскиот совет е орган што треба да се грижи за ажурноста на судовите и да обезбеди услови за непречена работа на судовите. Дополнително се остава простор и за шпекулации околу можните надворешни и политички влијанија во работата на Советот што влијаеле на одолжувањето и арбитражното постапување.“ Според Блупринт групата, оваа ситуација секако влијае на довербата на граѓаните во Судскиот совет и судството во целина, кое и онака е многу ниско ниво.¹⁶²

¹⁵⁴ Судски портал на Република Северна Македонија, Судски портал.

¹⁵⁵ Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 317. седница, одржана на ден 10.09.2019 година“.

¹⁵⁶ Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од 332. седница на Судскиот совет на РСМ – 7.02.2020 година“.

¹⁵⁷ Ibid.

¹⁵⁸ „Мониторинг-извештај за работата на Судскиот совет – извештај број 2 (период на известување октомври 2018 – јануари 2019 година)“.

¹⁵⁹ Судски совет на Република Северна Македонија, „Соопштение од продолжението на 320. седница и соопштение од 333. седница на Судскиот совет на РСМ – 10.02.2020 година“.

¹⁶⁰ Блупринт група за правосудство, „Со пролонгирање на изборот на судии се доведе во прашање и ефикасноста и ефективноста на Судскиот совет при избор и разрешување судии“.

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Ibid.

Во однос на временото упатување на судиите, Судскиот совет времено упати пет судии во друг суд за период од една година, во согласност со последните измени.¹⁶³

Со Законот за јавно обвинителство се уредуваат и основите за избор на јавните обвинители. Со овој закон се имплементираат препораките на Прибе, односно Академијата за судии и јавни обвинители да остане единствена точка на влез во судството и во јавното обвинителство.¹⁶⁴ Согласно овој закон, изборот на јавните обвинители во основните јавни обвинителства може да биде исклучиво од лица кои имаат завршено обука утврдена со закон на Академијата за судии и јавни обвинители. Унапредувањето во јавното обвинителство исто така е ограничено за јавните обвинители со соодветен јавно-обвинителски стаж кои се оценети со позитивна оцена. Единствено исклучок е именувањето на јавен обвинител на Република Северна Македонија, односно може да биде именувано лице кое има непрекинат работен стаж од најмалку десет години како јавен обвинител или како судија од областа на кривичното право.¹⁶⁵

Во Законот за јавно обвинителство има слично решение како Законот за судовите во однос на решавањето предмети од помладите судии¹⁶⁶, односно со овој закон е утврдено дека јавен обвинител во Основното јавно обвинителство (ОЈО) со јавно-обвинителски стаж до три години може да постапува во Основното јавно обвинителство во кое е избран само по предмети за кои е пропишана надлежност за постапување на основните судови со основна надлежност.¹⁶⁷

Оценувањето на јавните обвинители сè уште не се спроведува доследно во практиката.¹⁶⁸ Дополнително, обвинителите во СЈО не се оценувани во изминатите години. Со ова на некој начин се ограничува правото на унапредување во рамките на јавното обвинителство. Поради ова е потребно доследно спроведување на одредбите за оценување на јавните обвинители.

Советот на јавни обвинители на 17 декември 2019 година¹⁶⁹ избра пет јавни обвинители во основните јавни обвинителства, додека на 17 јануари 2020 година¹⁷⁰ избра уште четири јавни обвинители во основните јавни обвинителства.

Со воведување на вонредната состојба во државата, Владата донесе Уредба¹⁷¹ со законска сила со која го регулира статусот на судиите-поротници на кои им истекува мандатот за вонредната состојба. Согласно Уредбата¹⁷², судиите-поротници на кои мандатот им истекува за време на траење на вонредната состојба мандатот им се продолжува сè до завршување на постапката по судскиот предмет.

¹⁶³ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

¹⁶⁴ Senior Experts' Group, "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues 2017."

¹⁶⁵ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавното обвинителство.

¹⁶⁶ За анализа на одредбите што го регулираат работењето на судии со стаж до две години, видете во: Цоневска и др., „Извештај во сенка за Поглавјето 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

¹⁶⁷ Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавното обвинителство.

¹⁶⁸ „Стручна дебата во Собранието за Законот за јавно обвинителство“.

¹⁶⁹ Совет на јавни обвинители, „Одлука за избор на јавни обвинители“.

¹⁷⁰ Совет на јавни обвинители, „Соопштение – 85. седница на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија“.

¹⁷¹ Влада на Република Северна Македонија, Уредба со законска сила за роковите во судските постапки за време на вонредната состојба и постапувањето на судовите и јавните обвинителства.

¹⁷² Ibid.

Почна имплементацијата на новиот закон за судски совет во однос на евалуацијата на судиите и претседателите на судовите. Судскиот совет го подготвува правилникот за евалуација на судиите. Со новиот закон за судски совет е предвидено оценувањето во однос на квалитативните критериуми да го вршат судиите, додека Судскиот совет на некој начин само ќе ги сумира резултатите. Поради ова, најсоодветно е во изработката на овој правилник свој придонес да дадат сите судии и судови во државата.

Судскиот совет, со поддршка на проектот ИПА „Поддршка на реформите во правосудниот сектор“, го изработи и го донесе Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за судии од Академијата за судии и јавни обвинители (за избор на судии во основните судови) и Правилникот за начинот на рангирање на кандидатите за избор на судија во повисок суд. Блупринт групата за правосудство смета дека со пролонгирање на изборот на судии во Апелациониот суд во Скопје се доведе во прашање и ефикасноста и ефективноста на Судскиот совет при избор и разрешување судии.

Со Законот за јавно обвинителство се уредуваат и основите за избор на јавните обвинители. Со овој закон се имплементираат препораките на Прибе, односно Академијата за судии и јавни обвинители да остане единствена точка на влез во судството и јавното обвинителство. Унапредувањето во јавното обвинителство исто така е ограничено за јавните обвинители со соодветен јавно-обвинителски стаж и кое е оценето со позитивна оцена. Единствено, исклучок е именувањето на јавен обвинител на Република Северна Македонија, односно може да биде именувано лице кое има непрекинат работен стаж од најмалку десет години како јавен обвинител или како судија од областа на кривичното право.

Потребно е доследно имплементација на одредбите што се однесуваат на оценувањето на јавните обвинители.

КВАЛИТЕТ НА ПРАВДА

Како што беше нотирано во претходниот извештај во сенка¹⁷³, во декември 2018 година, во рамките на Министерството за правда, направена е „Анализа на судската мрежа на Република Македонија“¹⁷⁴. Во насока на оптимизација на судската мрежа, потребна е подетална анализа за секој суд поединечно¹⁷⁵, што до овој момент не е направена. Со измените и дополнувањата на Законот за судовите,¹⁷⁶ Основниот суд во Гевгелија, Основниот суд во Кавадарци и Основниот суд во Кичево од 2020 година се судови со проширена надлежност. Во правец на утврдување на реалниот потребен број судии и судови, покрај изготвената Анализа на судската мрежа во РМ (за основните судови), изготвени се и Функционална анализа на апелационските судови и Функционална анализа на Врховниот суд на РСМ¹⁷⁷, а во тек е изготвување Стратегија за човечки ресурси во судството, како и методологија со индикатори за сложеност на судските предмети. Подготвена е и функционална анализа на јавното обвинителство.¹⁷⁸

173 Чаловска, Стојановски, и Јовановски, „Извештај во сенка за Поглавје 23“.

174 Караманди Попчевски и Наумов, „Анализа на судската мрежа во Република Македонија“.

175 Ibid.

176 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019, Закон за изменување и дополнување на Законот за судовите.

177 Функционалните анализи за апелационските судови, Врховниот суд и функционалната анализа на Јавното обвинителство се изготвени рамки на проектот „Зголемена ефикасност на правосудниот систем преку подобрување на перформансите на судските институции“, што го имплементира Центарот за правни истражувања и анализи.

178 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

Во насока на подобрување на квалитетот на правдата е и новиот закон за правосуден испит,¹⁷⁹ со кој се подобрува начинот на полагање на правосудниот испит.

Академијата за судии и јавни обвинители (АСЈО) континуирано работи во однос на унапредување на квалитетот на обуките и воведување на потребните теми за обука, на база на спроведените евалуации на обуките и доставените предлог-теми од Судскиот совет, Советот на јавни обвинители, експерти и невладини организации. Во февруари 2020 година АСЈО достави допис¹⁸⁰ до сите конституенти да дадат свој придонес со предлог-теми во Општата програма за континуирана обука 2021-2022 година. Во текот на 2019 година АСЈО организираше обуки во согласност со Каталогот на обуки за 2019 година за задолжителната континуирана обука за судии и јавни обвинители.¹⁸¹

АСЈО во јули 2019 година го реализираше завршниот испит за Шестата генерација на слушатели. Во мај 2019 година АСЈО објави оглас за новата Седма генерација слушатели.¹⁸² Со оглед на обемот на потребите, оваа генерација се очекува да биде најбројна досега. Кандидатите ги полагаа тестовите во согласност со Законот за АСЈО, меѓутоа сè уште не е почнато со обука на Седмата генерација на слушатели, бидејќи сè уште траат постапките пред Управниот суд.

„На осми февруари 2019 година беше формирана работна група во рамките на Министерството за правда за подготовка на нов предлог-закон за Академијата за судии и јавни обвинители. Работната група е составена од десет члена, меѓу кои директорката на АСЈО, претставници од Министерството за правда, судии, јавни обвинители и претставници на граѓанските организации. Подготовката на овие предлог-измени има цел да ги отстрани пречките со кои се соочува АСЈО.“¹⁸³ Сепак, иако овој закон беше усвоен од Владата во јули 2019 година, до распуштање на Собранието во февруари 2020 година беше во собраниска процедура.¹⁸⁴

Потребно е да се зголеми капацитетот на Академијата во однос на просториите, главно простории за обука, буџетот и персоналот доколку се очекува или се налага да се обезбеди поголема и подобра обука за судиите, јавните обвинители и помошниот персонал (вклучувајќи ги и стручните соработници). Со прием на новата генерација на слушатели, АСЈО ќе нема просторни услови за организирање на континуирани обуки во своето седиште.

Во согласност со Законот за АСЈО, АСЈО објави повик за пријавување на предавачи во академијата.¹⁸⁵ Сè уште не е избран заменик-директор на АСЈО.¹⁸⁶

179 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 190/2020, Закон за правосудниот испит.

180 Академија за судии и јавни обвинители, „Допис од АСЈО за доставување предлог-теми за општата програма за континуирана обука 2021-2022 година“.

181 Академија за судии и јавни обвинители, интернет-страница на Академијата за судии и јавни обвинители.

182 Ibid.

183 Цоневска и др., „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

184 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 123 на Собранието на Република Северна Македонија“.

185 Академија за судии и јавни обвинители, „Повик за пријавување на предавачи на академијата“.

186 Академија за судии и јавни обвинители, интернет-страница на Академијата за судии и јавни обвинители.

Преку Одделот за судска практика, Врховниот суд на Република Северна Македонија е вклучен во мрежата Superior Courts Network преку која се остварува комуникација со Европскиот суд за човекови права во Стразбур за определени правни прашања.¹⁸⁷ Во однос на уедначувањето на судската практика, Одделот за судска практика при Врховниот суд за 2019 година има одржано седум седници.¹⁸⁸ Врховниот суд, заедно со четирите апелациски судови, во текот на 2019 година има одржано три средби за уедначување на судската практика.¹⁸⁹

Во однос на измена на законите што треба да придонесат за подобрување на квалитетот на правдата, меѓу другото, измени се направени во однос на извршувањето што треба да овозможат социјална правда, додека во делот на нотаријатот укинати се судските такси за одредени постапки. Донесен е нов закон за прекршоци и во моментот се прават усогласувања на материјалните закони што содржат прекршочни одредби. Донесен е и нов закон за бесплатна правна помош со кој се проширува кругот на лица кои можат да бараат бесплатна правна помош.¹⁹⁰ Во тек е имплементација на проект¹⁹¹ со кој ќе се обезбеди поддршка на подрачните одделенија на Министерството за правда во подобрувањето на процесирањето на барањата за бесплатна правна помош, зајакнување на нивните капацитети за давање на поголем обем и поквалитетни правни услуги.¹⁹² Проектот ќе помогне на Министерството за правда во спроведувањето кампања за подигање на свеста на граѓаните за нивното право на бесплатна правна помош. Националното координативно тело беше формирано во јануари 2020 година, се формираше и првото Локално координативно тело во Битола.¹⁹³

Законот за управување за движење на предмети во судовите беше донесен од Собранието по скратена постапка на 16 февруари 2020 година,¹⁹⁴ потоа предлог-законот за меѓународно приватно право, што е во собраниска процедура,¹⁹⁵ предлог-законот за кривична постапка, предлог-законот за исплата на паричен надоместок на жртви од кривични дела со насилство и во тек е подготовка на нов закон за правда на децата. Во сферата на граѓанското право се подготвува нацрт-законот за облигациски односи. Министерката за правда нагласи дека во овој дел очекуваат подолг инклузивен процес на дебати за овие измени, бидејќи станува збор за темелен закон што регулира секојдневни односи меѓу граѓаните.¹⁹⁶ Во сферата на граѓанското процесно право, формирана е Работна група за изготвување измени и дополнувања на Законот за парнична постапка, што досега има одржано повеќе од шест состаноци и која се состанува на редовна неделна основа, а во која членуваат и претставници на невладини организации.¹⁹⁷

187 Стојкова Зафировска, Алексов, и Гоџо, „Прв национален извештај од матрицата за мерење на перформансите и реформите во правосудството“.

188 Врховен суд, „Решение (2/2020) по барање за слободен пристап до информации“.

189 Врховен суд, „Решение (3/2020) по барање за слободен пристап до информации“.

190 Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година’“.

191 Проектот „Поддршка на реформите на системот на правна помош“ е дел од програмската рамка на Европската унија и Советот на Европа „Хоризонтален инструмент за Западен Балкан и за Турција“.

192 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

193 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

194 Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 131 на Собранието на Република Северна Македонија“.

195 Ibid.

196 Согласно дискусијата на министерката за правда на дијалогот за јавни политики одржан на ден 11 декември 2019 година. Извор: Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година’“.

197 Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

Иако е донесен Законот за пробација, пробациската служба не се користи доволно од страна на судиите. Овој закон е од исклучителна важност за определување на видот и висината на казната. Затоа се препорачува интензивна обука на судиите за примена на Законот за пробација, бидејќи соработката со пробациската служба овозможува правилен пристап кон индивидуализација на казната за секој обвинет.¹⁹⁸ Позитивно е тоа што во рамките на Твининг-проектот „Зажакнување на казнено-поправниот систем и пробациската служба“¹⁹⁹ при Управата за извршување санкции, а во соработка со АСЈО, беа организирани вкупно четири еднодневни работилници, од кои три работилници на тема „Алтернативни мерки и пробациски активности: предности, планирање и промовирање“ и една работилница „Електронски надзор: примена во практиката“.

Пробациската служба активно почна со работа од 2019 година. Во текот на 2019 година има вкупно 165 пробациски предмети од кои најголем дел се за надзор на условно отпуштени лица осудени на издржување казна затвор (111 предмети).²⁰⁰

Измена е потребна на одредбите за заштитен надзор во Кривичниот законик во насока на зголемување на видот на мерките што ќе ги изрече судот со цел намалување на бројот на повратници. Мерките што ги предвидува Кривичниот законик не се доволни, бидејќи има многу различни ситуации и бројот и видот на мерките треба да се зголеми.²⁰¹

Трет обид за целосно заживување на концептот на медијација е направен со подготовката на новиот предлог-закон за медијација, што во моментот е заглавен во собраниска процедура. Со овој предлог-закон, исто како и со Законот за медијација од 2013 година, е имплементирана директивата од 2008 година. Меѓутоа, „во предлог-законот што е подготвен во рамките на Министерството за правда дополнително се следени насоки утврдени од Европската комисија за ефикасност на правдата (СЕРЕЈ) за развој на медијацијата, како и препораки од Европскиот парламент. Дополнително е направен напор за следење на потребните измени во други закони за унапредување на концептот на медијација“.²⁰²

Покрај потребата за измена на законите, за унапредување на концептот за медијација се потребни и дополнителни мерки. „Потребни се и буџетски средства за зголемено користење на медијацијата согласно Законот за правда на децата, посебно имајќи предвид дека медијација значи помалку трошоци за странките. Во оваа насока обвинителството во моментот кога го креира својот буџет треба да има процена на бројките околу предметите што се однесуваат токму на децата.“²⁰³

Во јули 2019 година, во соработка со Комората на медијатори, Владата на Република Северна Македонија усвои Заклучок со кој ги задолжува сите државни органи, институции, јавни претпријатија што се во државна сопственост, но и единиците на локална самоуправа, пред да почнат постапка пред суд да направат обид споровите да ги надминат по пат на медијација.²⁰⁴

¹⁹⁸ Ibid.

¹⁹⁹ Академија за судии и јавни обвинители, „Зажакнување на казнено-поправниот систем и пробациската служба“.

²⁰⁰ Управа за извршување санкции, „Одговор на барање“.

²⁰¹ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

²⁰² Ibid.

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid.

За 2017, 2018, 2019 година има околу 1.464 предмети за медијација. Од тие предмети има 1.111 спогодби, односно 75% од предметите завршија со спогодби. Потребно е да се направат напори за задолжителен обид за медијација да имаме во работните спорови, споровите за правда на децата, осигурителните спорови и потрошувачките спорови.²⁰⁵ Согласно последната анкета што беше спроведена во февруари 2020 година со медијаторите, стопанските спорови сè уште се најголемиот број случаи (68% од сите случаи), втори се работните спорови (9%).²⁰⁶

Една од препораките утврдени во Итните реформски приоритети²⁰⁷ е да се обезбеди објавување на сите судски пресуди во јасни рокови определени со закон (и да се обезбедат целосни можности за пребарување и олеснет пристап). Иако воспоставувањето на судскиот портал имаше цел да се подобри пристапот кон судската практика и воопшто да се подобри транспарентноста на судството, сепак судскиот портал sud.mk сè уште е тежок за пребарување. Согласно анализата на Центарот за правни истражувања и анализи, алатката за прелистување низ предмети на судовите е застарена и корисниците не можат да ја користат лесно. Отежнато е пребарувањето на судските одлуки.²⁰⁸ Иако се очекуваше со воведувањето на судски портал во 2017 година да придонесе за поголема уедначеност на транспарентноста на судовите, истражувањето на „Метаморфозис“²⁰⁹ покажува големи разлики помеѓу судовите. Идентична е структурата на судскиот портал во однос на информациите што треба да ги објавуваат сите судови во државата, па поради тоа е потребно поголема заложба од Центарот за информатичка технологија при Врховниот суд на РСМ и Советот за реформи во правосудството со цел да се подобри ажурното и уедначено објавување на информациите од страна на сите судови.

Согласно спроведените истражувања,²¹⁰ потребно е подобрување на отвореноста на судовите и јавните обвинителства. Според истражувањето спроведено од „Метаморфозис“²¹¹ во однос на отвореноста на судството во земјата и во регионот, отвореноста на судството во Северна Македонија е подобрена за 4% според индикаторите на отвореност, додека отвореноста на судството на другите земји во регионот бележи пад од 4%. Во однос на ситуацијата во Северна Македонија, подобра е отвореноста на судството за разлика од јавното обвинителство.²¹²

Со новиот закон за управни спорови, што ќе се применува од мај 2020 година, се предвидуваат поголеми обврски за Управното судство. Односно Управниот суд ќе биде на рамниште како и другите судови со водење на јавна расправа пред него. Сепак, потребно е кадровско екипирање и обезбедување на соодветни просторни услови за Управното судство, особено имајќи ги предвид новите решенија предвидени со новиот закон.

²⁰⁵ Ibid.

²⁰⁶ Институт за европска политика, „Анкета со медијатори, спроведена во февруари 2020 година“.

²⁰⁷ Институт за европска политика, „Статус на имплементација на Итните реформски приоритети“.

²⁰⁸ Битраков и Елена, „Отвореност на судството во Република Северна Македонија“.

²⁰⁹ Даниловска и Наумовска, „Препораки за подобрување на состојбата — отвореност на судската власт во регионот и во Северна Македонија“.

²¹⁰ Согласно истражувањата на Центарот за правни истражувања и анализи и Фондацијата „Метаморфозис“. Извор: Битраков и Елена, „Отвореност на судството во Република Северна Македонија“; Даниловска и Наумовска, „Препораки за подобрување на состојбата — отвореност на судската власт во регионот и во Северна Македонија“.

²¹¹ Даниловска и Наумовска, „Препораки за подобрување на состојбата — отвореност на судската власт во регионот и во Северна Македонија“.

²¹² Ibid.

Иако Владата на Република Северна Македонија го усвои предлог-законот за Академијата за судии и јавни обвинители во јули 2019 година, заклучно со периодот на опфат на овој извештај законот не е донесен од страна на Собранието.

АСЈО континуирано работи на унапредување на квалитетот на обуките и воведување на потребните теми за обука. Потребно е зголемување на буџетот на АСЈО заради подобрување на квалитетот на обуките. Потребно е кадровско, техничко и инфраструктурно доекипирање на АСЈО и доследно спроведување на предвидените мерки предвидени во оваа насока во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акцискиот план.

Одделот за судска практика при Врховниот суд за 2019 година има одржано седум седници. Врховниот суд, заедно со четирите апелациони судови, во текот на 2019 година има одржано три средби за уедначување на судската практика.

Пробациската служба почна активно со работа од 2019 година. Меѓутоа, пробациската служба не се користи доволно од страна на судиите. Овој закон е од исклучителна важност за определување на видот и висината на казната. Затоа се препорачува интензивна обука на судиите за примена на Законот за пробацација, бидејќи соработката со пробациската служба овозможува правилен пристап кон индивидуализација на казната за секој обвинет.

Потребно е дополнително унапредување на концептот на медијација.

Потребно е подобрување на функционалноста на судскиот портал sud.mk, подобрување на можностите на пребарување на судските одлуки, како и уедначено и ажурно објавување информации од страна на сите судови во државата.

ЕФИКАСНОСТ

Една од стратешките насоки утврдени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор е ефикасноста.²¹³ Во годишниот извештај за имплементација на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор²¹⁴ во делот на ефикасност се прикажани активностите што се преземени за остварување на стратешката цел. Министерството за правда подготви детална анализа за состојбата со бројот на судии и бројот на предмети во судскиот систем, што ќе послужи како основа за идните планирања во рамките на судството.²¹⁵

Во прилог на зголемување на ефикасноста во судството во текот на 2019 година,²¹⁶ од страна на Советот, во соработка со претседателите на судовите, беа преземани конкретни мерки за намалување на заостатокот со старите предмети во судството, постари од три, седум и десет години. За да се намали бројот на постари предмети од седум и десет години, со одлука на Советот, преку претседателите на судовите, се задолжени судиите кои постапуваат по ваков вид предмети да изготват план и

²¹³ Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акциски план.

²¹⁴ Министерство за правда, „Годишен извештај за имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

²¹⁵ Ibid.

²¹⁶ Судски совет на Република Северна Македонија, „Годишен извештај за работата на Судскиот совет за 2019 година“.

проекција за решавање на секој предмет. Планот и проекцијата беа составен дел од извештаите на работните тела, што месечно се доставуваат до Советот. Како резултат на вака преземените мерки беа решени голем број на стари предмети во сите судови. Стапката на решени предмети постари од три години е 59,81%, стапката на решени предмети постари од седум години е 46,03% и стапката на решени предмети постари од десет години е 25,16%.²¹⁷

Согласно последниот годишен извештај на Судскиот совет,²¹⁸ во Република Северна Македонија, во сите судови, на први јануари 2019 година нерешени предмети од претходната година се 91.608 предмети, примени се 523.700 нови предмети, вкупно предмети во работа имало 615.308, вкупно се решени 518.216 предмети, така што на 31.12.2019 година останале нерешени 97.092 предмети. Ова значи дека на ниво на Република Северна Македонија судовите во целина работеле неажурно во 2019 година, за разлика од 2018 година²¹⁹, каде што успеале да го совладаат приливот на новопримените предмети и да го намалат заостатокот за 7.767 предмети. Во последниот извештај за 2019 година²²⁰ е констатирано дека, во целина, судовите не успеале да го совладаат приливот и го зголемиле заостатокот за 5.484 предмети.

По однос на условите за работа што се потесно поврзани со концептот на ефикасност, во судовите и јавните обвинителства недостигаат материјални, човечки ресурси и соодветна опрема. Потребно е зголемување на бројот на јавни обвинители и судски и јавно-обвинителски соработници. Во оваа насока е потребно и зајакнување на капацитетите на АСЈО за прием на нови кандидати на почетна обука.²²¹

Иако со Стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година со Акциски план²²² беше предвидено формирање на работна група за подготовка на измена на постојниот закон за судска служба, ваквата работна група не е формирана до крајот на 2019 година. Не е постигнат напредок ниту во делот на јакнењето на капацитетите на судската служба како една од стратешките насоки на Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Во изминатиот период не е направен обид за зголемување на бројот на стручните судски службеници, а не е ниту подобрена состојбата со раководните судски службеници кои ги има по еден или ниту еден во најголем дел од судовите. Потребно е јакнење на професионалната и материјалната положба на вработените во судската служба со цел да се придонесе кон јакнењето на капацитетот на судската служба.²²³

Што се однесува до бројот на судии на 100.000 жители, согласно „Европски судски систем ефикасност и квалитет на правдата“²²⁴ Република Северна Македонија е над европскиот просек. Меѓутоа треба да го земеме предвид фактот дека податоците се

²¹⁷ Ibid.

²¹⁸ Ibid.

²¹⁹ Судски совет на Република Северна Македонија, „Годишен извештај за работата на Судскиот совет за 2018 година“.

²²⁰ Судски совет на Република Северна Македонија, „Годишен извештај за работата на Судскиот совет за 2019 година“.

²²¹ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

²²² Министерство за правда, Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со акциски план.

²²³ Придонес и коментари на Здружението на судска администрација.

²²⁴ CEPEJ, “European Judicial System.”

однесуваат заклучно со 2016 година, кога вкупниот број судии изнесувал 566 судии. Бројот на судии, во 2019 година, изнесува 506.²²⁵

Според статистичките податоци на Европската комисија за ефикасност на правдата, државата е над европскиот просек по однос на бројот на вработени во судовите кои не се судии. Додека по однос на бројот на јавни обвинители, државата е под европскиот просек.²²⁶

Согласно Одлуката²²⁷ за определување на бројот на јавни обвинители на јавните обвинителства и јавни обвинители во јавните обвинителства донесена од страна на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија, предвидениот број на јавни обвинители на територијата на Северна Македонија изнесува 257 јавни обвинители. Сепак, бројките од Годишниот извештај на СЈОРСМ за 2018 година покажуваат дека јавното обвинителство во Северна Македонија функционира со намален број на јавни обвинители за околу 20%. Имено, од предвидените 257 јавно-обвинителски места, во 2018 година имало вкупно 193 обвинители: 12 во републичкото обвинителство, 32 во вишите и 149 во основните обвинителства. На 27 обвинители им мирувал работниот однос во обвинителството каде што биле избрани: дел од нив се распоредени во Основното јавно обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција (ОЈОГОКК), друг дел се избрани за јавни обвинители во СЈО, а еден е избран за судија во Судот во Стразбур.²²⁸

Со новиот закон за управни спорови што ќе се применува од мај 2020 година, се предвидуваат поголеми обврски за Управното судство. Односно, Управниот суд ќе биде на рамниште како и другите судови со водење на јавна расправа пред него.²²⁹ Сепак, потребно е кадровско екипирање и обезбедување на соодветни просторни услови за управното судство, особено имајќи ги предвид новите решенија предвидени со новиот закон и ограничените просторни услови во зградата каде што е сместен Управниот суд. Почната е постапка за обезбедување на нова зграда во која ќе биде сместен Управниот суд.²³⁰

Воведувањето на вонредна состојба во државата од март 2020 година, поради пандемијата предизвикана од Ковид-19, влијае и на ефикасноста и текот на судските постапки. На 30 март 2020 година Владата на Република Северна Македонија донесе Уредба²³¹ со законска сила со која се регулираат роковите во судските постапки за време на вонредна состојба. Согласно Уредбата²³², роковите престануваат да течат од моментот на донесување на уредбата, па сè до завршување на вонредната состојба.

²²⁵ Судски совет на Република Северна Македонија, „Годишен извештај за работата на Судскиот совет за 2019 година“.

²²⁶ CEPEJ, “European Judicial System.”

²²⁷ Одлука за определување на бројот на јавни обвинители на јавните обвинителства и јавни обвинители во јавните обвинителства.

²²⁸ Блупринт група за правосудство, „Анализа на капацитетите и ресурсите на Јавното обвинителство во Република Северна Македонија“.

²²⁹ Институт за европска политика, „Документ за јавните политики ‘Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“.

²³⁰ Ibid.

²³¹ Влада на Република Северна Македонија, Уредба со законска сила за роковите во судските постапки за време на вонредната состојба и постапувањето на судовите и јавните обвинителства.

²³² Ibid.

Речиси сите судови со постојните персонални, материјални и финансиски услови за работа, успеале да го совладаат приливот на нови предмети, а решавале и од заостатокот на предмети.

По однос на условите за работа што се потесно поврзани со концептот на ефикасност, во судовите и јавните обвинителства недостигаат материјални, човечки ресурси и соодветна опрема.

Потребно е зголемување на бројот на јавни обвинители и судски и јавно-обвинителски стручни соработници. Во оваа насока е потребно и зајакнување на капацитетите на АСЈО за прием на нови кандидати на почетна обука. Оптималниот број судии, кој е над европскиот просек, е предмет на анализа со цел да се утврдат потребите.

2. БОРБА ПРОТИВ КОРУПЦИЈАТА

Во последниот извештај на Транспаренси интернешнал за индексот за перцепција на корупцијата, Република Северна Македонија²³³ е најниско рангирана во споредба со другите земји од западниот Балкан. Таа се најде на 106-тото место,²³⁴ за разлика од претходната година кога беше на 93-тото место.²³⁵ Покрај ова ниско рангирање, во текот на извештајниот период се правеа напори за зајакнување на правната и институционалната рамка за борба против корупцијата.

ИНСТИТУЦИОНАЛНА РАМКА

Државна комисија за спречување на корупцијата

Со донесувањето на новиот закон за спречување корупција и судир на интереси се вовеле нов начин на избор на претседателот и членовите на ДКСК, со кој, покрај собраниската Комисијата за избори и именувања, се формира и Комисија за селекција.²³⁶ Врз основа на овој закон, во транспарентна постапка²³⁷ беше избран новиот состав на ДКСК и таа почна со работа во февруари 2019 година.

Од нејзиното формирање, па заклучно со март 2020 година, ДКСК работеше транспарентно и постапуваше по повеќе случаи врз основа на добиени пријави, како и отвори повеќе случаи по службена должност за можен судир на интереси. ДКСК одржа 28 седници и донесе 391 одлука²³⁸, што се објавени на нејзината интернет-страницата. Споредбено со претходните години, ДКСК има добиено многу поголем број пријави со наводи за корупција и судир на интереси,²³⁹ што, меѓу другото, укажува на зголемена доверба на јавноста во работата на ДКСК. Дополнително, во текот на извештајниот период оваа комисија оформила предмети и по сопствена иницијатива,²⁴⁰ меѓу кои врз основа на наоди на непотизам, инаку помалку во споредба со предметите оформени по пријава. Исто така, ДКСК покренала иницијативи пред надлежните органи за поведување постапка за утврдување одговорност на службено лице,²⁴¹ а во периодот од јуни до ноември 2019 година спровела и антикорупциска проверка на легислативата – на четири акти и еден предлог-закон, односно на Изборниот законик.²⁴²

233 Transparency International, "2019 Corruption Perceptions Index."

234 Ibid.

235 Transparency International, "2018 Corruption Perceptions Index."

236 Службен весник, бр. 12, 19 јануари 2019 година, Закон за спречување на корупцијата и судир на интереси.

237 Цоневска, и др., „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“.

238 Државна комисија за спречување корупција, „Одлуки од седници“.

239 Ibid.

240 Институт за човекови права и Транспаренси интернешнал Македонија, „Втор квартален извештај септември-ноември 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“.

241 Ibid.

242 Институт за човекови права и Транспаренси интернешнал Македонија, „Прв квартален извештај јуни-август 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“; Институт за човекови права и Транспаренси интернешнал Македонија, „Втор квартален извештај септември-ноември 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“.

Во јануари 2020 година²⁴³ ДКСК ја достави Националната стратегија за спречување корупција и судир на интереси со Акциски план 2020-2024 година до Собранието, но заради распишаните предвремени избори за избор на пратеници, Собранието не успеа да ја усвои. За подготовка на оваа стратегија ДКСК организираше широк консултативен процес, односно беше формирана широка работна група со претставници од релевантните јавни институции, приватниот, граѓанскиот сектор и медиумите, како и експерти. Беше изготвена анализа на ризиците од корупција и усвоена методологија за изготвување на националната стратегија. Во периодот септември-декември 2019 година беа одржани три триндневни работилници на работната група. Како резултат на овие работилници, но и на одржани голем број на дополнителни состаноци со институции и засегнати страни за конкретни прашања од нивниот домен, изготвена е нацрт-национална стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси 2020-2024, со акциски план за нејзино спроведување и таа е усвоена од страна на ДКСК.²⁴⁴

Во однос на транспарентноста и отвореноста, во текот на извештајниот период, ДКСК транспарентно ги објавуваше сите информации на својата интернет-страница. Нејзините седници (вклучително и дискусиите за предметите) беа јавни, а медиумите беа уредно поканети за присуство и следење на седниците.²⁴⁵

Сепак, со вака заземениот широк фронт на дејствување, постои опасност од заглавување на работата на ДКСК на помали предмети и предмети што не се во нејзина надлежност, со што би се исцрпиле капацитетот и ресурсите и не би можело да се работи на случаите од висок профил на корупција. Затоа, потребно е да се воспостави механизам за филтрирање на пријавите што не се во надлежност на ДКСК, како и оние за кои рокот е поминат или за кои нема доволно податоци.²⁴⁶ Потребно е и ДКСК во најголем дел да се фокусира на случаите од висок профил на корупција.²⁴⁷

Секако, за непречена работа на ДКСК е потребно зголемување на нејзиниот буџет и на нејзините ресурси. Потребно е и комисијата софтверски да се поврзе со други институции.²⁴⁸ Откако ќе почнат преговорите за членство во Европската унија (ЕУ) од исклучителна важност ќе биде централизирање на антикорупциските превентивни мерки. Во овој контекст, важна е дигитализацијата и интероперабилноста, односно ДКСК со еден клик, преку матичниот број на индивидуата, да можат да го пребараат целиот систем.²⁴⁹

²⁴³ Државна комисија за спречување корупција, Национална стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси, 2020-2024 година.

²⁴⁴ Државна комисија за спречување корупција, „Консултативен процес за Националната стратегија 2020-2024“.

²⁴⁵ Институт за човекови права и Транспаренс интернешнал Македонија, „Втор квартален извештај септември-ноември 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“.

²⁴⁶ Ibid.

²⁴⁷ „Дијалог за политика ‘Реформите во Поглавје 23’, 17 април 2019 година“.

²⁴⁸ Согласно заклучоците од работилницата за размена на искуства од земјите што пристапуваат кон ЕУ. Ваквите заклучоци се дадени врз основа на примерот од Црна Гора и размена на искуства од претставниците на ДКСК кои учествуваа на работилницата. Извор: Институт за европска политика, „Извештај од работилница за размена на искуства“.

²⁴⁹ Ibid.

Јавно обвинителство

Во последниот ажуриран извештај на Европската комисија за Република Северна Македонија, објавен во март 2020 година, е констатирано дека во државата се направени напори за водење на проактивни истраги, гонења и конечни пресуди во случаи на корупција, вклучително и на високо ниво. Обвинителството за гонење на организиран криминал и корупција во 2019 година отвори девет нови истраги, во кои беа вклучени 52 осомничени (и едно правно лице), против службени лица на високо ниво (во споредба со пет случаи со седум осомничени во 2018 година и шест случаи во кои се вклучени десет осомничени во 2017 година).²⁵⁰ Во 2019 година има вкупно 38 осомничени главно за злоупотреба на службената положба во врска со повреда на постапки за набавки, дивогоградби или нелегална продажба на државно земјиште.²⁵¹

Во текот на извештајниот период, Јавното обвинителство за организиран криминал и корупција го отвори случајот „Рекет“, каде што е обвинета и поранешната специјална јавна обвинителка за изнуда на пари и злоупотреба на службената положба.²⁵² Сепак, со ова не треба да се доведе во прашање целокупната работа на Јавното обвинителство и работата на другите јавни обвинители.

Во однос на постапувањето по предметите на СЈО, поранешната специјална јавна обвинителка десет дена пред истекот на нејзиниот мандат достави известување со кој ги отстапува предметите на СЈО на Јавното обвинителство на Република Северна Македонија.²⁵³ По преземањето на предметите, доверени се на јавните обвинители од СЈО, кои и дотогаш постапувале по конкретните предмети сè до определување на надлежно јавно обвинителство и јавен обвинител кој ќе постапува во секој предмет.²⁵⁴ Заклучно со март 2020 година, распоредот на обвинители за овие предмети не е променет. Советот на јавни обвинители на 14 септември 2019 година ја разреши Јанева од функцијата јавен обвинител за гонење на кривични дела поврзани и кои произлегуваат од содржината на неовластеното следење на комуникациите.²⁵⁵

Во ажурираниот извештај на ЕК²⁵⁶ е нотирано дека во 2019 година имало конечни пресуди во два случаи иницирани од СЈО против тројца обвинети. Поранешен министер за внатрешни работи е осуден на шест години затвор. Во вториот случај, прогласени се за виновни бизнисмен и еден негов соработник за фалсификување документација за добивање тендер од државната компанија за производство на електрична енергија (ЕЛЕМ). Правните лица вклучени во овој случај беа прогласени за виновни. Пресудата за конфискација на имотот беше потврдена по жалба.²⁵⁷ Пресудата за конфискација на имотот беше потврдена по жалба.²⁵⁸ Судските процеси се водат за 12 случаи.²⁵⁹ Во март 2020 година беа донесени две првостепени пресуди во случаите „Транспортер“²⁶⁰ и „Титаник 3“²⁶¹.

250 European Commission, "Update on the Republic of North Macedonia."

251 Ibid.

252 Ibid.

253 Академик, „СЈО му ги предава предметите на Јавното обвинителство“.

254 Јавното обвинителство на Република Северна Македонија, „Соопштение“.

255 akademik.mk, „Катица Јанева разрешена од функцијата“.

256 European Commission, "Update on the Republic of North Macedonia."

257 Ibid.

258 Ibid.

259 Ibid.

260 360 степени, „Транспортер“: Владимир Талески осуден на осум години затвор“.

261 Фокус, „Казна затвор од три години и шест месеци за Аљими и Гури од ДУИ, обвинети во 'Титаник 3'“.

Доколку се погледне општата статистика за предметите на СЈО,²⁶² можеме да забележиме дека тие се одржуваат многу почесто отколку другите предмети што се поврзани со организиран криминал или корупција. Според податоците на Коалицијата „Сите за правично судење“,²⁶³ досега, во просек, рочиштата за главна расправа од предметите на СЈО се одлагаат во благо помалку од третина од случаите, што е сосема спротивно од другите случаи што се водат пред Одделението за организиран криминал и корупција и кои се одлагаат во речиси две третини од случаите. Меѓутоа, најголем дел од предметите на СЈО се наоѓаат во фаза на доказна постапка, што трае повеќе од една година за сите овие предмети, а одлагањето на некои од предметите придонесоа и кон повторен почеток на главната расправа поради протек од 90 дена.²⁶⁴ Постојат реакции од граѓанските организации²⁶⁵, во однос на воведувањето на ново кривично дело „даночна измама“ со измените на Кривичниот законик од декември 2018 година. Ваквите реакции се однесуваат, пред сè, бидејќи битието на ова кривично дело е речиси идентично со веќе постојното кривично дело „даночно затајување“. Дополнително, законодавецот за новото кривично дело пропишал драстично пониска казна. Овие измени придонесуваат до пократок рок на застареност на предметите „Труст“ и „Тотал“, иницирани од СЈО.²⁶⁶

Со цел унапредување на ефикасноста на кривичната правда, неопходна е сериозна заложба на државата за санирање на недостатоците во однос на кадровската екипираност, материјалните услови и поголем буџет на специјализираните одделенија во судот и во јавното обвинителство за гонење на висока корупција.²⁶⁷ Во оваа насока е потребно²⁶⁸ обезбедување на соодветен број судии согласно систематизацијата и рамномерното распределување на предметите, со цел оптимално искористување на капацитетите со кои располага судот, што би резултирало со ефикасно и економично водење на постапките. Потребно е унапредување на Јавното обвинителство за гонење на организиран криминал и корупција со човечки ресурси и јавно-обвинителски кадар, а пред сè со финансиска поддршка од буџетот. Потребно е и преземање на поактивна улога на судот во менаџирањето на расправите и координација со сите учесници во постапките за да се избегне непотребното одолжување на постапките.²⁶⁹

Законот за кривична постапка²⁷⁰ предвидува можност за формирање на истражни центри за подрачјето на едно или повеќе јавни обвинителства со одлука на јавниот обвинител на РСМ. Сепак, од примената на Законот за кривичната постапка, па сè до 2018 година, не беше формиран ниту еден истражен центар.²⁷¹ Во текот на 2019 година беа преземени одредени дејства, а обезбедена е и поддршка од ЕУ преку твининг-проект, за градење на институционалните капацитети на истражните центри. Јавниот обвинител на РСМ донесе одлука за формирање на истражни центри во четири јавни

262 Петровска, Амет, и Хаџи-Зафиров, „Ефикасна кривична правда: Преглед на предметите иницирани од СЈО“.

263 Ibid.

264 Ibid.

265 Ibid.

266 Ibid.

267 Ibid.

268 Ibid.

269 Ibid.

270 Службен весник на Република Македонија, бр. 150 од 18.11.2010 година, Закон за кривичната постапка.

271 Блупринт група за правосудство, „Анализа на капацитетите и ресурсите на јавното обвинителство во Република Северна Македонија“.

обвинителства: ОЈО Скопје, ОЈО Тетово, ОЈО Куманово и ОЈО за гонење на организиран криминал и корупција Скопје.²⁷² Јавниот обвинител на РСМ на седми февруари 2020 година донесе Одлука за избор на истражители во истражните центри во Основното јавно обвинителство за организиран криминал и корупција, Основно јавно обвинителство Скопје, Основно јавно обвинителство Тетово и Основното јавно обвинителство Куманово.²⁷³ Избрани се пет истражители во Основното јавно обвинителство за организиран криминал и корупција, седум истражители во Јавното обвинителство Скопје, двајца истражители во Јавното обвинителство Тетово и двајца истражители во Јавното обвинителство Куманово. Избраните истражители почнаа со извршување на своите должности во истражните центри од први март 2020 година. Исто така, на седми февруари 2020 година, Јавниот обвинител на Република Северна Македонија донесе Правилник за организација и начин на работа во истражните центри.²⁷⁴

Реакции во јавноста имаше и во однос на бонусите за доверливост делени на јавните обвинители и персоналот вработен во СЈО. Во Законот за специјалното јавно обвинителство²⁷⁵ е уредено прашањето за висината на платите на специјалната јавна обвинителка и јавните обвинители во СЈО, додека висината на додатоците, меѓу кои и додатокот за доверливост, е определен во Законот за плати на јавните обвинители.²⁷⁶

Висината на додатоците на јавно-обвинителските службеници исто така се определени со закон.²⁷⁷ Јавното обвинителство за организиран криминал и корупција поведе истражна постапка во однос на можните злоупотреби при делење на овие бонуси.²⁷⁸

Меѓуинституционална соработка за борба против корупцијата и перењето пари

Една од целите на Стратегијата за зајакнување на националните капацитети за водење на финансиски истраги и конфискација на имот, со Акционен план, е развивање на мултидисциплинарен пристап во водењето на финансиски истраги, односно дефинирање мерки што ќе обезбедат јакнење на капацитетите на Јавното обвинителство, Министерството за внатрешни работи, Царинската управа и Финансовата полиција за водење на финансиски истраги, како и јакнење на нивната меѓусебна координација.²⁷⁹ Понатаму, обезбедување на проактивен пристап за водење на финансиски истраги, односно водење на финансиски истраги паралелно со истрагата за организиран криминал и, воедно, почнување на финансиската истрага од почетокот на кривичната истрага.²⁸⁰ Министерството за внатрешни работи, Царинската управа и Финансовата полиција, со цел имплементација на Стратегијата, ги изменија своите акти за систематизација

²⁷² Ibid.

²⁷³ Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

²⁷⁴ Придонес од Министерството за правда кон овој извештај во сенка.

²⁷⁵ Службен весник на Република Македонија, бр. 159 од 15.09.2015 година, Закон за јавно обвинителство за гонење на кривични дела поврзани и кои произлегуваат од содржината на незаконското следење на комуникациите.

²⁷⁶ Службен весник на Република Македонија, бр. 231 од 31.12.2015 година, Закон за изменување и дополнување на Законот за платите на јавните обвинители.

²⁷⁷ Службен весник на Република Македонија, бр. 62/15, 231/15, 11/16, Закон за јавнообвинителска служба.

²⁷⁸ Правдило, „Јовески: За доверливост двапати се делеле надоместоци во СЈО“.

²⁷⁹ Влада на Република Северна Македонија, „МВР, Спасовски: Создаваме ефикасни органи за водење на финансиски истраги“.

²⁸⁰ Ibid.

на работните места и предвидоа создавање на посебни, специјализирани единици за водење на финансиските истраги. Министерството за внатрешни работи ги измени актите за систематизација и организација на работните места и предвиде формирање на посебна единица за водење на финансиски истраги во Одделот за сузбивање на сериозен и организиран криминал.²⁸¹

Во однос на конфискацијата, отсуствува изрекувањето на мерката конфискација од страна на основните судови во Република Северна Македонија со исклучок на Основниот кривичен суд Скопје, дури и во случаите кога тоа е неопходно, што е дополнителен показател за нефлексибилноста на судовите и органите на прогонот што сè уште доминантно се служат со задолжување на осуденото лице да го врати незаконски стекнатиот износ.²⁸²

Потребно е да се зајакнат капацитетите на истражните органи за спроведување на навремени и темелни финансиски истраги, како и обуки за судиите во поглед на примената на мерката конфискација, начините, случаите и обемот на нејзината примена.²⁸³

ПРАВНА РАМКА

Со новиот закон за спречување корупција и судир на интереси²⁸⁴ се регулираат и двете области, корупцијата и судирот на интереси, а меѓу другото, се воведуваат и промени во постапката за избор на претседател и членови, во статусот и во нивните плати, како и во престанокот на функцијата и разрешување на членовите, а има измени во однос на пријавување на имотната состојба и интересите и обврските кај административните, судските и јавните службеници. Се зголемуваат надлежностите на Комисијата, при што таа сега води постапка за контрола на финансирањето на политичките партии и ја следи законитоста на финансирањето на изборните кампањи.²⁸⁵ Со новиот закон се воведува ексклузивна надлежност на ДКСК во делот на испитување на имотната состојба на избрани и именувани лица, што е во насока на исполнување на една од препораките дадени од ГРЕКО во четвртиот круг на евалуација.²⁸⁶

Првичниот предлог-закон за јавно обвинителство во март 2019 година беше усвоен на седница на Владата.²⁸⁷ По долги политички преговори, по однос на клучен закон што се однесува на организацијата на јавно-обвинителскиот систем, на 28 и 29 јануари 2020 година во Собранието се одржа стручна дебата во однос на решенијата што се содржани во овој закон. Со дел од решенијата што се содржани во овој закон се имплементираат препораките дадени од извештаите на Прибе, препораките на ГРЕКО, како и мерките предвидени во Стратегијата за реформа на правосудниот сектор. Во предлог-законот²⁸⁸

²⁸¹ Ibid.

²⁸² Аврамовски и Петровска, „Конфискација на имот во судските постапки поврзани со корупција“.

²⁸³ Ibid.

²⁸⁴ Службен весник, бр. 12, 19 јануари 2019 година, Закон за спречување на корупцијата и судир на интереси.

²⁸⁵ Ibid.

²⁸⁶ „Дијалог за политика ‘Реформите во Поглавје 23’, 17 април 2019 година“.

²⁸⁷ Влада на Република Северна Македонија, „Од 124. седница на Владата на РСМ: Утврден реформскиот пакет предлог-закопи за јавно обвинителство, Совет за јавни обвинители и за бесплатна правна помош; Усвоени измени на предлог-законот за недискриминација“.

²⁸⁸ Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“.

како причина за донесување е наведено негово усогласување со Законот за кривичната постапка. Останува отворено прашањето за регулирањето на користењето на прислушкуваните материјали како докази во Законот за јавно обвинителство.²⁸⁹ Дополнително, во законот²⁹⁰ е предвидено висината на средствата за работа на јавното обвинителство да изнесува најмалку 0,4% од Буџетот на Република Северна Македонија, што не претставува драстично покачување на веќе определуваниот износ.

Согласно истражувањето на Коалицијата „Сите за правично судење“²⁹¹, во однос на подобрување на користењето на конфискацијата е наведено дека е потребно најнапред усогласување на одредбите за конфискација со новиот адверсаријален модел на кривична постапка воведен со измените на ЗКП во 2010 година, што стапија на сила во 2013 година, особено во поглед на конфискацијата на имот од трети лица. Според истражувањето, одредбите од ЗКП се нејасни и оставаат правен вакуум особено во поглед на правата на третите лица во текот на целата кривична постапка и начините на реализација на нивните права. Потребно е и решавање на проблемот со двојното својство на овие лица како сведоци во постапката.²⁹² Понатаму, одредбите за постапката за конфискација надвор од кривичната постапка (кога таа не може да се поведе) се нецелосни, односно оваа постапка не е доволно регулирана. Поради ова, неопходно е разработување на овие одредби и детално регулирање на текот на постапката, начините за иницирање, сметањето на роковите, правата на учесниците, начините за нивно учество во постапката, прибирањето и предлагањето докази итн. Во делот на легислативни измени во однос на постапката за конфискација, потребно е доуредување на постапката за проширена конфискација кон обвинетиот и кон трети лица.²⁹³

Во однос на работата на ДКСК, комисијата во извештајниот период активно работи во согласно со делокругот на својата работа. Работата на ДКСК е транспарентна и отворена. Сепак, потребно е ДКСК во најголем дел да се фокусира на случаите од висок профил на корупција. Потребно е да се воспостави и механизам за филтрирање на пријавите што не се во надлежност на ДКСК, за да не се трошат ресурси и време во предмети за кои нема законска основа да се постапува, за оние за кои може да се утврди дека рокот е поминат или за оние за кои нема доволно податоци. Секако, за непречена работа на ДКСК потребно е зголемување на буџетот и ресурсите на комисијата.

За непречена и олеснета работа на ДКСК потребно е комисијата софтверски да се поврзе со други институции. Откако ќе почнат преговорите за членство во Европската унија од исклучителна важност ќе биде централизирање на антикорупциските превентивни мерки. Во овој контекст, битна е дигитализацијата и поврзувањето на ДКСК со други институции.

Со цел унапредување на ефикасноста на кривичната правда, неопходна е сериозна заложба на државата за санирање на недостатоците во однос на кадровската екипираност, материјалните услови и поголем буџет на специјализираните одделенија во судот и во јавното обвинителство за гонење на висока корупција.

Потребно е да се зајакнат капацитетите на истражните органи за спроведување на навремени и темелни финансиски истраги, како и обуки за судиите во поглед на примената на мерката конфискација, начините, случаите и обемот на нејзината примена.

289 Види повеќе во делот на независност и непристрасност од овој извештај.

290 Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020, Закон за јавно обвинителство.

291 Аврамовски и Петровска, „Конфискација на имот во судските постапки поврзани со корупција“.

292 Ibid.

293 Ibid.

3. ФУНДАМЕНТАЛНИ ПРАВА

СЛОБОДА НА ДВИЖЕЊЕ

Со утврдена цел спречување на ширење на вирусот и заштита на здравјето на граѓаните, Владата донесе уредби за ограничување на слободата на движење на граѓаните на целата територија. Следствено, Владата воведо забрана за одржување на јавни собири,²⁹⁴ режим за забрана и посебен режим на движење на територијата на целата држава,²⁹⁵ а и воведо мерка за самоизолација од 14 дена за граѓаните кои влегуваат низ граничните премини на државата.²⁹⁶

СУДСКАТА ПРАКТИКА НА ЕВРОПСКИОТ СУД ЗА ЧОВЕКОВИ ПРАВА

Спроведувањето на одлуките на ЕСЧП во земјава останува предизвик за националните институции. Проблемот се лоцира во фактот што институциите не ја разбираат улогата на владините агенти за застапување пред ЕСЧП во однос на процесот на извршување на пресудите.²⁹⁷ Дополнително, загрижува фактот што има и голем број на таканаречени повторувачки случаи.²⁹⁸ Проблемот на спроведување на одлуките на ЕСЧП во државата беше нотирани и во годишниот извештај на ЕК за напредок на земјава за 2019 година.²⁹⁹

Во 2019 година, ЕСЧП примил 257 пријави во врска со Северна Македонија, од кои 246 се прогласени за недопуштени или исфрлени. Во однос на другите, донесени се 12 пресуди во врска со 11 пријави од кои во девет случаи е потврдено најмалку едно прекршување на Европската конвенција за човекови права.³⁰⁰ Најголем дел од овие барања се однесуваат на областите на примена на насилство при постапувањето на безбедносните служби/полицијата и водењето на постапките на неправеден начин.³⁰¹

Во извештајниот период, од забележителните случаи од пресудите на ЕСЧП против Северна Македонија можат да се издвојат пресудите за предметите Л. Р.³⁰² за повреда на член 3 од ЕКЧП – забрана за нечовечки или понижувачки третман, и Трајковски

294 Службен весник на Република Северна Македонија, Уредба со законска сила за примена на Законот за јавните собири за време на вонредната состојба.

295 Службен весник на Република Северна Македонија, Одлука за изменување на Одлуката за забрана и посебен режим на движење на територијата на Република Северна Македонија.

296 Службен весник на Република Северна Македонија, Уредба со законска сила за примена на Законот за заштита на населението од заразни болести за време на вонредна состојба.

297 Изјава на Даница Џонова за време на експертски состанок на тема „Европските стандарди во полето на човекови права – извршување на пресудите на Европскиот суд за човекови права“, одржан на 30.10.2019. Достапно на: <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/za-4-meseci-do-sudot-vo-strazbur-podneseni-385-baranja-od-gragjani-od-makedonija>.

298 mkd.mk, „За 4 месеци до Судот во Стразбур поднесени 385 барања од граѓани од Македонија“.

299 European Commission, „North Macedonia 2019 Report.“

300 European Court of Human Rights, „Press Country Profile – The Republic of North Macedonia.“

301 mkd.mk, „За 4 месеци до Судот во Стразбур поднесени 385 барања од граѓани од Македонија“.

302 European Court of Human Rights, „Case of L.R. v. North Macedonia, Application No. 38067/15.“

и Чиповски³⁰³ за повреда на член 8 – право на приватен и семеен живот. Донесени беа и шест пресуди за обесштетување на жртвите на лустрацијата во вкупен износ од 32.400 евра,³⁰⁴ додека три дополнителни предмети од оваа област сè уште се во тек.

Потребно е унапредување на капацитетите на институциите во однос на извршување на пресудите на ЕСЧП и едукација на државните службеници и судиите во однос на судската практика на ЕСЧП во однос на повторувачките случаи.

НАРОДЕН ПРАВОБРАНИТЕЛ

Според податоците на Народниот правобранител се утврдува дека проблемите со кои се соочуваат граѓаните во Северна Македонија генерално остануваат исти со бележење пораст на претставките во областа на социјалата, здравството и правата на детето.³⁰⁵

Граѓаните најмногу се жалат на работата на извршителите во однос на непостоење на известување за иницирање постапки за извршување поради што одолженото плаќање на обврската се наплаќа неколкукратно повеќе. Во однос на здравственото осигурување, поплаките на граѓаните се зголемени во поглед на незаконска наплата на партиципација за гинеколошки прегледи, долготрајност на постапките во Фондот за здравствено осигурување и бавното постапување на Лекарската комора при испитување на работата на лекарите при поплаки на граѓаните.³⁰⁶

Народниот правобранител констатира дека присутни се и мобингот (врз политички или статусен основа) и дискриминацијата во сите нејзини облици. Во однос на статистичките податоци, од вкупно 60 претставки, за вознемирување на работно место претставките изнесуваат вкупно 25, претставките за дискриминација врз основа на етничка припадност изнесуваат 11 додека другите претставки се однесуваат на другите видови дискриминација предвидени во законот.³⁰⁷ Во однос на мобингот во институциите, најмногу се забележани поплаки од страна на вработени во Министерството за внатрешни работи во однос на незаконски прераспоредувања во оваа институција. Дополнително, рекорден број поплаки во 2019 година биле забележани за детските права.³⁰⁸

Во поглед на успешноста на работата на народниот правобранител, 80 до 85% од препораките на оваа институција се прифаќаат од страна на прекршителите на правата, односно граѓаните успеваат да го добијат правото што им следува, додека во

303 European Court of Human Rights, "Case of Trajkovski and Chipovski v. North Macedonia."

304 iportal.mk, „Жртвите од лустрација обесштетени со вкупно 32.400 евра“.

305 Народен правобранител, „Годишен извештај за степенот на обезбедувањето, почитување, унапредување и заштитата на човековите слободи и права – 2019“.

306 Ibid.

307 Ibid.

308 24.mk, „Мемети: Годинава рекорден број на поплаки за детските права, најмногу во образованието“.

другите случаи народниот правобранител ги упатува граѓаните на разни начини или во судски постапки.³⁰⁹ Според Хелсиншкиот комитет, наспроти успешноста на работата на народниот правобранител, соработката на НП со граѓанските организации е на многу ниско ниво. Недостиг на соработка со граѓанските организации е утврден и во анализата на ЕПИ од 2019 година за ефективност на НП.³¹⁰ Граѓанските организации секојдневно доставуваат барања до народниот правобранител за податоци за примени претставки по одделни области, меѓутоа овие податоци ретко се доставуваат. Генералниот впечаток е дека нема мотив за соработка кај овој орган и потребно е правеење на дополнителни напори за подобрување.

ТОРТУРА ИЛИ ДРУГ ВИД НА СУРОВО, НЕЧОВЕЧНО ИЛИ ПОНИЖУВАЧКО ПОСТАПУВАЊЕ ИЛИ КАЗНУВАЊЕ

Северна Македонија досега вовеле значајни новини во однос на справувањето со несоодветното постапување на полицијата, во голем дел како реакција на разните пресуди од ЕСЧП. Имено, се вовеле ново одделение во ОЈОГОКК со специјализирани јавни обвинители што постапува по предмети за несоодветно постапување на полицијата. Дополнително, се вовеле нов механизам народниот правобранител, заедно со претставници на невладини организации, да преземат дејства и мерки за обезбедување, поддршка и заштита на жртвите, нивните права и презентирање на нивните интереси во сите постапки и случаи. Во овој контекст, важно е да се наспомене дека овој механизам беше воспоставен со големо задоцнување поради застојот во Собранието на РСМ за избор на претставници од невладините организации и тој сè уште не е целосно функционален. Министерството за правда, како дел од реформската агенда, планира и рedefинирање на Кривичниот законик во член 142 и 143: Мачење и друго сурово, нечовечно или понижувачко постапување и казнување и Малтретирање во вршење на службата.³¹¹

Дополнително, најавено е дека во истиот предлог би се содржела и одредба според која и за двете кривични дела не би имало застарување. До затворањето на овој извештај, не беше објавена предлог-содржина за ова законското решение.

И покрај воведените измени и механизми, народниот правобранител укажува дека постојат сериозни недостатоци со системот за казнување на затворскиот персонал дури и ако постојат несоборливи докази што укажуваат на фактот за пречекорување на овластувањата кон лицата кои им се доверени на грижа.³¹² Оваа институција поднесувала кривични пријави против индивидуални затворски службеници, но без никаков ефект. Исто така, присутен е предизвикот со недостигот на човечки ресурси во затворите и обука за вработените.

309 kanal5.com.mk, „Мемети за ПСЕ: Зголемен број поплаки за вознемирување на работното место“.

310 European Policy Institute, „Human Rights Defenders in the Western Balkans – Intimidation Instead of Recognition.“

311 24info.mk, „Дескоска најави измени на Кривичниот законик за кривични дела поврзани со тортура“.

312 Наум Котевски, „Тортурата во затворите и нејзината (не)казнивост“.

Во однос на работата на Секторот за внатрешна контрола и професионални стандарди, во првите седум месеци од 2019 година тие постапиле по 27 претставки за прекумерна употреба на сила од страна на полициски службеници. Осум од претставките се одбиени како неосновани, а една била основана.³¹³

ЗАТВОРИ И ПРИТВОРИ

Условите во затворите и понатаму остануваат предизвик. Постои недостиг од службени лица во затворската полиција и поради тоа вработените се принудени да работат прекувремени часови, а честопати се повикуваат и надвор од редовното работно време кога треба да се извршат спроведувања на затворениците.³¹⁴ Согласно податоците на народниот правобранител, еден затворски чувар во просек обезбедува 50 притворени лица во затворот во Шутка³¹⁵, што го отежнува менаџирањето на затворот и го зголемува ризикот од насилни инциденти. Во оваа насока, сериозен предизвик останува и недостигот на женски службени лица со што се нарушува Правилото бр. 53 од Стандардните минимални правила за третман на затворениците³¹⁶, што пропишува дека „(2) Ниту еден машки претставник на кадарот нема да влегува во делот од установата наменет за жените освен доколку не е во придружба на службеник жена“ и дека „(3) жените затвореници ќе ги чуваат и надгледуваат само службенички жени“.

Со донесениот Закон за амнестија од јануари 2018 година³¹⁷ 800 затвореници осудени на казна затвор до шест месеци беа ослободени, додека 3.000 осуденици добија намалени казни.³¹⁸ Сепак, постои пренатрупаност во затворите, а се случува и десет до дваесет лица да делат една просторија.

Во однос на условите во кои се наоѓаат затворениците, наодите на Хелсиншкиот комитет утврдуваат дека затворениците се соочуваат со отежнат пристап до лекар и примање на несоодветни лекаства. Дополнително, постои недостиг на нивна соодветна ресоцијализација и недостиг на образование во пенетенцијарниот систем во малолетничкиот затвор и воспитно-поправниот дом, каде што сите образовни активности се сведени на завршени пилот-проекти поддржани од меѓународни организации.³¹⁹ Врз основа на состојбата на затворите поврзани со фактите дека сидовите во затворите се распаѓаат и присуството на големо количество влага што дополнително лошо влијае врз здравјето на затворениците,³²⁰ во 2019 година Министерството за правда почна со реновирање и реконструирање на неколку затвори

313 US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, “North Macedonia 2019 Human Rights Report.”

314 mkd.mk, „Втор дел од извештајот на Омбудсманот – еден затворски чувар обезбедува 50 притворени лица во затворот во Шутка“.

315 Ibid.

316 United Nations, Office on Drugs and Crime, “Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners.”

317 Службен весник на Република Македонија, Закон за амнестија.

318 dw.com, „Репортажа: Нехуманите услови во македонските затвори“.

319 Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, „Извештај за состојбата и условите во казнено-поправните установи во Република Северна Македонија“.

320 Ibid.

во државата. Во моментот во завршна фаза е реконструкцијата на притворското одделение и затворските простории во КПУ затвор – Битола. Изведбата е финансирана со еден милион евра од програмата ИПА 2 на ЕУ и Владата на Северна Македонија.³²¹ Исто така, се врши реконструкција на одреден број ќелии и унапредување на квалитетот на храната во КПД затвор – Скопје.³²² Затворот во Куманово е ставен во функција.³²³ Обезбедена е и финансиска поддршка од ЕУ во вредност од 1,95 милион евра за подобрување на условите во затворите во Шутка, Идризово, Тетово и Куманово.³²⁴

Врз основа на податоците од Министерството за правда, до трети септември 2019 година, во казнените институции биле сместени 1.879 затвореници, додека вкупниот капацитет изнесува 2.026 затвореници.³²⁵

Потребни се итни мерки за вработување на службени лица во затворите, вклучително и на службенички, со цел обезбедување на притворените лица во согласност со меѓународните стандарди. Ангажирањето на соодветен кадар во казнено-поправните установи треба да се гледа и во насока на ресоцијализација и индивидуална работа со затворениците, како што е вработување воспитувачи, социјални работни и психолози.

Во насока на унапредување на квалитетот на живот во затворите треба да се обезбедат континуирани обуки на целокупниот персонал во затворите и понатамошно подобрување на состојбата на затворите. Дополнително, во оваа насока треба да се унапредат и просторните капацитет што ќе овозможи почовечки и хумани услови на затворениците, а со цел поефикасна ресоцијализација за време на издржување на казната.

Дополнително, потребно е итно и неодложно исполнување на законската обврска на Министерството за образование и наука во поглед на пристапот до образование на осудените лица, а особено во поглед на малолетниците лишени од слобода, како и координирано и неодложно преземање на обврската за обезбедување на здравствена заштита на сите осудени лица од страна на Министерството за здравство.

Во насока на соодветна ресоцијализација, неопходно е развивање и имплементирање на соодветни програми за ресоцијализација за осудените лица, наспроти досегашното техничко водење досие на прогрес на осудено лице. Воедно, казнено-поправните установи мораат да преземат сериозни напори за реактивирање на стопанските единици, вокациските работилници во казнено-поправните установи со цел овозможување на работен ангажман на осудените лица и развивање на работни вештини што се во полза за нивната ресоцијализација.

Во однос на реинтеграција на осудените лица и намалување на повратништвото, потребно е да се развијат модули на постпенална помош на осудените лица кои се на крајот на издржувањето казна затвор, преку вклучување на релевантни институции

321 arla.mk, „Во завршна фаза е реконструкцијата на затворот во Битола“.

322 mtm.mk, „Изјава на Есад Рахиќ, директор на КПД затвор – Скопје на конференција: Условите во затворите променети, но далеку од идеални“.

323 mtm.mk, „Изјава на Јовица Стојановиќ, директорот на Управата за извршување санкции на конференција: Условите во затворите променети, но далеку од идеални“.

324 mkd.mk, „ЕУ со грант од 1,95 милиони евра ќе помага во реконструкција на затворите во Шутка, Идризово, Тетово и Куманово“.

325 US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, “North Macedonia 2019 Human Rights Report.”

и органи на локалната самоуправа, центрите за социјална работа, Агенцијата за вработување и невладините организации.

Кога станува збор за малолетници лишени од слобода, од особена важност е просториите каде што се сместени малолетниците да бидат опремени на начин што ќе овозможат позитивни и персонализирани услови за малолетниците, почитувајќи го нивното достоинство и приватност. Воедно, неопходно е обучување и сензибилизирање на затворската полиција за работа со малолетници и неопходно отворање на новиот објект за Воспитно-поправниот дом Тетово во Волковија и трансфер на децата сместени во КПУ затвор – Охрид.

ЗАШТИТА НА ЛИЧНИ ПОДАТОЦИ

На една и половина година пред истекување на мандатот, директорот на Дирекцијата за заштита на лични податоци, кој беше назначен на функцијата во 2016 година, депонираше оставка до Собранието од лични причини во мај 2019 година³²⁶. Од моментот на неговата оставка, ДЗЛП седум месеци остана без директор, поради што институцијата беше без овластен претставник кој треба да ја претставува и да ја застапува, а беше доведена во прашање и заштитата на правото на приватност и заштитата на лични податоци на граѓаните кои се загарантирани со Уставот. Дополнително, ДЗЛП функционираше без заменик-директор три години. Сепак, Собранието, во декември 2019 година, избра директор и негов заменик.³²⁷

Собранието на 16 февруари 2020 година го донесе новиот закон за заштита на личните податоци.³²⁸ Целта на изготвувањето и носењето на новиот закон е транспонирање во домашното законодавство на Општата регулатива за заштита на личните податоци 2016/679 (GDPR), што од мај 2018 година се применува во земјите од ЕУ.³²⁹ Дополнително, со стапувањето на сила на новиот закон, ДЗЛП продолжува да работи како Агенција за заштита на лични податоци.

Вкупниот број претставки пристигнати до ДЗЛП во 2019 година изнесува 356, што претставува 10% намалување во однос на 2018 година. Шеесет проценти, односно 216 претставки од вкупниот број претставки се однесуваат на злоупотреби на социјални мрежи, а 140 (40%) за друг вид претставки. Во однос на инспекцискиот надзор, ДЗЛП извршила 190 инспекциски надзори од кои 55 редовни, 117 вонредни и 18 контролни инспекциски надзори.³³⁰

³²⁶ makpress.mk, „Горан Трајковски си поднесе оставка од ДЗЛП, се сели во банкарскиот сектор“.

³²⁷ Собрание на Република Северна Македонија, „Стенографски белешки – второ продолжение на 126. седница на Собранието на Република Северна Македонија, одржана на 25 декември 2019 година“.

³²⁸ Закон за заштита на личните податоци.

³²⁹ Дирекција за заштита на лични податоци, „Годишен извештај за работата на ДЗЛП за 2019“.

³³⁰ Ibid.

На петти декември 2019 година министерката за правда, во име на Владата, го потпиша Протоколот за измена на Конвенцијата за заштита на лица во однос на автоматска обработка на лични податоци.³³¹ Целта на протоколот за изменување е да се модернизира и да се подобри Конвенцијата (ЕТС бр. 108),³³² имајќи ја предвид заштитата на поединците во однос на обработката на личните податоци во однос на предизвиците во областа на приватноста што произлегуваат од зголемената употреба на новите информациско-информатички технологии и глобализацијата во однос на обработката на личните податоци.

По повод Европскиот ден на заштита на личните податоци, во периодот од 28 до 31 јануари 2020 година, ДЗЛП организираше отворен ден во нивните канцеларии за информирање и советување на граѓаните во однос на тоа како да ги заштитат своите лични податоци и што да прават во случај на злоупотреба.

Во иднина, потребно е да се донесе законско решение за транспонирање на Директивата (ЕУ) 2016/680 на Европскиот парламент и на Советот од 27 април 2016 година (Полициската директива), што ќе овозможи конечно хармонизирање со правото на Европската унија во областа на заштитата на личните податоци.

СЛОБОДА НА МИСЛА, СОВЕСТ И РЕЛИГИЈА

Во поглед на слободата на религијата, во извештајниот период не се забележани религиски тензии помеѓу заедниците. Испитување на јавното мислење покажа дека најголем дел од граѓаните, односно 78%, сметаат дека се почитуваат верските слободи и права во земјата, а 89,9% сметаат дека никогаш не им била ограничена слободата на вероисповед.³³³

Во поглед на слободата на мисла, Уставниот суд одлучи дека е повредено уставното право на слободата на мисла во предметот У. бр. 57/2019.³³⁴ Имено, Уставниот суд ги поништи решенијата на Кривичниот и на Апелациониот суд со кои парично беа казнети адвокатите Павлина Зефиќ и Панче Тошковски во предметот за настаните во Собранието од 27 април, кои беа казнети зашто адвокатите се пожалија на условите во кои се одвиваше распитот на загрозеениот сведок во старата зграда на Кривичниот суд поради технички проблеми во новиот објект на судот.

³³¹ Council of Europe, "Details of Treaty No. 223. Protocol Amending the Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data."

³³² Council of Europe, "Details of Treaty No. 108, Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data."

³³³ novamakedonija.com.mk, „Почитување на верските слободи и права“, спроведено од Институтот за политички истражувања – Скопје.

³³⁴ Уставен суд на Република Северна Македонија, „Одлука У. бр. 57/2019“.

Во ноември 2017 година ЕСЧП утврди дека Владата со тоа што не ја регистрирала Охридската архиепископија ги прекршила одредбите на слободата на здружување и слободата на мислата, совеста и религијата од ЕСЧП. Иако по конечната пресуда откако првичната пресуда беше обжалена пред Големиот совет на ЕСЧП, ПОА сè уште не е регистрирана во единствениот судски регистар на цркви, верски заедници и религиозни групи како формална црковна заедница.

СЛОБОДА НА ИЗРАЗУВАЊЕ

Истражувањата во Северна Македонија покажаа дека новинарите не се чувствуваат ниту слободно ниту ограничено во остварувањето на својата слобода на мислење и изразување. Ваквата констатација се темели на општата атмосфера во земјата кон слободното искажување на мислите, но и постојаните закани и притисок на кој новинарите се изложени при остварување на ова право.³³⁵

Северна Македонија забележа пораст од 14 места во однос на слобода на печатот и моментално се наоѓа на 95-тото место од вкупно 180 земји на ранг-листата на организацијата „Репортери без граници“.³³⁶ Напредок е забележан и во врска со почитувањето на слободата на медиумите и слободата на изразување, иако предизвиците од скорешното минато во однос на насилство и заплашување новинари сè уште се присутни.³³⁷ Иако медиумите и граѓанските организации се активни, сепак новинарите и активистите се соочуваат со притисоци и заплашувања.³³⁸ „Јавниот амбиент во државата е длабоко поларизиран по политички линии, а приватните медиуми честопати се поврзани со политички или деловни интереси што влијаат на нивното известување. Некои критични и независни извори на информации работат и се наоѓаат главно преку интернет.“³³⁹

Притисок врз новинари

Во извештајниот период беше известно за неколку случаи на закани и вознемирување врз новинарите. Во април беше вербално нападната и под закани екипата на ТВ 21 во општината Арачиново. Имено, четири лица се заканувале дека ќе ја искршат опремата на новинарите доколку не ги избришат снимките, бидејќи новинарската екипа била на местото со цел да земат изјава на градоначалничката на Арачиново во однос на

³³⁵ European Policy Institute, “Human Rights Defenders in the Western Balkans – Intimidation Instead of Recognition.”

³³⁶ Reporters Without Borders, “Reporters Without Borders – North Macedonia 2019 World Press Freedom Index.”

³³⁷ US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, “North Macedonia 2019 Human Rights Report.”

³³⁸ Freedom House, “Freedom In The World 2019 – North Macedonia.”

³³⁹ Ibid.

проблемите со кои се соочуваат граѓаните.³⁴⁰ Потоа, новинарките Мери Јордановска и Искра Коровешовска се соочија со закани и навреди од страна на лицето Емил Јакимовски, кој во тоа време беше вработен во Централниот регистар. Откако беше пријавен, Емил Јакимовски беше уапсен на 17 јануари, а судот донесе пресуда на 16 март со која Јакимовски е осуден на 20 месеци казна затвор и задолжително лекување во психијатриска установа.³⁴¹ Исто така, Основниот суд во Скопје донесе пресуда со која го осуди актерот Тони Михајловски на условна казна од три месеци поради упатена закана на социјалните мрежи кон новинарот Бранко Тричковски.

Имплементација на легислатива/институции

Програмскиот совет на Македонската радио-телевизија на седницата одржана на шести февруари 2020 година го избра новиот Надзорен одбор на МРТ со мандат од пет години, почнувајќи од петти март 2020 година. Проблематично околу изборот е што тој го изврши Програмскиот совет на МРТ, чијшто мандат е истечен уште во декември 2019 година, а постапката за избор на нови членови на советот е блокирана веќе една година во Собранието. Ваквиот избор на Надзорниот одбор остава сомнежи за политичко влијание, а Здружението на новинари на Македонија истакна дека и членовите кои го вршеле изборот имаат и конфликт на интерес.³⁴² Закочен во собраниска постапка е и изборот на членови за новиот совет на медиумскиот регулатор. Имено, Комисијата за избори и именување при Собранието на Република Северна Македонија не го почнува процесот за избор на членови на ова тело.³⁴³

Затоа што тужбите против новинари можат да се сфатат како (обид за) притисок врз работата на новинарите, Агенцијата за аудио и аудиовизуелни медиумски услуги ги повика политичарите, со особен акцент на носителите на јавни функции, да се воздржуваат од тужби кон медиумите за да не ја загрозуваат слободата на изразување.³⁴⁴ Реакцијата на АВМУ следуваше по објавените текстови за случајот „Рекет“ и за наводна поврзаност на високи функционери со овој случај откако премиерот Зоран Заев, вицепремиерката Радмила Шекеринска, министерот за надворешни работи Никола Димитров и потпретседателката на Собранието, Фросина Ременски, изјавија дека текстовите се лага и најавија тужби.³⁴⁵ Во однос на ова, Министерството за правда најави дека ќе работат на измени на Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета врз основа на експертската анализа за примена на овој закон што треба да биде завршена до мај 2020 година. Една од најзначајните измени што се разгледуваат во однос на овој закон е укинување на навредата и укинување на идните износи на штета во случај на клевета.³⁴⁶

340 tv21.tv, „Закани за екипата на ТВ 21 во Арачиново – ‘Да избришеш сè, инаку ветувам дека сè ќе скршам‘“.

341 360stepeni.mk, „Емил Јакимовски доби затвор од 20 месеци и задолжително лекување во Бардовци“.

342 meta.mk, „ЗНМ бара да се поништи конкурсот за нови членови на Надзорниот одбор на МРТ“.

343 Совет за етика во медиумите во Македонија, „Бараме деблокирање на медиумските реформи“.

344 Агенција за аудио и аудиовизуелни услуги, „Соопштение за јавност“.

345 slobodnaevropa.mk, „Протекоа документи за ‘Рекет’, Заев, Димитров и Шекеринска најавуваат тужби“.

346 <http://mediaobservatorium.mk>, „До мај ќе се анализира примената на Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета“.

Јавен радиодифузен сервис

Владата на РСМ со новиот буџет за 2020 година ѝ додели на МРТ 14,5 милиони евра што е идентична сума како доделената за 2019 година.³⁴⁷ Во Финансискиот план на МРТ се истакнува дека телевизијата нема да може да ја усогласи минималната нетоплата на вработените на ниво на државата, нема да биде во можност да исплати регрес за годишен одмор на вработените и нема да може да вработува нови кадри, со што се доведува во прашање тековното работење на телевизијата.³⁴⁸ Во однос на ова, МИОА тврди дека сумата одвоена за работењето на МРТ е врз основа на тоа што телевизијата не ги испочитувала препораките од голем број на меѓународни и домашни релевантни институции, а поради тоа дека актуелното раководство е со истечен мандат.³⁴⁹

Исто така, низ годините се забележува тренд на опаѓање на приходите на МРТ за последните седум години, односно од 24,83 милиони евра во 2013 година до 15,01 милиони евра во 2019 година.³⁵⁰

Економски фактори

Веќе втора година по ред, печатените медиуми добија субвенции од државниот буџет. Имено, врз основа на владината Програма за поддршка за печатење и дистрибуција на печатени медиуми за 2019 година, 12 медиуми добија вкупна поддршка од 714 илјади евра, што треба да бидат распределени сразмерно. Останува да се види ефектот од овие мерки во однос на развојот на печатените медиуми и на новинарскиот економски стандард во овие медиуми.

Новинарката Кристина Озимец го нотира фактот дека новинарите во земјата имаат плати од 300 до 400 евра во денарска противвредност, што директно негативно влијае врз нивниот мотив да истражуваат теми од областа на корупцијата и криминалот.³⁵¹ Покрај платите, новинарите немаат достоинствени ресурси за квалитетно остварување на нивната работа, а следствено, нивното информирање се втемелува врз дневното информирање за дневна политика. Моментално, истражувачкото новинарство за известување за корупција и криминал во земјата е поттикнато само врз основа на странски проекти, поради што се раѓа потреба од независни иницијативи и нови начини на работа на медиумите.³⁵²

347 Македонска радио-телевизија, „Финансиски план за изменување на финансискиот план на Јавното радиодифузно претпријатие – Македонска радио-телевизија за 2020 година“.

348 Ibid.

349 meta.mk, „Нема реформи, нема зголемен буџет – Владата и скрати на МРТ над 6 милиони евра“.

350 Изјава на Зоран Трајчевски, директор на АВМУ за време на „Тркалезна маса за финансирањето на МРТ“, одржана на 11 февруари 2020 година.

351 makpress.mk, „Изјава на Кристина Озимец, новинарка, дадена за време на конференција: Истражувачкото новинарство во земјата уште долго време ќе биде само посакуван идеал“.

352 makpress.mk, „Конференција: Со плати од 300–400 евра во Македонија не може да има истражувачко новинарство“.

Интернет

Владата на РСМ објави предлог-план за одлучна акција против ширење дезинформации³⁵³ врз основа на тоа што „во изминативе две години на повеќе наврати се има соочено со масовно ширење дезинформации, како на социјалните мрежи, така и на традиционалните медиуми. Дел од дезинформациите биле споделувани и од териториите на други држави“.³⁵⁴ Здружението на новинари истакна дека планот има проблематични точки, но дека сепак потегот е добар во однос на правење „напор за одбранбен механизам внатре во институциите, преку креирање протоколи и обуки за државните службеници“. Сепак, потребни се „суштински реформи во медиумската сфера, со кои ќе се обезбеди опстанокот на квалитетните медиуми, што ќе бидат гаранција за точна и правовремена информација“.³⁵⁵

Апелациските судови во државата донесоа заклучок дека онлајн-медиумите што како странки се јавуваат пред првостепените граѓански судови при одлучување во постапки за навреда и клевета, мораат да имаат ист третман како и традиционалните медиуми. Следствено, главните и одговорни уредници на медиумите имаат одговорност за клевета и навреда за написите и публикациите што ќе се најдат на нивниот виртуелен простор.³⁵⁶

Здружението на новинарите на Македонија и Советот за етика во медиумите на Македонија ја ставија во функција интернет-страницата³⁵⁷ на којашто се достапни податоци за професионалните онлајн-медиуми. Во моментот, регистарот брои 101 интернет-медиум што ги исполнуваат критериумите на СЕММ.³⁵⁸ Целта на овој регистар е да придонесе кон развивање на процесот на професионализација во работењето на онлајн-медиумите, а со тоа и подобрување на нивниот кредибилитет, како и препознавање на оние што ги почитуваат стандардите наспроти неетичките медиуми што го нарушуваат угледот на професионалните онлајн-медиуми.³⁵⁹

АВМУ објави инфографици за медиумска писменост што содржат насоки за препознавање на различни видови на заведувачки вести во однос на пропаганда, дезинформации и спонзорирани содржини. Дополнително беа објавени и насоки за проверка на вестите на интернет.³⁶⁰

353 Влада на Република Северна Македонија, „Предлог-план за одлучна акција против ширење дезинформации“.

354 Влада на Република Северна Македонија, „Предлог-план за одлучна акција против ширење дезинформации и против напади врз демократијата“.

355 okno.mk, „Реакции на еснафските здруженија за најавениот план на владата за борба против дезинформации“.

356 Совет за етика во медиумите во Македонија, „Апелациски судови: Ист третман на онлајн-медиумите како и традиционалните“.

357 „Промедиа – професионални онлајн-медиуми“.

358 Совет за етика во медиумите во Македонија, „Правила за прием на интернет-портали за членство во СЕММ“.

359 Здружение на новинари на Македонија, „ЗНМ и СЕММ: Регистарот на професионални онлајн-медиуми достапен на www.promedia.mk“.

360 „Промовирани нови инфографици за медиумска писменост“.

Професионални организации/професионални услови

Здружението на новинари ја Македонија ја потпиша Повелбата на Европската федерација на новинари за подобрување на условите за работа на новинарите и медиумските работници иницирана од Самостојниот синдикат на новинари и медиумски работници. Повелбата главно се однесува на работните услови за новинарите и медиумските работници, како и професионалните стандарди за нивно работење.³⁶¹

СЕММ со поддршка од Мисијата на ОБСЕ во Скопје ја иницираше и формираше Мрежата за борба против говор на омраза во медиумите заедно со релевантни чинители од областа на професионалните новинарски здруженија, граѓанскиот сектор и државните и регулаторните тела од областа на човековите права.³⁶² Мрежата ќе има улога да го спречува говорот на омраза, да влијае на јавното мислење и да ги обедини сите релевантни чинители во државата за борба против говорот на омраза. Советот за етика на медиуми објави дека заклучно со август, 78% од примените претставки биле за неетички извештаи или лажни вести во порталите на интернет.³⁶³

Органите на прогонот треба да бидат проактивни во обезбедувањето на безбедна атмосфера за новинарите во која ќе работат без закани и притисоци врз нивната работа. Слободата на изразувањето е од витална важност за унапредување на демократските процеси во земјата.

Потребен е организиран одговор од страна на властите во однос на основите за финансирање на одредени интернет-медиуми што во повеќе наврати шират лажни информации и тенденциозно го дезинформираат населението во земјата. Листата на професионални интернет-медиуми е добар почеток, но потребна е понатамошна акција за одговор на предизвикот со ширењето лажни вести.

Собранието на РСМ треба да ги откочи процесите за избор на новиот совет на медиумскиот регулатор за да можат да продолжат реформските процеси во медиумската сфера. Во однос на економската исплатливост на новинарите и расположливите капацитети и ресурси со кои располагаат, државата мора да најде начин да поттикне независно истражувачко новинарство што ќе биде силен коректив во нашето општество.

ПРАВО НА СОПСТВЕНОСТ

До 31 август 2019 година, народниот правобранител примил 116 претставки во врска со правата на сопственост. Од нив, 37 се однесуваат на денационализација, 35 на наслови на имот и 20 за зонирање³⁶⁴.

³⁶¹ emagazin.mk, „Промовирана повелбата на европската федерација за условите за работа на новинарите“.

³⁶² Совет за етика во медиумите во Македонија, „Формирана мрежа за борба против говор на омраза во медиумите“.

³⁶³ US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, “North Macedonia 2019 Human Rights Report.”

³⁶⁴ Ibid.

РАНЛИВИ ГРУПИ И ПРИНЦИП НА НЕДИСКРИМИНАЦИЈА

Анкетите во Северна Македонија покажуваат дека граѓаните прифаќаат луѓе од различна политичка или етничка припадност како нивни соседи или како вработени службени лица, но во однос на ова постои одредена резерва кон луѓето со сексуална ориентација што не е хетеросексуална.³⁶⁵ Дополнително, граѓаните сметаат дека политичката дискриминација е најзастапена, а потоа следува дискриминацијата врз основа на етницитетот.³⁶⁶

Собранието на 17 мај 2019 година³⁶⁷ го изгласа по вторпат Законот за спречување и заштита од дискриминација со 55 гласа додека во салата биле присутни повеќе од 61 пратеник.³⁶⁸ Законот беше ставен по вторпат на гласање, бидејќи претседателот Иванов претходно не го потпиша Указот за прогласување на Законот за спречување и заштита од дискриминација првиот пат кога беше изгласан, во март 2019 година.

По иницијатива поднесена од Комисијата за заштита од дискриминација на 25 јуни 2019 година, Уставниот суд на 28 јануари 2020 година поведе постапка³⁶⁹ за оценување на уставноста на Законот за спречување и заштита од дискриминација.³⁷⁰ Постапката беше иницирана на 25 јуни 2019 година од страна на Комисијата за заштита од дискриминација, а врз основа на тоа дека новиот законот бил донесен спротивно од член 75 од Уставот. Иницијаторот ја оспорил постапката на носење на законот поради бројот на гласови со кои тој беше изгласан.³⁷¹

Изборот на составот за новото тело за еднаквост според новиот ЗСЗД – Комисија за спречување и заштита од дискриминација, сè уште е заглавен во собраниската Комисија за избори и именувања поради што земјата нема функционално тело за еднаквост од август 2019 година, кога престана мандатот на старото тело, а според преодните одредби од новиот ЗСЗД.³⁷² На седница одржана на 12 декември 2019 година, Собранието без образложение го поништи првиот оглас за избор на членови на Комисијата за заштита од дискриминација и одлучи повторно по вторпат да објави оглас. Претседателот на собраниската комисија, Илија Димовски, не ја свика седницата за избор на новиот состав на Комисијата до распуштање на Собранието. Поради ова, а со оглед на изборниот период и следствените текови за формирање на Собранието и Владата, се очекува Комисијата за заштита од дискриминација да не биде функционална најмалку до мај 2020 година. Во однос на изборот на членови постоеше и реакција на повеќе граѓански организации и мрежи со која пред Собранието беше побарано финализирање на процедурите за избор на повеќе (регулаторни/независни) тела од страна на Собранието, меѓу кои и на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација.

³⁶⁵ Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE), "Barometer Of Equal Opportunities."

³⁶⁶ Ibid.

³⁶⁷ Собрание на Република Северна Македонија, „Седница бр. 94 на Собранието на Р. Северна Македонија, закажана на 27.03.2019 во 14 часот“.

³⁶⁸ Собрание на Република Северна Македонија, „Стенографски белешки од првото продолжение на 94. седница на Собранието на Република Северна Македонија, одржана на 16 мај 2019 година“.

³⁶⁹ Уставен суд на Република Северна Македонија, „Решение У. бр. 115/2019“.

³⁷⁰ Службен весник на Република Северна Македонија, Закон за спречување и заштита од дискриминација.

³⁷¹ За законот при првото гласање гласале 51 пратеник, а по враќањето на законот од страна на Претседателот на РСМ, законот го гласале 55 пратеници.
³⁷² ако.тк, „Даштевски: Смирено ја прифативме одлуката за наша смена, но сега државата е без комисија за заштита од дискриминација“.

Во 2019 година биле поднесени над 80 претставки до народниот правобранител за заштита од дискриминација, а „најчесто граѓаните се жалеле на дискриминација на работно место, мобинг, дискриминација при вработување на одредени работни места и дискриминација по етничка и верска припадност“.³⁷³ Најчесто, претставките се поднесуваат од страна на лица од ромска етничка припадност при излегување на граничните премини.³⁷⁴ Според Мрежата за дискриминација, во досега пријавените случаи, најзастапена била политичката, односно партиската дискриминација, а најмалобројна – дискриминацијата по однос на сексуалната ориентација.³⁷⁵ На локално ниво, најголема е дискриминацијата врз политичка и етничка основа, по основа на попреченост, полово вознемирување и дискриминирање од страна на претпоставените врз работниците.³⁷⁶

РОД

Северна Македонија се наоѓа на 70-тото место на рангирањето на Глобалниот индекс на родов јаз во 2020 година³⁷⁷, што е пад за четири места од 2019 година. По првпат во државата беше изработен индекс на родова еднаквост според методологијата³⁷⁸ на Европскиот институт за родова еднаквост (ЕИГЕ) од страна на Министерството за труд и социјална политика и Државниот завод за статистика, а во соработка со ЕИГЕ. Индексот за родова еднаквост во Северна Македонија ја рангира на 15-тото место во споредба со земјите-членки на ЕУ (што е подобар ранг од половина од земјите-членки), односно го сумира фактот дека во земјата сè уште постои значајна родова нееднаквост и заостанување зад просекот во речиси сите домени што ги опфаќа овој индекс.³⁷⁹ Во поглед на домените што се анализираат во индексот, Северна Македонија значително заостанува во поглед на „пари“ и „време“, а најмалку заостанува во доменот на „здравство“ кај жените. Подобри резултати во поглед на европскиот просек бележи во доменот на „моќ“, што се отсликува во фактот што имаме повисока репрезентативност на жените во Собранието, институциите, управувачки тела во институции што работат со истражување и во управувачки тела на националните радиодифузни институции.³⁸⁰

Жените се многу повеќе изложени на родово базирана дискриминација на работното место отколку мажите³⁸¹. Исто така, постојат и мал број пријави за дискриминација на работно место, чијшто број се базира на недоверба во институциите, како и долги и скапи процеси за да се докаже дискриминацијата врз жртвите³⁸².

373 Изјава на Славчо Тимов, заменик народен правобранител од подрачната канцеларија во Струмица на „Трибина за предизвиците во спроведувањето на законот за спречување и заштита од дискриминација на локално ниво“, Струмица.

374 Ibid.

375 alfa.mk, „Мрежа за заштита од дискриминација: ‘Законот за спречување и заштита од дискриминација не се спроведува соодветно‘“.

376 kanal5.com.mk, „Во Македонија најмногу се дискриминира на политичка основа“.

377 World Economic Forum, “Global Gender Gap Report 2020.”

378 European Institute for Gender Equality, “Gender Equality Index.”

379 Марија Башевска, „Индекс на родова еднаквост во Северна Македонија“.

380 Ibid.

381 Реактор – Истражување во акција, „Родово базирана дискриминација и работнички права во Северна Македонија“.

382 Ibid.

Во однос на месечните примања, во земјата за иста работа разликата во корист на мажот изнесува 18%.³⁸³ Постои нерамнотежа на половите и во поглед на вработеноста помеѓу мажите и жените. Имено, од податоците³⁸⁴ објавени од ДЗС, во 2017 година стапката на вработеност кај жените изнесувала 34,6%, додека кај мажите оваа стапка изнесувала 53,6%. Стапката на невработеност кај жените изнесувала 21,8%, а кај мажите 22,7%, додека стапката на активност кај жените изнесувала 44,3%, додека кај мажите е значително повисока и изнесува 69,3%. Во поглед на бизнисот, бројот на жени-претприемачи претставува 30%, кои претежно се наоѓаат во областа на услужните дејности, односно во фирми со мал обрт и профит. Причината за ова се гледа во неможноста на жените да направат рамнотежа помеѓу приватниот и професионалниот живот, бидејќи жените се грижат повеќе од мажите за грижа на децата и за домашните обврски.³⁸⁵ Две третини од жените кои живеат во руралните средини се надвор од пазарот на трудот, односно немаат пензиско и здравствено осигурување³⁸⁶, иако работат на нивите заедно со нивните мажи. Во 2018 година, 72% од жените биле жртви на насилство, а од вкупно 919 жени, секоја втора претрпела психичко насилство, секоја четврта жена била жртва на физичко насилство, а секоја седма била жртва на физичко насилство.³⁸⁷ Според други истражувања, „секоја трета жена е жртва на семејно насилство, додека судските процеси за семејно насилство најчесто остануваат без разврска поради недоверба во системот“.³⁸⁸ Во оваа насока, иако нашата држава е потписничка на Истанбулската конвенција, во Кривичниот законик сè уште не се предвидени кривични дела на насилство врз основа на род втемелени врз оваа конвенција, поради што инкриминирачките дела во законикот се водат под широкиот поим „семејно насилство“.³⁸⁹ Во текот на 2019 година, работната група формирана од страна на МТСП го подготвуваше и текстот на Законот за спречување и заштита од сите форми на насилство врз жените и семејното насилство. Овој закон ги следи стандардите што ги дефинира Истанбулската конвенција, а со него ќе бидат дефинирани поимите род, пол, родово базирано насилство, насилство врз жени, жена, жртва и родов идентитет. Покрај ова, со Законот ќе бидат регулирани и сите форми на насилство врз жени и девојки, но и постапувањето на институциите при заштита на жртвите што по првпат се предвидува дека е потребно да биде со должно внимание, како и нивната меѓусебна координација со организациите. Минатата година беше формирана и работна група за изготвување на нов закон за еднакви можности на мажите и жените.

Предлог-законот за прекинување на бременоста, што беше поднесен во 2018 година, донесен е во мај оваа година. Со новиот закон се отстрануваат дел од административните пречки, како задолжителното советување и тридневното чекање по советувањето, како и приложувањето потврди од страна на жените во случаи на силување или неповолна

383 NovaTV.mk, „Заложбите за еднакви плати меѓу мажите и жените кај нас се само на хартија“.

384 Државен завод за статистика, „Жените и мажите во Северна Македонија“.

385 Изјава на Валентина Дисоска, претседателка на Здружението на бизнис-жени. Достапно на: <https://sitetel.com.mk/zhenite-vleguvaat-vo-biznis-od-potreba-glavno-fokusirani-na-mikro-i-malite-kompanii>.

386 24.mk, „Дискриминација на жените од руралните средини“.

387 Мрежа за заштита од дискриминација, „Колкава е дискриминацијата врз жените? – Сексизмот во бројки“.

388 mkd.mk, „Завршна конференција на Коалицијата ‘Сите за правично судење’ – секој ден во земјава една жена пријавува семејно насилство“.

389 Коалиција „Сите за правично судење“, „Анализа на податоците од набљудуваните судски постапки во предмети од семејно и родово базирано насилство во 2019 година“.

социјална состојба, со што личните изјави на жените ќе бидат доволни за здравствената установа да ја даде бараната здравствена услуга. Дополнително, законот предвидува прекинувањето на бременоста да може да се изврши до истекување на 12-тата гестациска недела со писмена согласност од бремената жена, додека формирањето на Првостепената комисија е поместено од 12-тата на 22-та гестациска недела од бременоста.

Истражувањата покажуваат дека речиси секоја бранителка на човековите права барем еднаш во работата се соочила со сексуално вознемирување или закани за сексуално насилство, за разлика од мажите, кои не пријавиле такво нешто.³⁹⁰ Иако делата од омраза се препознаени во Кривичниот законик, сепак не постои кривичен случај каде што сторителот е гонет за дело од омраза врз основа на пол, родов идентитет или сексуална ориентација.³⁹¹ Жените беа цел на напад и од страна на политичар кој јавно на својот профил на социјална мрежа објави вознемирувачка, сексистичка и мизогина содржина насочена против актуелната министерка за финансии.³⁹² Иако оваа порака е насочена кон една личност, сепак наративот што се создава во јавноста е дека средината за жените во јавниот и политичкиот живот е понижувачка и несоодветна. Обвинителката Фатиме Фетаи исто така беше предмет на напад од страна на новинар преку јавна објава на социјалните мрежи³⁹³, чијашто содржина претставува говор на омразата на етничка и родова основа, а дополнително и новинарките Мери Јордановска и Искра Коровешовска беа жртви врз основа на род, како што е опишано погоре во документот во делот „Притисок врз новинари“.

Жените исто така беа ставени во подредена положба и со содржина најдена во учебник по социологија за употреба во втора гимназиска година, која предизвика негативни реакции во јавноста. Имено, учебникот издаден во 2002 година опишува дека „ако жената е затворена во домот и нема никакви јавни улоги, таа нема можност да прави кривични дела“, а исто така пишува дека „прељубата е кривично дело“ преку што се „протнуваат идеи на шовинистички и патријархални идеологии и дискурси, оневозможувајќи на тој начин прогрес и еманципација на новите генерации“.³⁹⁴

Министерството за образование и наука најави дека ќе спроведе измени во учебникот, а новиот учебник би бил достапен до почетокот на учебната 2020/2021.³⁹⁵ Ваквите содржини во учебниците што се во употреба веќе 18 години ја иницира потребата од целосно ревидирање на учебниците во употреба со адаптирање на содржините врз основа на модерното општество и сфаќања основани врз најнови научни факти, не само во поглед на родот туку и во поглед на сите основи на дискриминација.

390 European Policy Institute, “Human Rights Defenders in the Western Balkans – Intimidation Instead of Recognition.”

391 Ibid.

392 Наум Стоилковски, портпарол на ВМРО-ДПМНЕ, „Излезе Заев со Нина Групировка за да си го претстави ребалансот. . . сега е јасно дека со финансии министерува Заев, а Нина е цирло девојка – презентерка за владините светлечки јојоа и стомак-елиминатори“.

393 Љупчо Златев, новинар, „Од утре Фатиме Фетаи повторно ќе се буди со песната на ранобудниот петел од Боговиње. Ќе се врати во субмисивна позиција пред традиционалниот националистички патријархат. За жал, пропадна уште една ‘икона’. Од урбаниот живот на Фатиме ќе и останат само спомени, спомени проследени со стихови од нејзиниот омилен Аца Лукас. Нема да може ни да пие од тага, затоа што таму во Боговиње за пиене жените ги тепаат“.

394 Изјава на Ирена Цветковиќ, извршна директорка на Коалицијата „Маргини“ дадена на 16.12.2019. Достапно на: <https://meta.mk/cvetkovic-si-protnale-svoi-shovinisticki-i-patrijarhalni-ideologii-vo-uchebnikot-po-sociologija/>.

395 360stepeni.mk, „МОН: Учебникот по социологија ќе биде ревидиран за следната учебна година“.

Законот за работни односи треба да биде родово сензибилен и да ги адресира проблемите врз основа на родот. Во оваа насока, „Реактор“ во нивната анализа нотира дека ЗРО, иако забранува отказ на бремени работнички, сепак оставен е простор работодавците да изберат да не им го продолжат договорот за вработување. Неформално вработените работнички (земјоделки, домашни работнички и слично) не можат да го користат правото на надоместок за време на отсуство од работа поради бременост. Дополнително, додека мајката може да земе деветмесечно платено отсуство од работа по породувањето, ова право на таткото се дава како исклучок што ја легитимира тезата дека „грижата за децата е 'ексклузивно' право и обврска на жените и придонесува за одржување на нееднаквоста меѓу жените и мажите во јавната и приватната сфера“.³⁹⁶

Во однос на присутноста на жените во медиумите, анализите покажуваат дека „присуството на мажите како експерти и соговорници во вестите е за трипати повисоко од она на жените како експерти или соговорници на одредени теми“.³⁹⁷ Дополнително, во медиумското покривање на настани во врска со родот, медиумите не известуваат од родова перспектива во однос на родовите улоги во општеството. Во оваа насока, „патријархалното позиционирање жени во домот и семејството е особено видно при медиумското покривање на религиозните празници, кога од жените главно се очекува да ги запазат традициите. Понатаму, се забележува и отсуство на изјави и мислења на жени-политичарки при известување за нивни активности“.³⁹⁸

„Комитетот на ОН за елиминација на дискриминацијата врз жените (ЦЕДАВ) одлучи во корист на шест млади Ромки (во два посебни случаи) кои, во август 2016 година, беа истерани од своите домови без предупредување додека беа бремени.“³⁹⁹ Имено, на први август 2016 година, десетици ромски семејства кои живеаја во импровизираната населба под скопското Кале беа протерани, бидејќи беа населени на приватно земјиште. Во 2018 година МТСП им обезбеди дом и социјална помош за речиси сите Роми кои живеаја во оваа населба.⁴⁰⁰

Хелсиншкиот комитет на 25 мај 2019 година поднесе претставката до Комитетот ЦЕДАВ, што всушност претставува прва комуникација од Република Северна Македонија доставена до Комитетот. Случајот што беше идентификуван како соодветен за застапување пред Комитетот, претходно бил воден пред домашните судови, се однесува на две жени-Ромки на кои им било оневозможено правото на здравствена заштита, односно им бил ограничен пристапот до гинеколошки услуги.⁴⁰¹

Во однос на Истанбулската конвенција, во 2019 година Владата алоцираше 6.400.000 денари за имплементација на оваа конвенција, што е двојно повеќе од 2018 година. Во овој контекст беа почнати активности за формирање на ресурсен центар за

396 Реактор – Истражување во акција, „Што треба да содржи новиот закон за работни односи“.

397 Кристина Хаци-Василева, „Родово мапирање во сферата на ИКТ во Македонија“.

398 Ibid.

399 European Roma Rights Centre, „На Северна Македонија и се наложува да им исплати обесштетување за иселување на бремените Ромки“.

400 Министерство за труд и социјална политика, „Дом за лицата без живеалиште“.

401 Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, „Презентирани резултатите од проектот 'Жените имаат права!' – Најголемо достигнување е првата претставка до ЦЕДАВ комитетот“.

родово одговорно креирање политики и буџетирање што ќе помага за вклучување на родовиот аспект во креирањето на политиките и јавните финансии во државата⁴⁰², а холандската влада обезбеди финансиска поддршка за реализирање активности во рамките на Националниот акциски план за спроведување на Истанбулската конвенција во износ од 9.144.300 денари.⁴⁰³

Националната мрежа против насилство врз жените и семејно насилство направи преглед на исполнувањето на препораките од CEDAW, UPR И EUpogress report од страна на државата, а се однесуваат на насилство на жените и семејно насилство, како и сервиси достапни за жртвите. „Генералниот заклучок е дека државата остварила напредок во оваа област, но е минимален и се однесува на подобрување на законската рамка, додека директната помош и заштитата на жени-жртви на насилство останува непроменета.“⁴⁰⁴ Сепак, извештаите укажуваат дека промените се одвиваат бавно и дека потребно е приоритизирање на решавање на проблемот со насилство врз жените и семејното насилство.⁴⁰⁵

ГОВОР НА ОМРАЗА

Во извештајниот период беа забележани голем број случаи на говор на омраза, особено за време на предизборните периоди на македонските претседателски избори одржани во 2019 година и најавените предвремени парламентарни избори во 2020 година. Преспанскиот договор со Р. Грција и промената на името на државата предизвика зголемен говор на омраза врз основа на етничка и политичка припадност. Според одредени анализи, говорот на омраза е систематски и организиран,⁴⁰⁶ а е особено присутен во одредени периоди кога одредено општествено-политичко прашање е актуализирано. Такви периоди во извештајниот период беа изборните периоди,⁴⁰⁷ периодот на дуелот помеѓу Зоран Заев и Христијан Мицковски⁴⁰⁸, спортски настани,⁴⁰⁹ Парада на гордоста во Скопје,⁴¹⁰ периодот на ширење на Ковид-19⁴¹¹ и постојано присутниот говор на омраза на социјалните медиуми по промената на името на државата.⁴¹²

402 Влада на Р. Северна Македонија, „Од 127. седница на Владата на РСМ: Се подготвува ИКТ-стратегија за правосудството; ‘Младинска картичка’ за повеќе поволности; Стратегија за развој на женското претприемништво; Ќе се формира ресурсен центар за родово одговорно креирање на политики“.

403 Министерство за труд и социјална политика, „Холандската влада со финансиска поддршка за имплементација на Истанбулската конвенција“.

404 Глас против насилство, „Соопштение за јавност: Напредок на државата по прашањето на насилство врз жени и семејно насилство – Осврт на препораките од меѓународните тела“.

405 Ibid.

406 civilmedia.mk, „ЦИВИЛ: Црната пропаганда е закана за демократијата и правото на глас“.

407 Ана Василевска, „Жесток говор на омраза на социјалните мрежи: Бесилка за Зоран Заев порачуваат поддржувачи на ВМРО-ДПМНЕ“.

408 civilmedia.mk, „Анализа на ЦИВИЛ: Изразен говор на омраза на социјалните мрежи во текот на ТВ-дуелот меѓу Заев и Мицковски“.

409 aTon.mk, „Социјалните мрежи и навивачката (не)култура“.

410 civilmedia.mk, „Говор на омраза и повик за насилство за првата парада на гордоста во Скопје“.

411 frontline.mk, „Говор на омраза: Северцијанија мора да биде казнета. Ова што се случува е дар божји“.

412 civilmedia.mk, „МТВ за ЦИВИЛ: Се оградуваме од новинарката што шири говор на омраза“.

Врз основа на достапните податоци може да се заклучи дека говорот на омраза е сериозен проблем во државата. Ваквиот говор во 82% од случаите е на социјалните медиуми⁴¹³ преку пишани коментари и визуелни репрезентации, вклучително и од страна на јавни лица, односно на политичари⁴¹⁴ и новинари.⁴¹⁵ Хелсиншкиот комитет за периодот април 2019 – март 2020 година добил 250 пријави на говор на омраза по најразлични основи, најмногу врз основа на етничка припадност, политичка припадност и сексуална ориентација и родов идентитет.⁴¹⁶ МВР регистрирало пораст во бројот на случаи на говор на омраза во 2019 година за 54,5%, регистрирани се 51 кривично дело за кои поднесени се 45 кривични пријави против 51 сторител⁴¹⁷. Во земјата засега има само една пресуда за говор на омраза.⁴¹⁸

АСЈО и Јавното обвинителство потпишаа Меморандум за соработка за спроведување програма за јавни обвинители и криминал од омраза (програмата ПАХТ) со ОБСЕ/ОДИХР. Оваа соработка треба да овозможи унапредување на работата на АСЈО и ЈО за подобро да се одговори на предизвиците од говорот и делата од омраза во насока на обука за обучувачи на јавни обвинители и донесување на национален план за едукација за криминал од омраза што ќе ги опфати сите јавни обвинители во државата.⁴¹⁹

ДЕЛА ОД ОМРАЗА

Во периодот април-декември 2019 година биле регистрирани вкупно 117 дела од омраза што главно се предизвикани врз основа на етничка припадност, а регистрирани се и неколку случаи предизвикани врз основа на политичка припадност.⁴²⁰ Видот на делата сторени од омраза се во најголемиот случај насилство, а во другите случаи можат да се вбројат и делата оштетување на имот и ширење на расистички и ксенофобичен материјал, а сторителите и жртвите се најчесто малолетни лица.⁴²¹ Во првото тримесечие од 2020 година се регистрирани 25 инциденти од омраза. Во најголем дел се повторуваат трендовите од претходната година, односно мотивот во повеќето инциденти е етничката припадност на жртвата, а сторителите се претежно млади лица.

Бројот на инциденти мотивирани од политичка припадност е намален низ текот на годините. Овој тип инциденти најчесто се однесуваат на оштетување на имотот на политичките партии (претежно СДСМ или ВМРО-ДПМНЕ) или упатување на сериозни закани кон членовите и симпатизерите на политичките партии. Сепак, трендовите од

413 24info.mk, „Говор на омраза: Не ни требаат дополнителни закони, туку ефективен ангажман од институциите“.

414 aTon.mk, „Народниот правобранител ја осуди пораката на пратеникот на ВМРО-ДПМНЕ Стеванација“.

415 NovaTV.mk, „Завед: Осуда за секој вид говор на омраза и антисемитизам или што може така да се толкува“.

416 Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, „Говор на омраза – онлајн-платформа“.

417 24info.mk, „Говор на омраза: Не ни требаат дополнителни закони, туку ефективен ангажман од институциите“.

418 „Изјава на Уранија Пировска, претседателка на Хелсиншкиот комитет за човекови права на Република Македонија“.

419 makfax.com.mk, „Обвинителите ќе се обучуваат за справување со криминалот од омраза“ (23 мај 2019) <https://makfax.com.mk/makedonija/obvinitelite-ke-se-obuchuvaaat-za-spravuvaae-so-kriminalot-od-omraza/>, пристапено на 30 март 2020.

420 Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, „Злосторства од омраза – онлајн-платформа“.

421 aTon.mk, „Хелсиншки комитет: Загрижувачки зголемено насилство помеѓу млади лица, институциите да вложат сериозни напори за превенција на дела од омраза“.

претходните години се повторуваат, доколку се има предвид дека овие инциденти беа во пораст пред и за време предвремените парламентарни избори во 2014 година, претседателските избори истата година, предвремените парламентарни избори во 2016 година, како и локалните избори во 2017 година.

Вториот забележлив тренд се однесува на бројот на инциденти сторени поради македонското или албанското етничко потекло на сторителот/жртвата. Во 2019 година, со 84,9% од сите регистрирани инциденти (135 од 159) поради етничката припадност на жртвите/сторителите, ги прави овие инциденти најзастапени и со загрижувачки интензитет како во минатото (2013/2014).

Во првата половина на 2019 година, регистрирани се два одделни инцидента мотивирани од сексуалната ориентација/родовиот идентитет на жртвата. Оваа бројка во ниту еден момент не значи дека општеството станало толерантно кон ЛГБТ-заедницата. Треба да се има предвид дека државните органи сè уште не успеаја правилно да ги испитаат инцидентите сторени врз ЛГБТИ-заедницата во 2013 и 2014 година, а полицијата не успеа да уапси ниту еден од сторителите. Регистрираните инциденти мотивирани од сексуална ориентација/родов идентитет во 2019 година се случија во периодот кога се организираше првиот марш на гордоста во јуни во Скопје. За тоа време, говорот на омраза и законите против ЛГБТИ-заедницата беа сеприсутни.

ЛГБТИ+

Националната мрежа за борба против хомофобија и трансфобија⁴²² ја организираше првата парада на гордоста во Скопје на 29 јуни 2019 година. Централниот настан помина мирно и без инциденти, но по него беше нападнат ЛГБТИ+ активист во Сарај.⁴²³ Регистрирани беа и голем број случаи на говор на омраза врз основа на сексуална ориентација и родов идентитет.⁴²⁴

Податоците од истражување спроведено од Коалицијата „Маргини“ покажуваат дека 23% од ЛГБТ-момчињата биле малтретирани во училиште наспротив 6% од хетеросексуални момчиња. „Жртви на физичко насилство биле дури 21% од ЛГБТ-момчињата, наспроти 9% од хетеросексуалните момчиња. Дури 36% од ЛГБТ-момчињата одговориле дека сериозно размислувале за самоубиство наспроти шест отсто од хетеросексуалните момчиња.“⁴²⁵ Овие податоци укажуваат дека образовниот систем не создава простор за еднакви услови за сите ученици и ученички додека чувството за толеранција кај децата не е присутна кај сите што укажува на фактот дека потребни се мерки за сензибилизирање на децата од најрана возраст.

422 sdk.mk, „Првата парада на гордоста во Скопје ќе се одржи на 29 јуни, најви националната мрежа за борба против хомофобијата и трансфобијата“.

423 aTop.mk, „Со боксови нападнат ЛГБТИ-активист во Сарај: Ќе те убиеме, а другарките ќе ги силуваме“.

424 US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, „North Macedonia 2019 Human Rights Report.“

425 fokus.mk, „Дури 36% од момчињата со хомосексуална определба размислувале за самоубиство поради насилство“, 36.

Иако ЕСЧП во случајот *X v. Република Македонија*⁴²⁶ пресуди во корист на *X* дека правото на приватниот и семејниот живот му е повредено со тоа што не му е допуштено да си ја смени ознаката за пол во матичната евиденција, сепак Управата за водење на матичните книги се прогласи за ненадлежна во однос на ова.⁴²⁷ Решението на Управата е во спротивност со пресудата на ЕСЧП, одлуката на Државната комисија за одлучување во управна постапка и постапка од работен однос во втор степен и во спротивност со одлуката на Владата⁴²⁸ со која ја „задолжи Управата за водење на матичните книги во најитен рок да одлучи позитивно по барањето на апликантот *X*. за промена на ознаката за пол и единствениот матичен број и за тоа да го извести Министерството за правда – Бирото за застапување на Република Северна Македонија пред Европскиот суд за човекови права“. И покрај донесената пресуда и задолженијата, лицето сè уште не може да ги направи потребните промени и е изложено на продолжено повредување на правото на приватен и семеен живот. Во меѓувреме, Министерството за правда направи напор за формирање на работна група за креирање на законско решение за правно признавање на родот, што ќе понуди системско решение на овој проблем. Работната група изготви предлог-одредби за правно признавање на родот во рамките на постојниот закон за матична евиденција преку кои се овозможува правно признавање на родот врз основа на самоопределување како административна процедура. Иако нацрт-одредбите беа финализирани кон средината на 2019 година, тие останаа непредложени пред Собранието на РСМ.

Во врска со медицинските операции за потврда на родот што во моментот не се достапни за трансродовите луѓе преку државниот здравствен систем, Министерството за здравство формираше работна група лекари со цел да обезбеди медицински услуги за транслица кои се опфатени со државниот фонд за здравствено осигурување, но досега нема никакви достигнувања. Министерот за здравство, во јуни 2019 година, на конференција организирана од Министерството за труд и социјална политика, јавно изјави дека државниот фонд за здравствено осигурување ќе ги покрива трошоците за операции за трансродовите луѓе. Неговата изјава⁴²⁹ предизвика бран на трансфобија во медиумите и социјалните медиуми, вклучително и трансфобични изјави за политички фигури од конзервативците и социјалдемократите. На крајот на денот министерот објави дека ќе ја повлече оваа одлука.

Оваа година беше регистриран и говор на омраза од повисоките функционери.⁴³⁰ Во јануари, вицепремиерот Бујар Османи имаше изјава на емисија на телевизија во која ЛГБТИ-луѓето ги нарече спорна категорија. Оваа изјава беше проследена со реакција од Националната мрежа за борба против хомофобија и трансфобија, но не го менува фактот што функционер искажа таков став. Подоцна во текот на годината, премиерот Зоран Заев го употреби зборот „педер“⁴³¹, алудирајќи на карактерна особина во негативна конотација, а не на сексуална ориентација, а на крајот од октомври да следува хомофобичната изјава на поглаварот на Исламската верска заедница Сулејман Реџеџи, кој во својата изјава кажа дека во Исламската верска заедница нема место за „гејови“.

426 ЕСЧП, „Случај на *X v. Република Македонија* (Жалба број 29683/16)“.

427 radiofom.mk, „Коалиција ‘Маргини’: Управата за матична евиденција се изживува со лицето *X* и го понижува Судот од Стразбур“.

428 Влада на Република Северна Македонија, „Записник од 141. седница на Владата на Република Северна Македонија, одржана на 25.6.2019 година“.

429 Министерство за здравство, „Политиките на Министерството за здравство се во корелација со Извештајот на Европската комисија за напредок на Република Северна Македонија“.

430 Governoomraza.mk.

431 Lider.mk, „Заев: ‘Нема да дозволам еден педер да ја симне оваа влада од власт‘“.

Политиките за интеграција на Роми во областите на здравството, образованието, домувањето и вработувањето имаат позитивен напредок, а сепак резултатите во промена на квалитетот на живот на Ромите сè уште не се видливи. Во оваа насока, позитивно е „зголемување на буџетот за инфраструктурни проекти во ромските населби, обезбедување на привремено решение за домување за бездомници, зголемување на опфатот на Ромите во активните мерки на пазарот на трудот, зголемување на покриеноста на стипендиите и намалување на стапката на смртност кај доенчињата кај Ромите“.⁴³²

Трети од Ромите од 22- до 25-годишна возраст завршуваат средно и високо образование во земјата, а сепак голем дел од ромското население се соочува со дискриминација и сиромаштија. „Циклусот на дискриминација, сиромаштија и исклученоста на Ромите сè уште постои.“⁴³³ Неправичната застапеност на Ромите во институциите сè уште постои; процентот на застапеност на Ромите е 1,3% од потребните 2,6%. Од овие 1,3%, позициите што им се доделени на Ромите се на најниското скалило од хиерархијата на работните позиции на институциите, а многу мал дел Роми се застапени на раководни позиции во државата.⁴³⁴

Ромите сè уште се соочуваат со дискриминација⁴³⁵, а проблемите со децата на улица,⁴³⁶ сиромаштијата, непосетувањето на училишна настава и живеењето во нечовечки услови сè уште не се решени.⁴³⁷ Особено значајно е да се спомене интерсекциската природа на дискриминацијата на која се често изложени жените Ромки,⁴³⁸ но и сите Роми кои не припаѓаат на доминантната хетеронормативна цис матрица.⁴³⁹

Министерот без ресор задолжен за имплементација на Стратегијата за Роми во септември 2019 склучи договор со 16 општини на кои им беа доделени три милиони денари за поддршка на имплементација на Стратегијата за Ромите 2015-2020.⁴⁴⁰ Дополнително, во 2020 година предвидено е да се распределат 16 милиони денари за комунални и инфраструктурни проекти во насока на обезбедување на трајно сместување на лица кои привремено се сместени во старата касарна во Кочани.⁴⁴¹ Собранието на 15 февруари 2020 година го изгласа Законот за неевидентирани лица во матична книга на родени.⁴⁴² Овој закон претставува обид за решение на проблем

432 Institute for Research and Policy Analysis – Romalitic, “Shadow Report – The Implementation of the Strategy for Roma in 2019.”

433 „Изјава на Самуел Жбогар, евроамбасадор на делегацијата на Европска унија во Северна Македонија“.

434 orserver.mk, „Граѓански организации бараат системски и трајни решенија за проблемите на Ромите“.

435 Ирена Каревска, „Дискриминаторска училишна литература: Ромите – ‘Цигани Лажливци’, ‘Жените-Слугинки’“.

436 Министерството за труд и социјална политика, „Царовска: Се интензивираат активностите на мобилните тимови, идентификувани 167 деца на улица“.

437 „Изјава на Самуел Жбогар, евроамбасадор на делегацијата на Европска унија во Северна Македонија“.

438 Кристина Кифнер, „Двојна дискриминација на Ромките“.

439 Наташа Бошковска-Златкова, „ЛГБТИ Ромите се жртви на интерсекциска дискриминација. Овие граѓани се истовремено жртви на расизам, хомофобија и трансфобија“.

440 Влада на Република Северна Македонија, „Министерот без ресор за Музафер Бајрам на состанок во Министерството за локална самоуправа“.

441 Кабинет на министерот без ресор за имплементација на Стратегијата за Роми, „Реализација на активности на кабинетот на министерот без ресор за периодот април 2019 – март 2020“.

442 Службен весник на Република Северна Македонија, Закон за неевидентирани лица во матична книга на родени.

што се провлекува неколку декади наназад за лица претежно од ромска националност кои живеат во државата, но не се впишани во матичната книга на родени со што немаат пристап до основни услуги. Пред донесување на законот, МТСП, заедно со граѓанските организации, мапираше околу 750 лица⁴⁴³ кои ќе бидат опфатени, а овој закон ќе им овозможи да се евидентираат во посебна матична книга на родени заради добивање извод од посебната матична книга на родени и идентификациска исправа заради остварување на основните права.

Апелациониот суд во Битола на 13 декември 2019 година утврди⁴⁴⁴ дискриминација врз жители од ромска населба во Прилеп врз основа на етничка припадност, бидејќи Општина Прилеп и ЈКП Водовод Прилеп не им обезбедиле пристап до чиста вода за пиење. Имено, тужителите кои се од ромска припадност живееле на периферијата од градот, каде што немале пристап до вода, додека други жители од неромска етничка припадност во истата околина на живеење имале пристап до ова основно човеково право. Првично, Основниот суд во Прилеп ја одбил нивната тужба како неоснована.⁴⁴⁵

ЛИЦА СО ПОПРЕЧЕНОСТ

Почнувајќи од април оваа година, во земјава беше формирано ново стручно тело за спроведување на новиот модел на функционална процена на деца со попреченост, според Меѓународната класификација на функционирање, попреченост и здравје (МКФ). Наспроти досегашниот модел на категоризација на попреченоста кај децата, во чијшто фокус беше степенот на попреченост, новиот модел на процена според МКФ е насочен кон развивање на постојниот потенцијал на детето преку анализа на степенот на функционалност, но и на постојните бариери во средината. Покрај можностите за посоодветна инклузија на децата со попреченост преку детектирање и развивање на нивните индивидуални капацитети, новиот модел на процена придонесува и за намалување на автостигматизацијата од страна на семејствата на децата со попреченост, што беше една од причините за одбегнување категоризација според одамна застарениот модел.

Новиот центар за функционална процена и поддршка на деца и млади, во чишто рамки функционираат едно национално и две стручни тела за процена, е сместен во зградата на поранешниот дом за деца без родители и родителска грижа „11 Октомври“ во Скопје, што е дел од планот за пренамена на просториите на домот со процесот на деинституционализација. Процената, во зависност од потребите на детето, освен во Центарот, се спроведува и во Домот, како и во образовните институции во кои е вклучено детето. Во постапката на процена вклучени се и родителите, старателите или други лица кои се грижат за детето.

443 opserver.mk, „Граѓански организации бараат системски и трајни решенија за проблемите на Ромите“.

444 Апелациони суд Битола, „Број на предмет: ГЖ-1671/19“.

445 Основен суд Прилеп, „Број на предмет: П4-88/17“.

Имајќи предвид дека Стручното тело за процена според МКФ функционира како дел од проектната активност што завршува до крајот на оваа година, потребно е да се најде соодветно решение за негово воспоставување како постојано тело што е од особена важност за изготвувањето на препораките за инклузија на децата со попреченост во образовниот процес.

Собранието на РСМ на 23 декември ја донесе Декларацијата за правото на политичко учество на граѓаните со попреченост.⁴⁴⁶ Оваа декларација ја афирмира положбата на законодавецот кон унапредување на состојбата на граѓаните со попреченост, но останува да се видат кои конкретни чекори ќе ги преземе државата за да овозможи системски решенија за оваа категорија граѓани.

Новиот закон за социјална заштита⁴⁴⁷, донесен во мај 2019 година, ја дефинира категоријата лице со попреченост како „лице кое има долготрајни телесни, интелектуални, ментални или сетилни нарушувања кои во интеракција со различни пречки можат да го спречат неговото целосно и ефикасно учество во општеството на еднаква основа со другите“.⁴⁴⁸ Проблематично во овој закон е што „Надоместокот за

попреченост“ во член 44 предвидува критериум, покрај попреченоста, лицето да биде со навршени 26 години, а надоместокот се движи од 4.117 денари за потполно глуво лице, а 7.204 денари за лице со тешка или длабока интелектуална попреченост, лице со најтешка телесна попреченост или потполно слепо лице. Сепак, законодавецот го апсолвира ова прашање во поглед на Законот за заштита на децата⁴⁴⁹, што во член 32 предвидува „Посебен додаток“ за „дете со специфични потреби кое има пречки во телесниот или менталниот развој или комбинирани пречки во развојот до 26 години живот се обезбедува посебен додаток како паричен надоместок“, што изнесува најмалку 5.021 денар, чијашто вредност се зголемува во различни околности предвидени со законот.

Лицата со телесна попреченост сè уште се соочуваат со непристапност во институциите и во многу угостителски, спортски и културни објекти. Постои и проблем со почитување на Законот за градење, бидејќи не се почитуваат нормите за непречен пристап и движење до и во градбата (член 11)⁴⁵⁰, а за тоа треба да се погрижат инспекциските надзори кои даваат употребна дозвола за градбата.⁴⁵¹

На 30 јули 2019 година беше изгласан новиот закон за основно образование⁴⁵², што во контекст на лицата со попреченост предвидува вклучување на децата со попреченост и форми на поддршка во образовниот процес преку воведување на образовен асистент, личен асистент, соодветна стручна поддршка од центар за поддршка на учењето, инклузивен тим и асистивна технологија по препорака на стручното тело за процена и во согласност со индивидуалниот образовен план или модифицираната програма.⁴⁵³

446 Собрание на Република Северна Македонија, „Декларација за правото на политичко учество на граѓаните со попреченост“.

447 Службен весник на Република Северна Македонија, Закон за социјална заштита.

448 Член 4 став 5 од Законот за социјална заштита, 2019 (Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 104/2019).

449 Службен весник на Република Македонија, Закон за заштита на децата.

450 Службен весник на РМ и Службен весник на РСМ, Закон за градење.

451 Снежана Калабакова, „Став на Националниот сојуз на лица со телесен инвалидитет – Мобилност Македонија“.

452 Службен весник на Република Северна Македонија, Закон за основно образование.

453 Член 19 од Законот за основното образование, Службен весник на РСМ, број 161/2019.

Овој закон беше критикуван од страна на граѓанските организации во поглед на тоа дека постојат сериозни недостатоци „од аспект на гаранциите за вклучување на учениците со попреченост во редовниот образовен процес и начинот на кој ќе се спроведе тоа“.⁴⁵⁴ Проблематично е и што законот во член 11 ја користи фразата „разумно прилагодување“, кога станува збор за организирање на образовниот процес и задоволување на индивидуалните потреби на ученикот. Фразата дава простор на образовните институции да ја адаптираат и да ја толкуваат одредбата согласно сопствените постапки доколку дојде до нарушување на пристапност на лицата со попреченост во однос на другите лица. Според наодите од истражувањето што го спроведе народниот правобранител за првите три месеци од имплементацијата на Законот во училиштата во Скопје, само 26% од потребите за образовни асистенти и 73% од потребите за лични асистенти биле задоволени.⁴⁵⁵ Според истото истражување, најзначајни фактори што придонесуваат за отежнување на инклузијата е неподготвеноста на училиштата за спроведување на законските одредби, односно недоволно стручен наставен кадар, неприспособена средина за учење и непристапност на училишната инфраструктура. Дополнителна тешкотија во спроведување на новиот закон е недонесувањето на предвидените подзаконски акти.

Процесот на деинституционализација продолжи да се спроведува во текот на овој период и ги опфати возрасните лица со попреченост, со отворање на нови мали групни домови, со трансформација на постојните институции, како и со развивање на сервисите во рамките на локалната заедница. Моменталните предвидувања се дека до крајот на 2023 година нема да има лица сместени во институции за социјална заштита.

Изборното законодавство не е усогласено со Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост, бидејќи избирачките места се непристапни за лицата со попреченост, а медиумите во најголем дел не известуваат на јазик и начин достапен и за лицата со попреченост⁴⁵⁶.

Гледано од интерсекциски аспект, „жените и девојките со попреченост се двојно дискриминирани, немаат услови за инклузија во општественото живеење, тешко завршуваат образование, уште потешко наоѓаат вработување и немаат доволно можност за социјализација и оформување семејство“⁴⁵⁷.

Потребно е организирање на позитивна кампања за сензибилизирање и едукација на населението во однос на различните ранливи категории, како што се родот, ЛГБТИ+, Ромите, лицата со попреченост и така натаму. Тоа ќе овозможи создавање на поздраво општество, каде што сите ќе имаат еднакви можности во споредба со другите.

Надлежната собраниска комисија за избор на членовите на Комисијата за спречување и заштита од дискриминација мора да ја почне и да ја заврши постапката за избор на членовите на оваа комисија со цел да ја врати можноста за заштита од дискриминација од која граѓаните се лишени веќе повеќе од половина година.

⁴⁵⁴ coalition.org.mk „Став на Коалицијата ‘Маргини‘“.

⁴⁵⁵ Народен правобранител, „Посебен извештај од истражување за состојбата со остварувањето право на образование на деца со посебни образовни потреби во основните училишта во скопски регион“.

⁴⁵⁶ Здружение за промоција и развој на инклузивно општество ИНКЛУЗИВА, „Бариери и можности за инклузивни избори во Република Северна Македонија“.

⁴⁵⁷ Весна Коловска, „Жените и девојките со попреченост се двојно дискриминирани“ (29 ноември 2019) <<https://mms.mk/107115/жените-и-девојките-со-попреченост-се-д/>>, пристапено на 30 март 2020.

Владата треба да ги зајакне напорите во унапредување на положбата на жените во државата. Потребно е органите на прогонот и граѓанските судови да бидат посензибилизирани кога жените се жртви или оштетени странки во постапките со што ќе овозможи жените да имаат поголема доверба во институциите, а со тоа и да се зголеми свеста за пријавување на сите случаи до надлежните органи.

Потребно е ревидирање на сите учебници што веќе подолго време се користат во образованието, а со цел приспособување на содржините со модерните текови и современите научни сознанија. Тоа ќе помогне децата да бидат посензибилизирани во однос на различни категории на граѓани и ќе придонесе кон поздрава и побезбедна средина и иднина.

Законот за работни односи треба да предвиди системско решение што ќе превенира работодавците да ги злоупотребат одредбите со кои, наместо отказ, можат да изберат да не им го продолжат договорот за работа на работничките за време на бременост.

Говорот на омраза против жените, ромската етничка заедница и ЛГБТИ+ мора да биде категорично казнет од страна на релевантните институции. Министерството за внатрешни работи треба да ги зајакне своите капацитети за следење на говорот на омраза, особено на социјалните мрежи. Покрај репресивни мерки, потребно е јакнење на свеста и културата на целокупното население.

Државата треба системски да ги решава проблемите со ромската етничка заедница преку силни афирмативни и одржливи мерки. Политиките за Ромите треба да се вметнат во законски решенија како задолжителни обврски на институциите, земајќи ја предвид потребата да се покажат солидни резултати при преговорите со ЕУ во однос на Поглавје 23. Во однос на ова, потребно е да се најдат решенија за задолжителна алокација на средства за ромските населби во локалните самоуправи, решавање на проблемот со децата на улица и просењето и изедначување на ромската етничка заедница во однос на процентуалната застапеност во институциите во споредба со другите етникуми.

Законодавците треба да го подобрат текстот на Законот за основното образование при што ќе ги земат предвид препораките на граѓанските организации. Во оваа смисла, чекор кон оваа насока е создавање на работна група со релевантни претставници од граѓанските организации и Министерството за образование и наука што ќе има задача да го подобри текстот на законот во однос на положбата на децата со попреченост.

Во однос на лицата со попреченост, институциите и избирачките места за време на избори мораат да им бидат пристапни, исто како и интернет-страницата на ДИК. Потребно е и подобрување на нивната евиденција со цел подобро организирање и приспособување на изборниот процес за да можат сите гласачи да го остварат своето право на глас.

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

1. 24info.mk. „Говор на омраза: Не ни требаат дополнителни закони, туку ефективен ангажман од институциите“, 5 февруари 2020. <https://24info.mk/говор-на-омраза-не-ни-требаат-дополнит/>.
2. „Дескоска најави измени на Кривичниот законик за кривични дела поврзани со тортура“, 18 октомври 2019. <https://24info.mk/дескоска-најави-измени-на-кривичниот/>.
3. 24.mk. „Дискриминација на жените од руралните средини“, 15 октомври 2019. <https://www.24.mk/details/diskriminacija-na-zhenite-od-ruralnite-sredini>.
4. „Мемети: Годинава рекорден број на поплаки за детските права, најмногу во образованието“, 20 ноември 2019. <https://www.24.mk/details/memeti-godinava-rekorden-broj-poplaki-za-detskite-prava-najmnogu-vo-obrazovaniето-1>.
5. Службен весник на РМ, бр. 62/15, 231/15, 11/16. Закон за јавнообвинителска служба (n.d.).
6. 360 степени, Алсат М. „Транспортер‘: Владимир Талески осуден на осум години затвор, 31 март 2020. https://360stepeni.mk/transporter-vladimir-талески-osuden-na-osum-godini-zatvor/?fbclid=IwAR1ZP3v6FqfHW0Sm1V0wR_gg3fox01VM13Ez90bgQK0u_hJHM5ANulZVgkk.
7. 360stepeni.mk. „Емил Јакимовски доби затвор од 20 месеци и задолжително лекување во Бардовци“, 16 март 2020. <https://360stepeni.mk/emil-jakimovski-dobi-zatvor-od-20-mesetsi-i-zadolzhitelno-lekuvane-vo-bardovtsi/>.
8. „МОН: Учебникот по социологија ќе биде ревидиран за следната учебна година“, 17 декември 2019. <https://360stepeni.mk/mon-учебникот-po-sotsiologija-ke-bide-revidiran-za-slednata-учебна-godina/>.
9. a1on.mk. „Народниот правобранител ја осуди пораката на пратеникот на ВМРО-ДПМНЕ Стеванација“, 13 август 2019. <https://a1on.mk/macedonia/narodniot-pravobranitel-ja-osudi-porakata-na-pratenikot-na-vmro-dpmne-stevanadhija/>.
10. „Со боксови нападнат ЛГБТИ-активист во Сарај: Ќе те убиеме, а другарките ќе ги силуваме“, 30 јуни 2019. <https://a1on.mk/macedonia/so-boksovi-napadnat-lgbti-aktivist-vo-saraj-kje-te-ubieme-a-drugarkite-kje-gi-siluvame/>.
11. „Социјалните мрежи и навивачката (не)култура“, 10 август 2019. <https://a1on.mk/magazin/socijalnite-mrezhi-i-navivachkata-ne-kultura>.
12. „Хелсиншки комитет: Загрижувачки зголемено насилство помеѓу млади лица, институциите да вложат сериозни напори за превенција на дела од омраза“, 15 август 2019. <https://a1on.mk/macedonia/helsinki-komitet-zagrizhuvachki-zgolemeno-nasilstvo-pomegu-mladi-lica-instituciите-da-vlozhat-seriozni-napori-za-prevencija-na-dela-od-omraza/>.
13. akademik.mk. „Катица Јанева разрешена од функцијата“, 14 септември 2019. <https://akademik.mk/katitsa-janeva-razreshena-od-funktsijata/>.
14. ako.mk. „Даштевски: Смирено ја прифативме одлуката за наша смена, но сега државата е без комисија за заштита од дискриминација“, 28 август 2019. <https://ako.mk/даштевски-смирено-ја-прифативме-одлука-за-наша-смена-но-сега-државата-е-без-комисија-за-заштита-од-дискриминација/>.
15. alfa.mk. „Мрежа за заштита од дискриминација: ‘Законот за спречување и заштита од дискриминација не се спроведуваат соодветно‘“, 5 март 2020. <https://alfa.mk/mreza-za-zashtita-od-diskriminacija-zakonot-za-sprechuvanje-i-zashtita-od-diskriminacija-ne-se-sproveduva-soodvetno/>.
16. apla.mk. „Во завршна фаза е реконструкцијата на затворот во Битола“, 22 февруари 2020. <https://www.apla.mk/index.php/direktno/item/4270-vo-zavrshna-faza-e-rekonstrukcijata-na-zatvorot-vo-bitola>.

17. Barrett, Mr Richard, Mr Philip Dimitrov, and Ciril Ribičič. "Opinion on the Draft Law on the Judicial Council, Adopted by the Venice Commission at Its 118th Plenary Session." Strasbourg: Venice Commission, March 18, 2019. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2019\)008-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2019)008-e).
18. Barrett, Mr Richard, Mr Philip Dimitrov, Ciril Ribičič, and Andras Varga. "Opinion on the Draft Amendments to the Law on Courts, Adopted by the Venice Commission at Its 117th Plenary Session." Strasbourg: Venice Commission, December 17, 2018. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2018\)033-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2018)033-e).
19. CEPEJ. "European Judicial System", n.d. https://public.tableau.com/profile/cepej#!/vizhome/CEPEJ-Overvieww5_0EN/Overview.
20. civilmedia.mk. „Анализа на ЦИВИЛ: Изразен говор на омраза на социјалните мрежи во текот на ТВ-дуелот меѓу Заев и Мицкоски“, 28 февруари 2020. <https://civilmedia.mk/analiza-na-tsvivil-izrazen-govor-na-omraza-na-sotsijalnite-mrezhi-vo-tekot-na-tv-duelot-megu-zaev-i-mitskoski>.
21. „Говор на омраза и повик за насилство за првата парада на гордоста во Скопје“, 20 мај 2019. <https://civilmedia.mk/govor-na-omraza-i-povik-za-nasilstvo-za-prvata-parada-na-gordosta-vo-skopje/>.
22. „МТВ за ЦИВИЛ: Се оградуваме од новинарката што шири говор на омраза“, 23 јули 2019. <https://civilmedia.mk/mtv-za-tsvivil-se-ograduvame-od-novinarkata-shto-shiri-govor-na-omraza/>.
23. „ЦИВИЛ: Црната пропаганда е закана за демократијата и правото на глас“, 28 февруари 2020. <https://civilmedia.mk/tsivil-tsnata-propaganda-e-zakana-za-demokratijata-i-pravoto-na-glas/>.
24. coalition.org.mk. „Став на Коалицијата 'Маргини'“. 25 јули 2019. <http://coalition.org.mk/посебните-училишта-ги-серегипаат-уч/>.
25. Council of Europe. "Details of Treaty No. 108, Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data", January 28, 1981. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/108>.
26. "Details of Treaty No. 223. Protocol Amending the Convention for the Protection of Individuals with Regard to Automatic Processing of Personal Data", October 10, 2018. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/223>.
27. dw.com. „Репортажа: Нехуманите услови во македонските затвори“, 6 септември 2019. <https://www.dw.com/mk/репортажа-нехуманите-услови-во-македонските-затвори/a-50324075>.
28. emagazin.mk. „Промовирана Повелбата на европската федерација за условите за работа на новинарите“, 30 јануари 2020. <https://emagazin.mk/promovirana-povelbata-na-evropskata-federaci-a-za-uslovite-za-rabotana-novinarite>.
29. European Commission. "North Macedonia 2019 Report." Brussels, May 29, 2019. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20190529-north-macedonia-report.pdf>.
30. European Commission. "The former Yugoslav Republic of Macedonia 2016 Report." Brussels, November 9, 2016. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/key_documents/2016/20161109_report_the_former_yugoslav_republic_of_macedonia.pdf.
31. "Update on the Republic of North Macedonia." European Commission, February 3, 2020. <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/update-on-the-republic-of-north-macedonia.pdf>.
32. "Urgent Reform Priorities for the Former Yugoslav Republic of Macedonia", June 2015. https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/urgent_reform_priorities_en.pdf.
33. European Court of Human Rights. "Case of L.R. v. North Macedonia, Application No. 38067/15." Strasbourg, January 23, 2020. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-200433"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).

34. "Case of Trajkovski and Chipovski v. North Macedonia." Strasbourg, February 13, 2020. [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{"tabview":\["document"\],"itemid":\["001-200816"\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{).
35. "Press Country Profile – The Republic of North Macedonia", January 2020. https://echr.coe.int/Documents/CP_Republic_of_North_Macedonia_ENG.pdf.
36. European Institute for Gender Equality. "Gender Equality Index." Accessed April 6, 2020. <https://eige.europa.eu/gender-equality-index/about>.
37. European Policy Institute. "Human Rights Defenders in the Western Balkans – Intimidation Instead of Recognition", December 6, 2019. <https://epi.org.mk/wp-content/uploads/2019/12/Human-Rights-Defenders-Report.pdf>.
38. European Roma Rights Centre. „На Северна Македонија и се наложува да им исплати обештетување за иселување на бремениите Ромки“, 23 март 2020. http://www.errc.org/uploads/upload_en/file/5219_file1_pr-north-macedonia-ordered-to-compensate-pregnant-romani-women-macedonian.pdf.
39. fokus.mk. „Дури 36% од момчињата со хомосексуална определба размислувале за самоубиство поради насилство“, 16 ноември 2019. <https://fokus.mk/duri-36-od-momchinata-so-homoseksualna-opredelba-razmisluvale-za-samoubistvo-poradi-nasilstvo/>.
40. Freedom House. "Freedom In The World 2019 – North Macedonia." Accessed March 29, 2020. <https://freedomhouse.org/country/north-macedonia/freedom-world/2019>.
41. frontline.mk. „Говор на омраза: Северцинија мора да биде казнета. Ова што се случува е дар божји“, 14 март 2020. <https://frontline.mk/2020/03/14/govor-na-omraza-sever-ani-a-mora-da-bide-kazneta-ova-shto-se-sluchuva-e-dar-bozhi-i/>.
42. <http://mediaobservatorium.mk>. „До мај ќе се анализира примената на Законот за граѓанска одговорност за навреда и клевета“, 1 април 2020. <http://mediaobservatorium.mk/do-maj-ke-se-analizira-primenata-na-zakonot-za-graganska-odgovornost-za-navreda-i-kleveta/>.
43. Institute for Research and Policy Analysis – Romalítico. "Shadow Report – The Implementation of the Strategy for Roma in 2019", n.d.
44. iportal.mk. „Жртвите од лустрација обештетени со вкупно 32.400 евра“, 18 февруари 2020. <https://iportal.mk/makedonija/zhrtvite-od-lustracija-obesshteteni-vkupno-32-400-evra/>.
45. kanal5.com.mk. „Во Македонија најмногу се дискриминира на политичка основа“, 8 март 2020. <https://kanal5.com.mk/vo-makedonija-najmnogu-se-diskriminira-na-politichka-osnova/a412234>.
46. „Мемети за РСЕ: Зголемен број поплаки за вознемирување на работното место“, 10 ноември 2019. <https://kanal5.com.mk/memeti-za-rse-zgolemen-broj-poplaki-za-voznemiruvanje-na-rabotnoto-mesto/a396667>.
47. makpress.mk. „Горан Трајковски си поднесе оставка од ДЗЛП, се сели во банкарскиот сектор“, 20 мај 2019. <https://makpress.mk/Home/PostDetails?PostId=290198>.
48. „Изјава на Кристина Озимец, новинарка, дадена за време на конференција: Истражувачкото новинарство во земјава уште долго време ќе биде само посакуван идеал“, 23 јануари 2020. <https://makpress.mk/Home/PostDetails?PostId=324925>.
49. „Конференција: Со плати од 300–400 евра во Македонија не може да има истражувачко новинарство“, 23 јануари 2020. <https://makpress.mk/Home/PostDetails?PostId=324925>.
50. meta.mk. „ЗНМ бара да се поништи конкурсот за нови членови на Надзорниот одбор на МРТ“, 22 јануари 2020. <https://meta.mk/znm-bara-da-se-ponishti-konkursot-za-novi-chlenovi-na-nadzorni-ot-odbor-na-mrt/>.
51. „Нема реформи, нема зголемен буџет – Владата и скрати на МРТ над 6 милиони евра“, 24 јануари 2020. <https://meta.mk/nema-reformi-nema-zgolemen-bucet-vladata-i-skrati-na-mrt-nad-6-milioni-evra/>.

52. mkd.mk. „Втор дел од извештајот на омбудсманот – еден затворски чувар обезбедува 50 притворени лица во затворот во Шутка“, 8 јуни 2019. <https://www.mkd.mk/makedonija/eden-zatvorski-chuvar-obezbeduva-50-pritvoreni-lica-vo-istrazhniot-zatvor-vo-shutka>.
53. „ЕУ со грант од 1,95 милиони евра ќе помага во реконструкција на затворите во Шутка, Идризово, Тетово и Куманово“, 24 септември 2019. <https://www.mkd.mk/makedonija/eu-so-grant-od-195-milioni-evra-kje-pomaga-vo-rekonstrukcija-na-zatvorot-vo-shutka>.
54. „За 4 месеци до Судот во Стразбур поднесени 385 барања од граѓани од Македонија“, 30 октомври 2019. <https://www.mkd.mk/makedonija/politika/za-4-meseци-do-sudot-vo-strazbur-podneseni-385-baranja-od-gragjani-od-makedonija>.
55. „Завршна конференција на Коалицијата ‘Сите за правично судење’ – Секој ден во земјава една жена пријавува семејно насилство“, 4 декември 2019. <https://www.mkd.mk/makedonija/skopje/sekoj-den-vo-zemjava-edna-zhena-prijavuva-semejno-nasilstvo>.
56. mtm.mk. „Изјава на Есад Рахик, директор на КПД затвор – Скопје на конференција: Условите во затворите променети, но далеку од идеални“, 25 септември 2019. <https://mtm.mk/makedonija/53144-konferencija-uslovlite-vo-zatvorite-promeneti-no-daleku-od-idealni>.
57. „Изјава на Јовица Стојановиќ, директорот на Управата за извршување санкции на конференција: Условите во затворите променети, но далеку од идеални“, 25 септември 2019. <https://mtm.mk/makedonija/53144-konferencija-uslovlite-vo-zatvorite-promeneti-no-daleku-od-idealni>.
58. novamakedonija.com.mk. „Почитување на верските слободи и права“, спроведено од Институтот за политички истражувања – Скопје“, 18 јуни 2019. <https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/ziveeme-vo-religiozno-i-tolerantno-op/Ибид>.
59. NovaTv.mk. „Заев: Осуда за секој вид говор на омраза и антисемитизам или што може така да се толкува“, 8 јануари 2020. <https://novatv.mk/zaev-osuda-za-sekoj-vid-govor-na-omraza-i-antisemitizam-ili-shto-mozhe-taka-da-se-tolkuva/>.
60. „Заложбите за еднакви плати меѓу мажите и жените кај нас се само на хартија“, 15 јули 2019. <https://novatv.mk/zalozhbite-za-ednakvi-plati-megu-mazhite-i-zhenite-kaj-nas-se-samo-na-hartija/>.
61. okno.mk. „Реакции на еснафските здруженија за најавениот план на Владата за борба против дезинформации“, 26 јули 2019. <https://okno.mk/node/79583>.
62. opserver.mk. „Граѓански организации бараат системски и трајни решенија за проблемите на Ромите“, 29 ноември 2019. <https://opserver.mk/politika/gragjanski-organizacii-baraat-sistemski-i-trajni-reshenija-za-problemite-na-romite/>.
63. Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). “Barometer Of Equal Opportunities”, November 21, 2019. <https://www.osce.org/mission-to-skopje/439679?download=true>.
64. radiomof.mk. „Коалиција ‘Маргини’: Управата за матична евиденција се изживува со лицето Х и го понижува Судот од Стразбур“, 11 декември 2019. <https://www.radiomof.mk/koalicija-margini-upravata-za-matichna-videncija-se-izzhivuva-so-liceto-h-i-go-ponizhuva-sudot-od-strazbur/>.
65. Reporters Without Borders. “Reporters Without Borders – North Macedonia 2019 World Press Freedom Index”, April 18, 2019. <https://rsf.org/en/republic-macedonia>.
66. sdk.mk. „Првата парада на гордоста во Скопје ќе се одржи на 29 јуни, најави националната мрежа за борба против хомофобијата и трансфобијата“, 20 мај 2019. <https://sdk.mk/index.php/makedonija/prvata-parada-na-gordosta-vo-skopje-ke-se-odrzhi-na-krajot-na-juni-najavi-natsionalnata-mrezha-za-borba-protiv-homofobijata-i-transfobijata/>.

67. Senior Experts' Group. "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Assessment and Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues 2017", September 14, 2017. https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2017.09.14_seg_report_on_systemic_rol_issues_for_publication.pdf.
68. "The Former Yugoslav Republic of Macedonia: Recommendations of the Senior Experts' Group on Systemic Rule of Law Issues Relating to the Communications Interception Revealed in Spring 2015", August 6, 2015. <https://cutt.ly/mywacld>.
69. slobodnaevropa.mk. „Протекоа документи за 'Рекет', Заев, Димитров и Шекеринска најавуваат тужби“, 24 август 2019. <https://www.slobodnaevropa.mk/a/30126949.html>.
70. State Department. "North Macedonia 2019 Human Rights Report", 2020. <https://www.state.gov/reports/2019-country-reports-on-human-rights-practices/north-macedonia/>.
71. Transparency International. "2018 Corruption Perceptions Index." Transparency International, January 29, 2019. https://www.transparency.org/news/pressrelease/corruption_perceptions_index_2018.
72. "2019 Corruption Perceptions Index", n.d. <https://www.transparency.org/cpi2019#report>.
73. tv21.tv. „Закани за екипа на ТВ 21 во Арачиново – 'Да избришеш сè, инаку ветувам дека сè ќе скршам'“, 17 април 2019. <https://cutt.ly/0ywaEww>.
74. United Nations, Office on Drugs and Crime. "Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners – Adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Held at Geneva in 1955, and Approved by the Economic and Social Council by Its Resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of 13 May 1977", July 31, 1957. https://www.unodc.org/pdf/criminal_justice/UN_Standard_Minimum_Rules_for_the_Treatment_of_Prisoners.pdf.
75. US Department of State – Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. "North Macedonia 2019 Human Rights Report", March 11, 2020. <https://www.state.gov/wp-content/uploads/2020/02/NORTH-MACEDONIA-2019-HUMAN-RIGHTS-REPORT.pdf>.
76. Venice Commission. "Draft Opinion on the Draft Law on the Public Prosecutors Office and the Draft Law on the Council of Public Prosecutors of the Former Yugoslav Republic of Macedonia," September 3, 2007.
77. World Economic Forum. "Global Gender Gap Report 2020", December 16, 2019. http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2020.pdf.
78. Аврамовски, Дарко, и Натали Петровска. „Конфискација на имот во судските постапки поврзани со корупција“. Коалиција „Сите за правично судење“, ноември 2019. <https://all4fairtrials.org.mk/wp-content/uploads/2019/12/PB-CAFT-MKD-2019.pdf>.
79. Агенција за аудио и аудиовизуелни услуги. „Соопштение за јавност“, 24 август 2019. <https://avmu.mk/2019/08/24/соопштение-за-јавност-8/>.
80. Академија за судии и јавни обвинители. Интернет-страница на Академијата за судии и јавни обвинители, n.d. <https://jpacademy.gov.mk/initial-training/>.
81. „Допис од АСЈО за доставување на предлог-теми за општата програма за континуирана обука 2021–2022 година“, февруари 2020.
82. „Зажакнување на казнено-поправниот систем и пробациската служба“, 29 јануари 2020. <https://jpacademy.gov.mk/zajaknuvane-na-kazneno-popravniot-sistem-i-probacziskata-sluzhba/>.
83. Академија за судии и јавни обвинители. „Повик за пријавување на предавачи на академијата“, n.d. 02.2020.
84. Академик. „Конституиран Советот за координирање на ИКТ во правосудството“, 11 август 2019. <https://akademik.mk/konstituiran-sovetot-za-koordinirane-na-ikt-vo-pravosudstvoto/>.

85. „Новиот закон за Академијата за судии и јавни обвинители влегува во собраниска процедура“, 25 јули 2019. <https://akademik.mk/noviot-zakon-za-akademijata-za-sudii-i-javni-obviniteli-vleguva-vo-sobraniska-protsedura/>.
86. „СЈО му ги предава предметите на Јавното обвинителство“, 13 септември 2019. <https://akademik.mk/sjo-mu-gi-predava-predmetite-na-javnoto-obvinitelstvo/>.
87. Ана Василевска. „Жесток говор на омраза на социјалните мрежи: Бесилка за Зоран Заев порачуваат поддржувачи на ВМРО–ДПМНЕ“, 2 март 2020. <https://a1on.mk/macedonia/zhestok-govor-na-omraza-na-socijalnite-mrezhi-besilka-za-zoran-zaev-porachuvaat-poddrzhuvachi-na-vmro-dpmne/>.
88. Апелациски суд – Битола. „Број на предмет: ГЖ-1671/19“, 25 декември 2019.
89. Апелациски суд – Скопје. „Соопштение до јавноста“, 20 ноември 2019. <https://cutt.ly/QuwaXCS>.
90. Битраков, Константин, и Сандра Елена. „Отвореност на судството во Република Северна Македонија“, 2020. <https://cpia.mk/media/files/112029-otvorenost-na-sudstvoto-vo-republika-severna-makedonija.pdf>.
91. Блупринт група за правосудство. „Анализа на капацитетите и ресурсите на јавното обвинителство во Република Северна Македонија“, март 2020. <https://epi.org.mk/wp-content/uploads/2020/03/Resursi-kapaciteti-jo-2020.pdf>.
92. „Податоци од вториот квартален извештај за следење на спроведувањето на Стратегијата за реформи во правосудството (2017-2022) во однос на транспарентноста, вклученоста на засегнатите страни, како и временската рамка на спроведување на стратегијата“, 16 декември 2019. <https://www.facebook.com/bluprint.group.for.judicial.reforms/photos/a.459682504783803/595740244511361/?type=3&theater>.
93. „Реакција по повод изборот на член на Судскиот совет на РСМ“, 2019 декември. <https://www.ihr.org.mk/p.php?pid=556>.
94. „Со пролонгирање на изборот на судии се доведе во прашање и ефикасноста и ефективноста на Судскиот совет при избор и разрешување судии“, февруари 2020. <https://www.ihr.org.mk/p.php?pid=597>.
95. Влада на Република Северна Македонија. „Записник од 141. седница на Владата на Република Северна Македонија, одржана на 25.6.2019 година“, 25 јуни 2019. <https://vlada.mk/file/42474/download?token=-YltSMOo>.
96. „Од 127. седница на Владата на РСМ: Се подготвува ИКТ-стратегија за правосудството; ‘Младинска картичка’ за повеќе поволности; Стратегија за развој на женското претприемништво; Ке се формира ресурсен центар за родово одговорно креирање политики“, 26 март 2019. <https://vlada.mk/node/17291>.
97. Влада на Република Македонија. „Договор за пријателство, добрососедство и соработка меѓу Република Македонија и Република Бугарија“, 22 јануари 2020. https://vlada.mk/sites/default/files/dogovori/Dogovor_Za_Prijatelstvo_Dobrososedstvo_Sorabotka_Megju_Republika_Makedonija_I_Republika_Bugarija.pdf.
98. Влада на Република Северна Македонија. „Конечен договор за решавање на македонско-грчкиот спор за името и за стратешко партнерство“, 2018. <https://vlada.mk/node/14958>.
99. „МВР, Спасовски: Создаваме ефикасни органи за водење на финансиски истраги“, 6 јули 2019. <https://vlada.mk/node/18133>.
100. „Министерот без ресор за Музафер Бајрам на состанок во Министерството за локална самоуправа“, 13 септември 2019. <https://mbr-ds.gov.mk/?q=node/115>.
101. „Од 124. седница на Владата на РСМ: Утврден реформскиот пакет предлог-закопи за јавно обвинителство, Совет за јавни обвинители и за бесплатна правна помош; Усвоени измени на предлог-законот за недискриминација“, март 2019. <https://vlada.mk/node/17072>.
102. „Од 134. седница на Владата“, 5 август 2019. <https://vlada.mk/node/17749>.

103. „Предлог-план за одлучна акција против ширење дезинформации и против напади врз демократијата“, 24 јули 2019. <https://vlada.mk/node/18640>.
104. „Предлог-план за одлучна акција против ширење дезинформации“, 24 јули 2019. https://vlada.mk/sites/default/files/dokumenti/predlog-plan_za_akcija_protiv_dezinformacii_final.pdf.
105. „Редовен надзор во судовите за системот АКМИС – предметите се доделуваат електронски, нема доделени предмети на рака“, 17 јуни 2019. <https://vlada.mk/node/18262>.
106. Уредба со законска сила за роковите во судските постапки за време на вонредната состојба и постапувањето на судовите и јавните обвинителства, Pub. L. No. Службен весник на РСМ, бр. 84 од 30.3.2020 година (2019).
107. Врховен суд. „Решение (2/2020) по барање за слободен пристап до информации“, 29 јануари 2020.
108. „Решение (3/2020) по барање за слободен пристап до информации“, 29 јануари 2020.
109. Даниловска, Данче, и Нада Наумовска. „Препораки за подобрување на состојбата – отвореност на судската власт во регионот и во Северна Македонија“. Фондација Метаморфозис, јули 2019.
110. „Дванаесетта седница на Советот, 19 јуни 2019“, 12 јуни 2019.
111. Деловски, Велимир, Ардита Абази Имери, Ива Цоневска, и Ангела Саплиева. „Извештај во сенка за Поглавјето 23 за периодот од мај 2016 до јануари 2018 година“. Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 29 март 2018. https://epi.org.mk/docs/Mreza23_izvestaj%20vo%20senka_2018.pdf.
112. „Дијалог за политика 'Реформите во Поглавје 23', 17 април 2019 година“, 17 април 2019.
113. Дирекција за заштита на лични податоци. „Годишен извештај за работата на ДЗЛП за 2019“, 31 март 2020. https://dzlp.mk/sites/default/files/u4/godisen_izvestaj_dzlp_2019.pdf.
114. Д-р Денис Прешова. „Ветинг во судството: Од вонредна мерка до вонредни проблеми“, март 2020.
115. Државен завод за статистика. „Жените и мажите во Северна Македонија“, 7 март 2019. <http://www.stat.gov.mk/Publikacii/Gender2019.pdf>.
116. Државна комисија за спречување корупција. „Консултативен процес за Националната стратегија 2020-2024“, 2019. <https://www.dsk.mk/index.php?id=118>.
117. Национална стратегија за спречување на корупцијата и судирот на интереси, 2020-2024 година (n.d.). <https://www.sobranie.mk/materialdetails.nspx?materialId=26202b06-2e9a-4e8f-a22b-742fa820d094>.
118. „Одлуки од седници“, n.d. <https://www.dsk.mk/index.php?id=113&L=0>.
119. ЕСЧП. „Случај на Х v. Република Македонија (Жалба број 29683/16)“, 2019. <https://cutt.ly/FywaCV0>.
120. Закон за заштита на личните податоци, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020 S (n.d.).
121. Здружение за промоција и развој на инклузивно општество ИНКЛУЗИВА. „Бариери и можности за инклузивни избори во Република Северна Македонија“, 2019. <http://inkluziva.mk/wp-content/uploads/2019/10/Inkluziva-Election-Obs-Report-Final.pdf>.
122. Здружение на новинари на Македонија. „ЗНМ и СЕММ: Регистарот на професионални онлајн-медиуми достапен на www.promedia.mk“, 6 март 2020. <https://znm.org.mk/зnm-и-семм-регистарот-на-професионални/>.
123. „Изјава на Самуел Жбогар, евроамбасадор на делегацијата на Европска унија во Северна Македонија“, 19 јуни 2019. <https://mms.mk/80644/жбогар-циклусот-на-дискриминација-си/>.
124. „Изјава на Уранија Пировска, претседателка на Хелсиншкиот комитет за човекови права на РМ“, 3 мај 2020. <https://www.slobodenpecat.mk/pirovska-govorot-na-omraza-stana-predizboren-reczept-pritoa-ne-se-razmisluva-kolku-e-toa-opasno>.

125. Институт за европска политика. „Анкета со медијатори, спроведена во февруари 2020 година“, n.d.
126. „Дијалог за политики: Ветингот како вонредна мерка ќе создаде вонредни проблеми“, 3 јуни 2020. <https://epi.org.mk/post/14608>.
127. „Документ за јавните политики, 'Имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година'“, декември 2019. <https://cutt.ly/OywaM6R>.
128. Институт за европска политика. „Извештај од работилницата за размена на искуства“, 30 ноември 2019.
129. „Статус на имплементација на Итните реформски приоритети“, n.d. <http://www.merc.org.mk/status-na-realizacija-na-itni-reformski-prioriteti>.
130. Институт за човекови права и Транспаренси интернешнал Македонија. „Втор квартален извештај септември-ноември 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“, 2019. <https://cutt.ly/Pywa82k>.
131. Институт за човекови права и Транспаренси интернешнал Македонија. „Прв квартален извештај јуни-август 2019 од следењето на работата на Државната комисија за спречување корупција“, 2019. <https://cutt.ly/fywa5Gi>.
132. Ирена Каревска. „Дискриминаторска училишна литература: Ромите – 'Цигани лажливци', 'Жените-слугинки'“, 6 ноември 2019. <https://www.24.mk/details/diskriminatoraska-uchilishna-literatura-romite-cigani-lazhlivci-zhenite-sluginiki>.
133. Јавно обвинителство на Република Северна Македонија. „Соопштение“, 13 септември 2019. <http://jorm.gov.mk/soopshтение-67/>.
134. Кабинет на министерот без ресор за имплементација на Стратегијата за Роми. „Реализација на активности на кабинетот на министерот без ресор за периодот април 2019 – март 2020“, 8 април 2020.
135. Караманди Попчевски, Љубица, и Нино Наумов. „Анализа на судската мрежа во Република Македонија“. Министерство за правда, 2018. <https://cutt.ly/HywsqTK>.
136. Коалиција „Сите за правично судење“. „Анализа на податоците од набљудуваните судски постапки во предмети од семејно и родово базирано насилство во 2019 година“, n.d.
137. Кристина Кифнер. „Двојна дискриминација на Ромките“, 14 септември 2019. https://www.dw.com/mk/двојна-дискриминација-на-ромките/a-50396943?maca=maz-rss-maz-pol_svet_timemk-4725-xml-mrss.
138. Кристина Хаџи-Василева. „Родово мапирање во сферата на ИКТ во Македонија“, 2019. <https://metamorphosis.org.mk/wp-content/uploads/2019/05/Gender-and-IT-Assesement-MK-01.pdf>.
139. Љупчо Златев, новинар. „Од утре Фатиме Фетаи повторно ќе се буди со песната на ранобудниот петел од Боговиње. Ќе се врати во субмисивна позиција пред традиционалниот националистички патријархат. За жал, пропадна уште една 'икона'. Од урбаниот живот на Фатиме ќе и останат само спомени, спомени проследени со стихови од нејзиниот омилен Аца Лукас. Нема да може ни да пие од тага, затоа што таму во Боговиње за пиење жените ги тепаат“, 15 септември 2019. <https://www.facebook.com/lzlatev/posts/2693815953985184>.
140. Македонска радио-телевизија. „Финансиски план за изменување на финансискиот план на Јавното радиодифузно претпријатие – Македонска радио-телевизија за 2020 година“, 2019. <http://mrt.com.mk/sites/default/files/Финансиски%20план%20за%20изменување%20на%20Финансискиот%20план%20на%20ЈРП%20МРТ%20за%202020г.pdf>.
141. Марија Башевска. „Индекс на родово еднаквост во Северна Македонија“, 4 октомври 2019. https://eurogender.eige.europa.eu/system/files/events-files/gender_equality_index_macedonia_mk.pdf.

142. Министерство за правда. „Годишен извештај за имплементација на стратегијата за реформа на правосудниот сектор 2017-2022 година“, n.d.
143. Министерство за правда. „Извештај од извршен увид во функционалноста на информатичкиот систем и надзор над примената на одредбите од судскиот деловник во судовите“, 7 декември 2018. <https://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/%D0%90%D0%9A%D0%9C%D0%98%D0%A1%20%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%B5%D1%88%D1%82%D0%B0%D1%98.pdf>.
144. Министерство за правда. Стратегија за информатичко-комуникациска технологија во правосудството за 2019-2024 година (ревизирана стратегија) (2019). <https://cutt.ly/7ywsixg>.
145. Министерство за правда. Стратегија за реформа на правосудниот сектор за периодот 2017-2022 година со Акциски план (2017). http://www.pravda.gov.mk/Upload/Documents/Strategija%20i%20akciski%20plan_MK-web.pdf.
146. Министерство за труд и социјална политика. „Дом за лицата без живеалиште“, 8 ноември 2018. <https://www.facebook.com/carovska.mila/videos/vb.153058271906889/1770636459711344/?type=2&theater>.
147. „Холандската влада со финансиска поддршка за имплементација на Истанбулската конвенција“, 29 јули 2019. http://mtsp.gov.mk/juli-2019-ns_article-holandskata-vlada-so-finansiska-poddrshka-za-implementacija-na-istanbulskata-konvencija.nspх.
148. „Царовска: Се интензивираат активностите на мобилните тимови, идентификувани 167 деца на улица“, 15 мај 2019. http://www.mtsp.gov.mk/maj-2019-ns_article-carovska-se-intenziviraat-aktivnostite-na-mobilnite-timovi-identifikuvani-167-deca-na-ulica.nspх.
149. „Мониторинг-извештај за работата на Судскиот совет – извештај број 2 (период на известување октомври 2018 – јануари 2019)“, февруари 2019. <http://ihr.org.mk/uploads/IHR%20-%20Monitoring%202-2019.pdf>.
150. Мрежа за заштита од дискриминација. „Колкава е дискриминацијата врз жените? – Сексизмот во бројки“, 27 ноември 2019. <https://emagazin.mk/frapantni-podatoci-za-nasilstvoto-vrz-zhenite-seko-a-chetvta-e-zhrtva-na-fizichko-nasilstvo/>.
151. Народен правобранител. „Годишен извештај за степенот на обезбедувањето, почитување, унапредување и заштита на човековите слободи и права – 2019“, 2020. <http://ombudsman.mk/upload/Godisni%20izvestai/GI-2019/GI-2019.pdf>.
152. Наташа Бошковска-Златкова. „ЛГБТИ Ромите се жртви на интерсекциска дискриминација. Овие граѓани се истовремено жртви на расизам, хомофобија и трансфобија“, 9 август 2019. <https://www.fakulteti.mk/news/09082019/lgbti-romite-se-zhrtvi-na-intersekciska-diskriminacija-ovie-gragjani-se-istovremeno-zhrtvi-na-rasizam-homofobija-i-transfobija>.
153. Наум Котевски. „Тортурата во затворите и нејзината (не)казнивост“, 30 декември 2019. <https://novatv.mk/torturata-vo-zatvorite-i-nejzinata-ne-kaznivost/>.
154. Наум Стоилковски, портпарол на ВМРО-ДПМНЕ. „Излезе Заев со Нина Групировка за да си го претстави ребалансот. . . Сега е јасно дека со финансии министерува Заев, а Нина е цирло девојка – презентерка за владините светлечки јојоа и стомак-елиминатори“, 9 март 2019.
155. Одлука за определување на бројот на јавни обвинители на јавните обвинителства и јавни обвинители во јавните обвинителства, Pub. L. No. Службен весник на РСМ, број 18/19 (2019).
156. Основен суд Прилеп. „Број на предмет: П4-88/17“, 12 септември 2018.
157. Основно јавно обвинителство Скопје. „Поднесено обвинение за злоупотреба на информацискиот систем за автоматско управување со судски предмети АКМИС“, 7 август 2019. <http://jorm.gov.mk/podneseno-obvinenie-za-zloupotreba-n/>.

158. Петровска, Натали, Сибел Амет, и Жарко Хаџи-Зафиров. „Ефикасна кривична правда: Преглед на предметите иницирани од СЈО“, 2020.
159. Правдико. „Избран новиот претседател на Советот на јавни обвинители“, 30 август 2019.
160. „Јовески: За доверливост двапати се делеле надоместоци во СЈО“, 28 ноември 2019. <https://www.pravdiko.mk/joveski-za-doverlivost-dvapati-se-delele-nadomestotsi-vo-sjo/>.
161. Претседател на Судскиот совет на РСМ. „Допис од претседателот на Судскиот совет на РСМ до Институтот за европска политика“, март 2020.
162. „Промедиа – професионални онлајн-медиуми“, 29 март 2020. www.promedia.mk.
163. „Промовирани нови инфографици за медиумска писменост“, 24 септември 2019. <https://mediumskapismenost.mk/промовирани-нови-инфографици-за-меди/>.
164. Реактор – Истражување во акција. „Родово базирана дискриминација и работнички права во Северна Македонија“, 11 април 2019. http://www.reactor.org.mk/CMS/Files/Publications/Documents/kwn-final-mk3.pdf?fbclid=IwAR1Paaujс-gf39-W584plbn2IHsDF-hCJNwgMkYgM9UFhD6E25XZ_jOnZUI.
165. „Што треба да содржи новиот закон за работни односи“, 26 декември 2019. <http://reactor.org.mk/CMS/Files/Publications/Documents/Барања%20за%20ЗРО.pdf>.
166. Службен весник на Р. Македонија, бр. 159 од 15.09.2015 година. Закон за јавно обвинителство за гонење на кривични дела поврзани и кои произлегуваат од содржината на незаконското следење на комуникациите (2015).
167. Службен весник на РМ, бр. 231 од 31.12.2015 година. Закон за изменување и дополнување на Законот за платите на јавните обвинители (n.d.). <https://www.pravdiko.mk/wp-content/uploads/2013/11/Zakon-za-izmenuvane-i-dopolnuvane-31-12-2015.pdf>.
168. Службен весник, бр. 12, 19 јануари 2019 година. Закон за спречување на корупцијата и судир на интереси, Службен весник, бр. 12, 19 јануари 2019 година § (n.d.). https://dksk.mk/fileadmin/user_upload/Zakon_za_sprecuvanje_na_korupcija_i_sudirot_na_interesi.pdf.
169. Службен весник, бр. 52/1991. Устав на Република Македонија, Pub. L. No. Службен весник на Република Македонија, бр. 52/1991 (n.d.).
170. Службен весник на Република Македонија. Закон за амнестија, Службен весник на Република Македонија, бр. 11/2018 § (n.d.).
171. Закон за заштита на децата, Службен весник на Република Македонија, бр. 23/2013, 12/2014, 44/2014, 144/2014, 10/2015, 25/2015, 150/2015, 192/2015, 27/2016, 163/2017, 21/2018 и 198/2018 и Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 104/2019, 146/2019 и 275/2019) § (n.d.).
172. Службен весник на Република Северна Македонија. Закон за неевидентирани лица во матична книга на родени, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020 § (n.d.).
173. Закон за основно образование, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 161/2019 § (n.d.).
174. Закон за социјална заштита, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 104/2019 § (2019).
175. Закон за спречување и заштита од дискриминација, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 101/2019 § (n.d.).
176. Одлука за изменување на Одлуката за забрана и посебен режим на движење на територијата на Република Северна Македонија, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 92 § (2020). <http://www.slvesnik.com.mk/issues/7648c4c4c7f14c829d9ed7126203a391.pdf>.

177. Одлука за утврдување на постоење на вонредна состојба на територијата на Република Северна Македонија за период од 30 дена, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 68 § (2020). <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/4049500a3fc544da898402bee6a65758.pdf>.
178. Уредба со законска сила за примена на Законот за заштита на населението од заразни болести за време на вонредна состојба, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 72 § (2020). <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/efd6cd84b37e40a19e3f75515b759d06.pdf>.
179. Уредба со законска сила за примена на Законот за јавните собири за време на вонредната состојба, Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 71 § (2020). <http://www.slvesnik.com.mk/Issues/40bc29d1bef34cd18819fa5359471eec.pdf>.
180. Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020. Закон за јавното обвинителство (n.d.).
181. Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 96/2019. Закон за изменување и дополнување на Закон за судовите (2019).
182. Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 102/2019. Закон за Судскиот совет на Република Северна Македонија (2019).
183. Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 190/2020. Закон за правосудниот испит (2019).
184. Службен весник на РМ, бр. 150 од 18.11.2010 година. Закон за кривичната постапка (n.d.). http://jorm.gov.mk/wp-content/uploads/2016/03/Zakon_za_Krivicna_postapka_150_18112010-2.pdf.
185. Службен весник на РМ и Службен весник на РСМ. Закон за градење, Службен весник на Република Македонија, бр. 130/2009, 124/2010, 18/2011, 36/2011, 54/2011, 13/2012, 144/2012, 25/2013, 79/2013, 137/2013, 163/2013, 27/2014, 28/2014, 42/2014, 115/2014, 149/2014, 187/2014, 44/2015, 129/2015, 217/2015, 226/2015, 30/2016, 31/2016, 39/2016, 71/2016, 132/2016, 35/2018, 64/2018 и 168/2018 и Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 244/2019 и 18/2020 § (n.d.).
186. Службен весник на Република Северна Македонија, бр. 42/2020. Закон за изменување и дополнување на Законот за Советот на јавни обвинители (2020).
187. Снежана Калабакова. „Став на Националниот сојуз на лица со телесен инвалидитет – Мобилност Македонија“, 29 јуни 2019. <https://www.novamakedonija.com.mk/makedonija/skorje/nedostigaat-pristapni-rampi-za-inval>.
188. Собрание на Република Северна Македонија. „Декларација за правото на политичко учество на граѓаните со попреченост“, 23 декември 2019. 04.07.2020. <https://www.sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=7b095196-5644-4764-ba1c-61446e2ef3e2&t=pdf>.
189. „Одлука за избор на член на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија“, 16 февруари 2020. <https://www.sobranie.mk/materialdetails.nspix?materialId=eae3c83-1258-4a93-9fb3-eb0ebfcf3d47>.
190. „Седница бр. 135 на Собранието на РСМ“, 16 февруари 2020. <https://www.sobranie.mk/sessiondetails.nspix?sessionDetailsId=960776a1-bef0-4c2b-a514-a325b5a6b7b9&date=16.2.2020>.
191. „Седница бр. 137 на Собранието на Република Северна Македонија“, 16 февруари 2020. <https://www.sobranie.mk/sessiondetails.nspix?sessionDetailsId=333eab9d-a4d8-4be0-8719-c0584d535027&date=16.2.2020>.
192. „Седница бр. 123 на Собранието на Република Северна Македонија“, 16 февруари 2020.
193. „Седница бр. 131 на Собранието на Република Северна Македонија“, 16 февруари 2020. <https://www.sobranie.mk/sessiondetails.nspix?sessionDetailsId=d1d8dd83-ad51-4bf6-9c36-543dc6bf81a5&date=16.2.2020>.
194. „Седница бр. 94 на Собранието на Република Северна Македонија, закажана на 27.03.2019 година во 14 часот“, 27 мај 2019. <https://sobranie.mk/sessiondetails.nspix?sessionDetailsId=e72fa0e3-bf09-4a06-831a-ef9e3e43b08b&date=16.5.2019>.

195. „Стенографски белешки – второ продолжение на 126. седница на Собранието на Република Северна Македонија, одржана на 25 декември 2019 година“, 25 декември 2019. <https://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=b4fcd8cd-6de3-4ed1-87dc-48dd3e3b99f1&t=pdf>.
196. „Стенографски белешки од првото продолжение на 94. седница на Собранието на Република Северна Македонија, одржана на 16 мај 2019 година“, 27 март 2019. <https://sobranie.mk/downloaddocument.aspx?id=cc847d1d-7021-40c2-8696-bc4a59020640&t=pdf>.
197. Совет за етика во медиумите во Македонија. „Апелациони судови: Ист третман на онлајн-медиумите како и традиционалните“, 21 мај 2019. <https://www.semm.mk/novosti/2015-08-11-15-03-18-vesti-od-semm/636-apelacioni-sudovi-ist-tretman-na-onlajn-mediumite-kako-i-tradicionalnite>.
198. „Бараме деблокирање на медиумските реформи“, 12 јули 2019. <https://semm.mk/soopshstenija/644-barame-deblokiranje-na-mediumskite-reformi>.
199. „Правила за прием на интернет-портали за членство во СЕММ“, 29 март 2020. <https://www.semm.mk/chlenstvo/pravila-za-chlenstvo>.
200. „Формирана мрежа за борба против говор на омраза во медиумите“, 30 јануари 2019. <https://semm.mk/soopshstenija/598-formirana-mrezha-za-borba-protiv-govor-na-omraza-vo-mediumite>.
201. Совет на јавни обвинители. „Одлука за избор на јавни обвинители“, 17 декември 2019. <http://sjorm.gov.mk/%d0%be%d0%b4%d0%bb%d1%83%d0%ba%d0%b0-6/>.
202. Совет на јавни обвинители, n.d. <http://sjorm.gov.mk/>.
203. „Соопштение“, 12 декември 2019. <http://sjorm.gov.mk/%d1%81%d0%be%d0%be%d0%bf%d1%88%d1%82%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5-39/>.
204. „Соопштение – 85. седница на Советот на јавните обвинители на Република Северна Македонија“, 17 јануари 2020. <http://sjorm.gov.mk/%d1%81%d0%be%d0%be%d0%bf%d1%88%d1%82%d0%b5%d0%bd%d0%b8%d0%b5-45/>.
205. Стојкова Зафировска, Лидија, Жарко Алексов, и Александар Гоцо. „Прв национален извештај од матрицата за мерење на перформансите и реформите во правосудството“, февруари 2018. <https://cpia.mk/media/files/prv-nacionalen-izveshtaj-od-matricata-na-indikatori-za-merenje-na-performansite-i-reformite-vo-pravosudstvoto.pdf>.
206. „Стручна дебата во Собранието за Законот за јавно обвинителство“, 2020.
207. Судски портал на Република Северна Македонија. Судски совет на РСМ, n.d. <https://cutt.ly/pywd8n2>.
208. Судски совет на Република Северна Македонија. „Годишен извештај за работата на Судскиот совет на Република Северна Македонија за 2018 година“, 2018.
209. Судски совет на Република Северна Македонија, „Годишен извештај за работата на Судскиот совет за 2019 година“, 2019.
210. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение“, 23 јануари 2020. <https://cutt.ly/Uywfy3M>.
211. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение за јавност“, 2 јули 2020. <https://cutt.ly/quwfi9D>.
212. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 305. седница, одржана на ден 25.04.2019 година“, 25 април 2019. <https://cutt.ly/qywf9D>.
213. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 306. седница, одржана на ден 3.05.2019 година“, 5 март 2019. <https://cutt.ly/ZywfMQ>.

214. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 317. седница, одржана на ден 10.09.2019 година“, 9 октомври 2019. <https://cutt.ly/LywfWom>.
215. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 321. седница, одржана на ден 22.10.2019 година“, 22 октомври 2019. <https://cutt.ly/LywfWom>.
216. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 329. седница на Судскиот совет на РСМ – 31.12.2019 година“, 31 декември 2019.
217. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од 332. седница на Судскиот совет на РСМ – 7.02.2020 година“, 2 јули 2020.
218. Судски совет на Република Северна Македонија. „Соопштение од продолжението на 320. седница и соопштение од 333. седница на Судскиот совет на РСМ – 10.02.2020 година“, 2 октомври 2020. <https://cutt.ly/HywfX9P>.
219. Управа за извршување санкции. „Одговор на барање“, 26 февруари 2020.
220. Усвоен од ГРЕКО на својата 80. пленарна седница. „Четврти круг на евалуација – Превенција на корупцијата во однос на пратениците, судиите и обвинителите, втор извештај за усогласеност во Република Македонија“. Стразбур, 22 јуни 2018. <https://rm.coe.int/-80-18-22-/16808cc861>.
221. Уставен суд на Република Северна Македонија. „Одлука У. бр. 57/2019“, 29 мај 2019. <http://ustavensud.mk/?p=18219>.
222. „Решение У. бр. 115/2019“, 28 јануари 2020. <http://ustavensud.mk/?p=18839>.
223. Фокус. „Казна затвор од три години и шест месеци за Аљими и Гури од ДУИ, обвинети во „Титаник 3““, 31 март 2020. https://fokus.mk/kazna-zatvor-od-tri-godini-i-shest-mesetsi-za-alimi-i-guri-od-dui-obvineti-vo-titanik-3/?fbclid=IwAR38yeyuQ6-jz4hSKZgjqXh3FOEag-jxqWl35Of_eYPT0bNKlPduqCk5-vs.
224. Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија. „Говор на омраза – онлајн-платформа“, n.d. <http://www.govornaomraza.mk>.
225. „Злосторства од омраза – онлајн-платформа“, пристапено на 26 март 2020. zlostorstvaodomraza.mk.
226. Центар за правни истражувања и анализи. „Финансиската независност на судството“, 2020.
227. Цоневска, Ива, и Исмаил Камбери. „Процена на влијанието на регулативата на законот за судови“. Скопје: Институт за европска политика – Скопје, 2018. <https://epi.org.mk/docs/PVR%20Zakon%20za%20sudovi%20MK.pdf>.
228. Цоневска, Ива, Исмаил Камбери, Александар Јованоски, и Хајди Штерјова-Симоновиќ. „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот јуни 2018 – март 2019 година“, мај 2019.
229. Чаловска, Неда, Јасмина Голубовска, Воислав Стојановски, и Александар Јованоски. „Правосудството и темелните права во Република Македонија“. Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, 27 јули 2015. https://epi.org.mk/docs/Analiza_Mreza.pdf.
230. Чаловска, Неда, Воислав Стојановски, и Александар Јовановски. „Извештај во сенка за Поглавје 23 за периодот од јули 2015 до април 2016 година“. Хелсиншки комитет за човекови права на Република Македонија, мај 2016. https://epi.org.mk/docs/lzvestaj_mk.pdf.
231. Шикова, Наталија, уред. „Методологија за мониторинг и евалуација на јавните политики од Поглавјето 23 – правосудство и фундаментални права од законодавството на Европската унија“. Центар за управување со промени, n.d. https://epi.org.mk/docs/Methodologija_mk.pdf.

